

**T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**BİR YAŞAM TARZI OLARAK ÇOBANLIK:
ANTALYA İLİ ELMALI İLÇESİ ÖRNEĞİ**

Mehmet DAVAZLI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin AKSOY

TEMMUZ – 2023

**T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**BİR YAŞAM TARZI OLARAK ÇOBANLIK:
ANTALYA İLİ ELMALI İLÇESİ ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet DAVAZLI

**Enstitü Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı**

“Bu tez, 21/06/2023 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin AKSOY (Danışman)	Kabul
Doç. Dr. Onur AYKAÇ	Kabul
Doç. Dr. Mustafa DUMAN	Kabul

ETİK BEYAN METNİ

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet : X

Hayır :

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Mehmet DAVAZLI

21/06/2023

ÖN SÖZ

Derleme, en çok zorlanılan çalışmalardan biri olsa gerek. Doğru kaynak kişileri belirlemek, onlarla sağlıklı iletişim kurabilmek, karşılıklı anlaşabilmek, ağız özelliklerini anlayabilmek büyük bir uğraş ve emek gerektiriyor.

Çalışmamda Antalya ilinin Elmalı ilçesinde bulunan çobanlardan derlemeler yaptım. Kaynak olarak irtibata geçtiğimiz kişilere referans kitaplar aracılığıyla hazırladığım soruları yönelterek çoban kültürünü ortaya çıkarmaya çalıştım. Derlemeyi 2022 yılının yaz mevsiminde yaptım. Çobanlar yazın hayvanlarını otlattıkları yaylalarında olduğu için kaynak kişilere ulaşma ve haberleşme yönünden zorluklar yaşadım.

Verileri kaynak kişilerden topladıktan sonra bir başka emek gerektiren nokta, elimde bulunan malzemeyi yazıya aktarmaktı. Bu süreçte epey zorlandım. Kaynak kişilerin ağız özelliklerini koruyarak materyali yazıya aktarmak oldukça yorucu bir süreçti. Kaynak kişilerle yaptığım sohbet sırasında fark ettim ki hepsi çobanlık mesleği hakkında yeterince bilgiliye sahipler.

Umarım yaptığımız çalışma, halk edebiyatı sahasında bir boşluğu doldurur ve araştırmacılara faydalı bir kaynak olur. Araştırma süresi boyunca amacımın halk edebiyatı sahasında faydalı bir çalışma ortaya koymak olduğunu bana idrak ettiren kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Aksoy'a ve Doç. Dr. Onur Aykaç'a teşekkürü bir borç bilirim. Derleme yapmak için sahaya çıktığımda hem bana rehberlik eden hem de derleme süreci boyunca beni çadırında misafir ederek bana destek olan ve doğru kaynak kişileri bulmama yardımcı olan Tahsin Yoldaş ve Arife Yoldaş'a sonsuz şükranlarımı sunarım. Benden maddi ve manevi desteğini hiç esirgemeyen babam Osman Davazlı'ya, annem Saliha Davazlı'ya ve yol arkadaşım Ezgi Koç'a teşekkür ederim.

Mehmet DAVAZLI

21/06/2023

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
GİRİŞ.....	1
I. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
II. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	1
III. Araştırmanın Materyal ve Yöntemi	2
IV. Geçmişten Günümüze Çobanlık Mesleği	5
V. Çobanın Tanımı ve Elmalı Çobanları	5
VI. Çobanlık Türleri	6
VII. Meslek Folkloru ve Meslek Folkloru Bağlamında Elmalı Çobanları	9
VIII. Geleneksel Bir Meslek Olan Çobanlığın Folklorunda Ele Alınışı.....	10
IX. Bir Yaşam Tarzı Olarak Çobanlık	11
X. Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Elmalı Çobanları.....	13
XI. Elmalı Yöresinde Çobanların Yetiştirilmesi	13
XII. Çobanlıkta Zaman ve Mekân İlişkisi.....	15
XIII. Çobanlık Mesleği ve Çobanlık Kültürü ile İlgili Araştırmalar	20
1. BÖLÜM: MESLEĞİN İCRASI VE ÇOBANIN GÖREVLERİ	23
1.1. Örü (Gece Gütmesi).....	28
1.2. Kuzuların ve Oğlakların Kış-Yaz Döneminde Beslenmesi	31
1.3. Koyunların ve Keçilerin Kış Aylarında Bakımı	33
1.4. Kış ve Yaz Aylarında Ağılın Süpürülmesi	34
1.5. Koç/Teke Katımı.....	36
1.6. Koyunların ve Keçilerin Kırkımı	40
1.7. Koyun ve Keçi Sağımı	44
1.8. Kuzu/Oğlak Yakma	47
1.9. Hayvanların Sulanması	49
1.10. Hayvanlara Tuz Yalatmak	53
1.11. En Vurma/Damgalama	55

1.12. Kısırlaştırma/İğdiş Etme	58
1.13. Çoban Seslenmesi	61
2. BÖLÜM: ÇOBAN ARAÇ GEREÇLERİ VE YARDIMCILARI.....	67
2.1. Kepenek	67
2.2. Çoban Değneği/Çoban Sopası	70
2.3. Kırklık.....	73
2.4. Bıçak	75
2.5. Çoban Bakracı.....	77
2.6. Bağırca İpi.....	77
2.7. Koyun ve Keçi Çanı.....	78
2.8. Çoban Tüfeği	83
2.9. Diğer Teknolojik Araç ve Gereçler.....	85
2.10. Çobanın Yardımcıları.....	86
2.10.1. Çoban Köpeği.....	86
2.10.1.1. Çoban Köpeklerinin Eğitilmesi	91
2.10.1.2. Çoban Köpeklerinin Beslenmesi	93
2.10.2. Çoban Eşegi/ Çoban Katırı/Çoban Devesi	96
2.10.3. Çobanın Yardımcı Keçisi/Koyunu	100
3. BÖLÜM: GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE SOSYOKÜLTÜREL BAĞLAMDA	
ANTALYA ELMALI İLÇESİ ÇOBANLARI	103
3.1. Halk Bilgisi	103
3.1.1. Halk İnançları.....	103
3.1.1.1. Ocak ve Ateşle İlgili İnanışlar	104
3.1.1.2. Belli Zaman ve Günlerle İlgili İnanışlar.....	105
3.1.1.3. Nazar İnancı.....	107
3.1.2. Halk Hekimliği	107
3.1.3. Halk Veterinerliği.....	114
3.1.4. Halk Takvimi.....	120
3.1.5. Halk Meteorolojisi.....	124
3.1.6. Halk Mutfağı	126
3.1.6.1. Yiyecek Türleri ve Yapılışları	126
3.1.6.2. Süt Üretimi ve Süt Ürünlerinin Yapılışı	131

3.1.7. Çocuk Oyunları	137
SONUÇ VE TARTIŞMA	141
KAYNAKÇA.....	149
EKLER	155
Ek 1. Kaynak Kişi Listesi	155
Ek 2. Derleme Sorularından Örnekler	157
Ek 3. Elmalı Çoban Kültüründen Seçme Fotoğraflar	160
ÖZGEÇMİŞ	173

ÖZET

Başlık: Bir Yaşam Tarzı Olarak Çobanlık: Antalya İli Elmalı İlçesi Örneği

Yazar: Mehmet DAVAZLI

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin AKSOY

Kabul Tarihi: 21/06/2023

Sayfa Sayısı: 173

Çobanlık, insanlık tarihinin en eski mesleklerinden biridir. Türkler tarafından yüzyıllardır icra edilen çobanlık mesleği etrafında da köklü bir kültür ve yaşam şekillenmiştir. Tarihsel süreç içerisinde hayvancılığa bağlı insan yaşamında “çoban yaşamı” adı altında bir yaşam tarzı benimsenmiştir ve çoban kültürü beraberinde kültürel birtakım öğelerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Çalışmamız, Antalya/Elmalı’da geçimini hayvancılıkla sağlayan konar-göçer çobanların oluşturdukları meslek folklorunu konu edinmektedir. Bu tez vesilesiyle çobanların mesleğin etrafında oluşturdukları geleneksel yöntemler, mesleğin icrasında kullandıkları araç-gereçler ve yardımcı hayvanlar, geçmişten günümüze doğru kültürel değişimleri ortaya konmuştur.

Yaz aylarında Elmalı’nın yüksek dağlarında çobanlık mesleğini devam ettiren 24 kaynak kişiden mülakat yöntemiyle elde edilen veriler, çalışmamızı şekillendirmiştir. Görüşmecilerimizden 16’sı erkek, 8’i kadındır. Çalışmanın verileri uzun süreli bir saha çalışması yoluyla elde edilmiştir. Görüşmecilerin aktardığı bilgiler ağız özellikleri korunarak yazıya geçirilmiştir.

Çalışmamızda çobanlık mesleğinin geçmişten günümüze doğru icra edilişinde teknolojik aletlerin etkisi üzerinde durulmuştur. Teknolojinin hızla gelişmesi ve hayat koşullarının iyileşmesiyle çobanların mesleğin etrafında oluşturdukları geleneksel uygulamalardaki, el sanatlarındaki, mimari yapılarındaki bilgilerini unutmaya başladıkları saptanmıştır.

Araştırmaya dâhil edilen görüşmecilerin yaş ve eğitim durumlarına baktığımızda okur-yazar olmayan veya sadece okur-yazar olan yaşlı görüşmecilerin hem geçmiş dönemde çobanlık mesleğini yaptığı hem de günümüzde bu mesleğe devam ettiği için bilgi birikimlerinin oldukça fazla olduğu görülmüştür. Bu görüşmeciler sayesinde yıllar içerisinde mesleğin etrafında oluşan kültürel değişimler ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göçer yaşam tarzı, çoban kültürü, meslek folkloru, Antalya/Elmalı.

ABSTRACT

Title of Thesis: Shepherding as a Lifestyle: The Example of Antalya Province Elmalı District

Author of Thesis: Mehmet DAVAZLI

Supervisor: Assist. Prof. Hüseyin AKSOY

Accepted Date: 21/06/2023

Number of Pages: 173

The shepherding is one of the oldest occupations during the whole human history. The shepherding profession performed by the Turks for centuries has shaped an essential cultural life around itself. It is adopted that a life style called as shepherding at human life depending on livestock during the history and shepherding culture inspires to carry out some kind of unique cultural features.

Our study is subject to the occupational folklore of nomadic shepherds earning their lives by caring livestock in Elmalı town of Antalya Province. The traditional methods, tools and assistant animals utilized by the shepherds in addition to the cultural changes up to the present has been carried out thanks to that study.

The data collected from the source consisting of 24 interviewers applying shepherding on the high mountains of Elmalı town during summers composes the basis of our study. Our interviewers involves 16 male and 8 female participants. The data of the study has been got together as a consequence of a long term field search. The knowledge narrated by the interviewers has been written down by obeying the accent of the search group.

Our study focuses on the effect of the technological developments on the shepherding implemented for centuries. It is sum up that the knowledge of handicraft, architecture and traditional applications acquired by the shepherds thanks to their professional backgrounds is under the risk of to be forgotten by the effect of the fast technological improvements and the rising life standards day by day.

Considering the age and literacy of the interviewers, it is observed that the older ones who are illiterate or only literate own much more knowledge because of their professional experiences in past and at present. The changes occurred around the profession have been carried out thanks to those old interviewers group.

Key Words: Nomadic Life, shepherding culture, occupational folklore, Antalya/Elmalı.

GİRİŞ

I. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın amacı Antalya bölgesindeki çobanlara ait maddi kültür unsurlarını, folklorik birikimleri ve bu mesleğin etrafında oluşmuş belirli kültürel olguları derleyip inceleyerek kayıt altına almak dolayısıyla halk bilimi disiplini başta olmak üzere yapılacak yeni çalışmalara kaynak sağlamaktır. Kısaca özetleyecek olursak Antalya bölgesinde yaşayan ve çobanlık mesleğini devam ettiren kişilerin geleneksel uygulamaları geçmişten günümüze hangi şekillerde devam ettirdikleri ortaya konacaktır. Dahası günümüzde sönmüş ve unutulmaya yüz tutmuş, artık eskisi kadar uygulanmayan gelenekler ile yakın dönemde icat edilmiş gelenekler arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkarmak da çalışmanın nihai hedefleri arasındadır.

Uzun süre konar-göçer bir hayat yaşamış olan Türklerin, tarihin bilinen ilk kayıtlarından itibaren en önemli geçim kaynaklarının başında bu hayatın bir gerekliliği olarak hayvancılık gelmektedir. Yüzyıllardır çeşitli hayvanları besleyen ve bu hayvanlardan en yüksek verimi alabilecek deneyimi kazanan bir millet olarak Türklerin çoban kültürü, pek çok çalışmada detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ancak, çoban kültürünün ve doğal hayvancılığın devam ettirildiği Antalya/Elmalı yöresi, daha önce çoban kültürü açısından incelemeye tabi tutulmamıştır. Antalya/Elmalı yöresindeki çoban kültürü üzerine bugüne kadar bir halk bilimi çalışması yapılmamış olması, yaptığımız bu araştırmaya özgün bir nitelik kazandırmaktadır. Ayrıca bu çalışma sonucunda, Antalya/Elmalı yöresindeki çoban kültürü literatürüne önemli bir katkı sağlanmış olacaktır.

II. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Her bilimsel araştırma için geçerli olan bazı sınırlılıklar bu araştırma için de söz konusudur. Bu araştırma için belirlenen kapsam ve sınırlılıklar şunlardır:

Çoban kültürünü ortaya çıkarmak istediğimiz bu çalışmada, saha araştırması için Antalya/Elmalı yöresinde bulunan köylerde derleme yapılmıştır.

Saha çalışması aşamasında, kaynak kişiler özenle seçilmiştir. Bu mesleği sonradan değil de aile içinde öğrenmiş kişiler kaynak kişi olarak belirlenmiştir. Bunun nedeni, bu mesleğe ticari amaçla sonradan başlayan kişilerin çoban geleneklerini ve ritüellerini tam anlamıyla aktaramayacağını düşünmemizdir.

Çalışmada kaynak kişilerin yaş ve eğitim durumuna da dikkat edilmiştir. İki farklı yaş kategorisinden seçilecek kaynak kişilerin bir kısmı 50 yaş ve üzerinden, bir kısmı ise 30 yaş ve altından seçilmiştir. Bu şekilde nesiller arası bir karşılaştırma yapılmak istenmiştir. Bu kişilerin eğitim durumunun düşük olmasına da özen gösterilmiş; mümkün olduğunca en fazla ilkokul mezunu olan kişiler tercih edilmiştir. Bunun nedeni, bu kişilerin çobanlık gelenekleri ve ritüellerini kitaplardan değil de büyüklerinden duyup öğrenerek yaşatma ihtimalinin daha fazla olmasıdır.

Araştırmanın evrenini, Antalya/Elmalı yöresinde çobanlık yapan usta (profesyonel) kaynak kişiler oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemi ise 24 kaynak kişiyle sınırlı tutulmuştur.

III. Araştırmanın Materyal ve Yöntemi

Çalışmamız Etik Kurul iznini gerektirdiği için görüşmelere başlamadan önce Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kuruluna müracaat edilerek gerekli izinler talep edilmiştir. Etik Kurul izni 18 Nisan 2022 tarihinde alınmıştır. Gerekli Etik Kurul izni alındıktan sonra 01 Ağustos 2022 tarihinden itibaren saha araştırması için bölgede bir ön araştırma yapılmıştır. Doğru kaynak kişilere ulaşmak için bölgedeki yerli halka (muhtar ya da bilirkişilere) danışarak doğru kaynak kişilere ulaşılmıştır. Saha araştırmasında bana doğru kaynak kişileri bulmam için akrabalarım da yardım etmiştir.

Elmalı bölgesinde yaşayan çobanların mesleği icra ediş şekillerini, mesleğin icrasında kullandıkları araç-gereçleri, teknolojinin gelişmesiyle gündelik yaşamlarındaki ve mesleğin icrasındaki değişimleri, unutulmaya yüz tutmuş, günümüzde eskisi kadar uygulanmayan gelenekleri ortaya çıkarmak istediğimiz çalışmamızın bazı zorlukları olmuştur. Sahadan derleme yaparken aslında daha geniş bir bilgi kümesine ulaşmak amacıyla yola çıktık. Çünkü çobanlığın neresine odaklanmanın bu kültürü daha iyi aydınlatacağını bilmiyorduk. O yüzden bütün halk bilgisi ürünlerine odaklanan bir

derleme çalışmasıyla yola çıktık. Derleme yapmak için sahaya çıktığımızda süreç içerisinde görüşmecilerin verdiği bilgiler ve gözlemlerimizden hareketle çalışmamızı meslek folkloru bağlamında değerlendirmenin uygun olacağına kanaat getirdik. Bunu bir meslek olarak ortaya koyabileceğimiz halk bilgisi unsurlarına odaklandık. Daha sonra aslında bunun bir meslek olmaktan ziyade bir yaşam tarzı biçimi olduğuna karar verdik.

Derleme çalışmasına çobanların yaylada bulundukları dönemde başladığım için oldukça zorlu bir süreç geçirdim. Çobanların bulundukları dağa arabayla ulaşım imkânı olmadığı için akrabam olan Tahsin Yoldaş'ın traktörü ile ulaşım sağladım. 24 gün süren araştırma sürecinde Tahsin Yoldaş'ın çadırında misafir oldum. Çobanların, dağda komşu çobanların hayvanlarıyla kendi hayvanlarının karışmaması için ve her yıl göçtükleri atalarından miras kalan bir ata yurdu olduğu için birbirlerinden oldukça uzak şekilde çadır kurduğunu gözlemledim. Bu durum benim saha çalışması yaparken zorlanmama sebep oldu. Bir çadıra görüşme yapmak için yola çıktığımda en az 5 kilometre yürüyordum. Çobanların hangi dağın başında olduğunu bilmediğim için de Tahsin Yoldaş'ı bana rehberlik yapması için yanımda götürüyordum. Görüşmecilere bir tez çalışması yaptığımı ve onlara sorular sorarak bunları kamera ya da ses kayıt cihazıyla kayıt altına alacağımı söylediğimde bazıları görüşmek istemedi. Bu noktada Tahsin Yoldaş benimle olan akrabalığını dile getirerek görüşmecileri ikna etmeye çalıştı. Dağda telefon çekmediği için ailem ve arkadaşarımla saha çalışması yaptığım 24 gün boyunca iletişime geçemedim, bu durum da beni oldukça zorlamıştı. Bir başka zorlandığım husus da çobanlarla bir köşeye oturup görüşme yapamamam oldu. Görüşmeleri bazen süt sağımı yaparken, bazen hayvanları güderken, bazen ağılda bulunan samraları süpürürken, bazen de hayvanları sularken gerçekleştirdim. Bana vakit ayırabilmeleri için çoğu zaman onların süt sağımlarına, ağıl süpürmelerine, hayvan gütmelerine yardım ettim. Tüm bu zorlukların sonunda sahadan elde ettiğim verileri deşifre ederek tezin yazım aşamasına geçmeyi başardım.

Araştırma yapmak için sahaya çıkıldığında derleme yöntemlerinden “görüşme (mülakat)” ve “gözlem” yöntemleri kullanılmıştır. Akrabalarım da çobanlık mesleğini devam ettiren kişiler olduğu için mesleğe çok uzak değildim. Kaynak kişilere kendi hazırladığım soruları sordum.

Kaynak kişilere yöneltilen soruların cevapları alınırken kamera ve ses kayıt cihazları ile görüşme kaydedilmiştir. Görüşmeleri kamera ve ses kaydı ile kayıt altına aldığım için kadınlar görüşme yapmak için biraz çekindiler. Bazı kadın görüşmecileri ikna ederek kamera açmadan, ses kaydı ile görüşmeler yaptım. Bazı kadınlar ise hiçbir şekilde görüşme yapmak istemedi. Bu nedenle de görüşmecilerin 16'sı erkek, 8'i kadın olmuştur.

Saha çalışması 01 Ağustos 2022- 24 Ağustos 2022 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bu süre içerisinde kaynak kişilere beni götüren, akrabam Tahsin Yoldaş olmuştur. Beni çadırında misafir ederek doğru kaynak kişilere ulaşmama yardımcı olmuştur. Saha araştırması bittikten sonra vakit kaybetmeden elde edilen veriler deşifre edilerek tezin yazım aşamasına geçilmiştir. Derlenen bilgiler yazıya geçirilirken, yörenin ağız özellikleri korunmuştur. Kaynak kişiler çalışmamızda KK-1, KK-2, KK-3 şeklinde kodlanmış; demografik bilgileri çalışmanın sonundaki “Ek” başlığında verilmiştir. Konu başlıklarının altında konuyla alakalı fotoğraflara yer verilmiştir.

Çalışmamız bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır:

“Giriş” bölümünde çalışmanın amacı, önemi kapsamı, sınırlılıkları, yöntemi anlatılmış; ardından çobanlık mesleği ve çobanlık türlerinden bahsedilerek, Elmalı çobanları tanıtılmıştır.

Çalışmanın “Birinci Bölüm”ü, mesleğin icrası yapılırken çobanların görevlerini konu edinmektedir. Çobanların bir gün içerisinde ne yaptıkları ve yıl boyunca yaptığı uygulamalardan bahsedilmiştir.

Çalışmanın “İkinci Bölüm”ü, çobanların mesleğin icrasında kullandıkları araç-gereçleri konu edinmektedir. Çobanlara mesleğin icrasında yardımcı olan hayvanlar da bu bölümde detaylı olarak işlenmiştir.

Çalışmanın “Üçüncü Bölüm”ü, Elmalı çobanlarının geçmişten günümüze sosyokültürel bilgilerini içermektedir.

Çalışmamız genel bir değerlendirmeyi içeren “Sonuç ve Tartışma”, yararlanılan kaynakları içeren “Kaynakça”, görüşmecilerin demografik bilgilerini içeren “Ek 1”,

derlemede kullanılan örnek soruları içeren “Ek 2” ve Elmalı çoban kültüründen seçilen fotoğrafları içeren “Ek 3” ile son bulmaktadır.

IV. Geçmişten Günümüze Çobanlık Mesleği

Çobanlık mesleği, Anadolu’da yaklaşık 6.000 yıl önce başlayan en eski meslekler biridir. Çobanlar genellikle toplumdan ayrı olarak konar-göçer bir yaşam devam ettirirler. Çobanların görevi, sürüsünü yönetmek ve yırtıcı hayvanlardan korumaktır (Koyuncu: 2012: 1).

İlk başta sadece sürü sahiplerinin yaptığı çobanlık, zaman geçtikçe ayrı bir meslek dalı hâline gelmiştir. İnsanların geçmiş yıllarda yerleşik hayat düzenine geçiş süreçleri, tarımsal üretimle birlikte avlamaya çalıştıkları hayvanları yetiştirerek üretmeye başlamasına ve buna bağlı olarak üretmeye çalıştığı hayvanların her türlü ihtiyacını karşılamakla yükümlü olan çobanlık mesleğini ortaya çıkarmıştır. Çobanlık mesleği, antik çağlardan başlayarak günümüze kadar devam etmiş ve beraberinde bir kültür oluşturmuştur. Çoban kültürü din, mitoloji, edebiyat gibi alanları da etkilemiştir (Begic ve Öz, 2020: 107-110).

Elmalı bölgesindeki çobanlar mesleği atalarından öğrenip devam ettirmeye çalışmaktadır. Hayvanlar babadan oğula miras yoluyla devrolmuştur. Görüşme yaptığımız çobanların tamamı hayvanların babalarından miras kaldığını belirtmiştir. Elmalı bölgesinde çobanlık mesleği para karşılığı yapılmamaktadır. Çobanlar sahip oldukları hayvanları kendileri yetiştirmektedir. Çobanlar, atalarından küçükbaş hayvanların miras kalması sebebiyle bu alanda uzmanlaşmıştır. Ayrıca büyükbaş hayvanların bulundukları coğrafyaya uygun olmaması sebebiyle büyükbaş hayvan yetiştirmemektedir.

V. Çobanın Tanımı ve Elmalı Çobanları

Çoban sözcüğü dilimize Farsça “çuban, şuban” sözcüğünden geçmiştir. (Türkçe Sözlük, 2005: 443) “Şu: koyun”, “ban: muhafaza eden” anlamındadır. (Meydan Larousse, 1992: 493)

Eski Türkçede “çoban” terimi yerine “sığirtmaç” terimi kullanılmaktadır. “Sığirtmaç” terimi “durdurmak, yakalamak” gibi anlamlara geldiği gibi “seğırtmek” kelimesiyle de

ilgisi olabilir. Farslarla ilişkiye geçildikten sonra küçükbaş hayvan güdücüsüne “çoban” denirken “sığır” sözcüğüne benzediği için büyükbaş hayvan güdücüsüne “sığırtaç” denmiştir (İleri, 2011: 16).

Keçi, koyun, sığır, manda, deve gibi hayvanları güden ve mesleğinde tecrübe sahibi olmuş kişiler “çoban” olarak adlandırılır (Üçer, 2011: 253).

Çoban, para karşılığında büyükbaş (inek, öküz, manda, deve) ve küçükbaş hayvanların (koyun, keçi vs.) ve kümes hayvanlarının bakımını ve güdümünü üstlenen kişidir (Özdemir vd. 2013: 443).

Antalya/Elmalı yöresinde “çoban” adı; ilkbahar, yaz ve güz dönemlerinde yaylada, kış döneminde ise sahilde bulunan, geçimini keçi ve koyun güderek sağlamaya çalışan konar-göçer kişilere verilen isimdir. Elmalı yöresinde çobanlık mesleğini icra eden kişiler bir ücret karşılığında hayvan otlatmamakta, sahibi oldukları sürüyü otlatmaktadırlar.

VI. Çobanlık Türleri

Hayvan güdenlere büyükbaş güdücüsü, küçükbaş güdücüsü ayrımı yapılmaksızın “sığırtaç/ç”, Çağatay Türkçesinde koyun güdene “koyçı” denmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde çoban için “güden”, “güdücü”, “yunt oğlanı (at bakıcısı)” adlandırmaları da vardır. Anadolu’da büyükbaş, hayvana “sığır”, küçükbaş hayvan olan keçiye “davar” denir. Bu hayvanların bakımı, beslenmesi, sulanması ve güdülmesi işlerini yapanlara “kuzu çobanı, koyun çobanı, keçi çobanı, sığır çobanı” terimleri türetilerek sözcüğün kullanım alanı genişlemiştir (İleri, 2011: 16).

Büyükbaş hayvan sürüsüne hergele, sığır, nahir gibi isimler verilmektedir. Dana sürüsü, at ve eşek sürüsü, keçi ve koyun sürüsü, kuzu ve oğlak sürüsü olmak üzere dört farklı sürü çeşidi vardır. Küçükbaş hayvan çobanları, büyükbaş hayvan çobanlarına göre daha çok emek harcamaktadır. Bunun nedeni, küçükbaş sürülerde hayvan sayısının çok olması ve büyükbaş hayvana göre küçükbaşların daha hareketli olmasıdır (Üçer, 2011: 250).

Yöreden yöreye göre farklı isimler söylenmekle birlikte temelde üç türlü çobanlık vardır: Davar (Keçi) çobanlığı, koyun çobanlığı ve sığır çobanlığı.

Davar çobanlığı: Küçükbaş hayvanlardan keçi ve koyunu karışık bir şekilde güden kişilerdir. 500 veya 600 küçükbaş bulunan bir sürüde bir veya iki tane davar çobanı bulunmaktadır. Sürüdeki sorumlulukları ve görevleri bakımından davar çobanları kendi içerisinde ikiye ayrılır (Kutlu, 1987: 91).

Baş Çoban: En uzman çobandır. Bu çobanlar bir çobanda olması gereken tüm özelliklere sahip olmakla birlikte uzun yıllar bu mesleği yapmış bilgisiyle tecrübesini harmanlamış kişilerdir. Sürünün tüm kontrolü bu çobana aittir (Özen, 2010: 39).

Ayak Çobanı (Sürücü): Baş çobandan sonra sürünün sorumluluğunu üstlenen ikinci çobandır. Ayak çobanlığını genellikle gençler yapmaktadır. Halk arasında ayak çobanı “sürücü” adıyla da bilinir. Sürünün arkasından yürüdüğü için ve sürüyü sürdüğü için bu adı almıştır. Ayak çobanı, baş çobanın yardımcısıdır ve yıllar içerisinde baş çobandan öğrendiği bilgilerle çıraklık dönemini tamamlar. Ayak çobanlığını genellikle sürü sahibinin küçük çocukları yapar (Kutlu, 1987: 91).

Kuzu Çobanlığı: Kuzu güden çobana “körpe çobanı” denir. Bu çobanlar kuzuların doğduğu kış aylarından başlayarak yayla döneminde de devam eden kuzu sürülerini güderler. Kuzu çobanlığı belli bir sorumluluk gerektirir. Kuzuları gütmeye alıştırmaya görevi bu çobanın üzerindedir. Aile içerisinde gençler, kadınlar ve çocuklar kuzu çobanlığı görevini üstlenirler (Özen, 2010: 39).

Sığır Çobanlığı: Sahilden yaylaya çıkarılmayan az sayıdaki büyükbaş hayvanları gütmekle görevli kişilerdir. Sığır çobanlarına halk arasında “nahırcı” da denmektedir. Sığır çobanlığı, yılın belli dönemlerinde sahilden yaylaya göçen koyun ve keçi çobanlığına göre daha kolaydır ve fazla bir uzmanlık gerektirmez. Köy içerisinde erkek çocuklarının hatta kız çocuklarının bile sığır güttüğü görülür (Kutlu, 1987: 92).

Büyükbaş hayvanları güden nahırcılar, sabah sürüyü yaylıma çıkarır, yaylımdan sonra hayvanların su ihtiyacını karşılamak için hayvanları dereye götürür ya da köyde bulunan çeşme başındaki su yalaklarını kullanır. Sığır çobanları, güneş batmadan hayvanları ahırına geri getirir. Halk arasında “Sabah nahıra, akşam ahıra” sözü sığır çobanlarının hayatının özetidir (Üçer, 2011: 253).

Aluta Çobanı: Hastalandığı için ana sürüden ayrılmış hayvan sürüsünün bakımı ve beslenmesiyle görevli çobandır. Bu çobanlar hayvan hastalıklardan anlayan, bu konuda bilgi ve tecrübe sahibi kişilerdir (Kutlu, 1987:92).

Hergele Çobanı: Yeni doğan ve henüz bir yaşına girmemiş danalara halk arasında “hergele” denir. Köylerde bu hayvanlar toplanıp bir sürü haline getirilir. Köylülerin oluşturduğu bu hayvan sürüsünü para karşılığında güdenlere hergele çobanı denir.

Elmalı yöresinde çobanlık mesleğini icra edenlerin bazıları koyun çobanı bazıları ise keçi çobanıdır. Yörede bulunan keçi çobanlarına “davar çobanı” da denmektedir. Bölgede sığır çobanı ya da para karşılığında sığır güden “hergele çobanı” bulunmamaktadır. Bölgedeki çobanlar, güttükleri hayvanların sahibidir ve başkası için para karşılığında hayvan gütmmezler. Hayvanlar, babadan oğula miras yoluyla devrolmuş ve günümüze kadar üretilmeye devam edilmiştir.

Bu konuda kaynak kişilerimize “*Bulunduğumuz bölgede neden büyükbaş hayvan yerine küçükbaş hayvan yetiştiriyorsunuz?*” sorusunu yönelttik.

Kaynak kişiler bu soruyu şu şekilde cevaplamıştır:

“Borda büyük hayvan olmiyir, güdemiyin, bakamiyin. Baksan da, baksağa borda büyük hayvan gezer mi? Gezemiye, gezmez hayvan bu dağların içinde. Unun için güçükbaş geçi bakiyiz.” (KK-1)

“Benim uvak baş beslememin nedeni atamdan, ötemden uvak baş beslediğim için undan besliyem ben uvak başı. Büyük hayvan da bu dağlara saten gelmez, gezemez. Unun için beslemiyiz. Hiç büyük baş bakmadım, hiç kapımıza da gelmedi işde öle” (KK-3)

“Borda büyük baş bakılır bakılır çocuğumda 2-3 dene bakarsın, 100 dene büyük baş bakılmaz. Yemine samanına hakından gelinmez. Bu alanda yayıldığından çocum, alanda yayıldığından buna bakılır. Ufak başa bakmak bu mevkide kolay. Dağda yayılıyor, yemi samanı yok. Gışa gadar yağmır gar düşesiye gadar alanda yayılır bu. “Büyük başın samanı var, yemi var, her şeğsi var. Bordaki dağlara da zor gider büyük mal, zaten zor gezer. Bunu dağda aç tok güt, getir yatır” (KK-5)

“Biz anamızdan bubamızdan büyükbaş hayvan görmedik alışgın değiliz yani büyükbaş. Borda da zaten büyükbaş hayvan olmaz garnını doyuramaz gezemez bu dağda. Borası küçükbaş için müsait anlacağan” (KK-16)

“Anamızdan bubamızdan biz büyükbaş mal görmedik hep ufakbaş besledik unun için biz de halen ufakbaş besliyez. Zaten bizim bu yaylalarda sığırın garnı doymaz bi de eyi gezemez unun için bu yaylalarda en eyisi ufakbaş beslemektir” (KK-23)

Elmalı yöresi, coğrafi yapısı nedeniyle büyükbaş hayvan beslemek ve büyükbaş hayvan çobanlığı yapmak için uygun değildir. Bölgede keçi çobanlığı ve koyun çobanlığı olmak üzere iki çeşit çobanlık vardır. Çobanlar atalarından miras kalan küçükbaş hayvanlara sahip çıkmış ve büyükbaş hayvan çobanlığı yapmayı hiç düşünmemiştir. (KK-1, KK-5, KK-16, KK-23)

VII. Meslek Folkloru ve Meslek Folkloru Bağlamında Elmalı Çobanları

“Avrupa ve Amerika’da “occupational folklore” veya “occupational folklife” terimleriyle karşılanan meslek folkloru, köyden kente çalışma hayatı etrafında şekillenmiş folklor ürünlerini içeren bir kavramdır.” (Duymaz ve Şahin, 2010; 104)

Meslek, insanlara yararlı mal ve hizmet üretmek ve bunun karşılığında da para kazanmak amacıyla yapılan, belli bir eğitim ve sistemli bilgi ve becerilere dayanan, kuralları toplumca belirlenmiş etkinlikler bütünüdür (Kuzgun 2000: 3). Aynı mesleği icra eden bireylerin, meslekle ilgili gelenek ve görenekleri, inanışları, kutlamaları, eğlenceleri, fıkraları, şakaları, esprileri gibi kültürel değerleri, meslek folklorunun odaklandığı konular arasındadır (Töret, 2018: 13).

Aynı meslek grubuna bağlı kişilerin iş çevresinde oluşturduğu kültürel birikimler meslek folklorunu oluşturmaktadır. Belirli bir mesleğin etrafın oluşan dilin, düşüncelerin, âdetlerin, inançların, sembollerin, aletlerin ve benzeri unsurların, o mesleği icra edenler tarafından anlaşılması, meslek folkloru çalışmalarının çıkış noktasını oluşturmuştur (Karataş, 2017: 45).

Çobanlık, insanlık tarihinin en eski mesleklerinden biridir. Dolayısıyla bu mesleği icra eden kişiler köklü bir folklorik bilgiye sahiptir. Araştırmamızda çobanlık mesleğini icra eden kişilerin kullandıkları araç-gereçleri, geleneksel tedavi yöntemlerini ve geçmişten

günümüze doğru kültürel değişimlerini ortaya çıkarmaya çalıştık. Elmalı bölgesinde çobanlık mesleğinin sürdüren kişilerin mesleğin etrafında oluşturdukları folklorik bilgiler tezimizin “Üçüncü Bölüm”ünde detaylı olarak incelenmiştir.

VIII. Geleneksel Bir Meslek Olan Çobanlığın Folkorda Ele Alınışı

Antropolojinin dört bölümünden birisi olan “Kültürel Antropoloji” halk bilimiyle en yakından ilgili bölümdür. “Sosyal Antropoloji”, “Etnoloji” veya “Etnografya” olarak da adlandırılmaktadır. Halk bilimi, tam olarak antropolojinin dördüncü bölümü olan ve günümüz toplumlarının geleneklerini, göreneklerini ve kurumlarını inceleyen kültürel antropolojinin içine girer. Etnografik bilgi bir toplumun tarım, avcılık, balıkçılık tekniklerini, toprağı paylaşım sistemlerini, toprağına sahip oluş ve kullanım şekillerini, müziklerini, danslarını, sosyal yapılarını, dinî inançlarını inceler (Bascom, 1965: 163).

Geleneksel mesleklerde görülen usta-çırak ilişkisine dayalı öğretim yaygındır, çobanlık mesleğinde de bu öğretim yaygın şekilde uygulanmaktadır. Çobanlar, geleneksel ekolojik ve teknik bilgilerini dinamik, katılımlı bir eğitim süreci ile edinirler. Küçük yaşlardan itibaren aile büyükleri ile birlikte yaylalarda ve sahillerde hayvan sürülerini otlatmaya başlayan çoban adayları, meslekî bilgi ve tecrübelerini uzun süreli bir gözlem ve uygulamaya borçludurlar. Hayvanlar için elverişli otların türleri, hayvanların ideal yayılım zamanları, hayvan hastalıkları ve bunların tedavi biçimleri, hava durumunun tahmini, yabani hayvanlardan koruma ve korunma gibi pek çok mesleki bilgi birikimi, geleneksel usullerle edinilmektedir. Çobanlar, dinamik eğitim süreçlerinde edindikleri bu birikimi kültürel miras (baba mirası) olarak kabullenmekte ve muhafaza etmeye çalışmaktadırlar (Aça, 2018: 96). Biz de bu çalışmamızda Elmalı bölgesinde yüzyıllardır devam eden ve geleneksel bir meslek olan çobanlığı inceledik.

Tezimizin “Birinci Bölüm”ünde Elmalı bölgesinde çobanlık mesleğini devam ettiren kişilerin meslekî bilgi birikimi ve geçmişten günümüze mesleğin icrasındaki değişimler ele alınmıştır. Bu bölümde, meslekî bilgiyi derleyip incelememiz ve mesleğin yıllar içerisinde uğradığı değişimlere değinmemiz folklor açısından önemlidir.

Tezimizin “İkinci Bölüm”ünde Elmalı çobanlarının mesleğin icrasında kullandıkları araç-gereçler ve yardımcı hayvanlar incelenmiştir. Mesleğin icrasında kullanılan bu araç-gereçler ve yardımcı hayvanların geçmişten günümüze doğru işlevleri ve

günümüzde kullanılıp kullanılması hususunda yapılan değerlendirmeler folklor açısından önemlidir.

Tezimizin “Üçüncü Bölüm”ünde Elmalı çobanlarının bâtil inançları, halk hekimliği, halk veterinerliği, halk takvimi, halk mutfağı gibi başlıklarla sosyokültürel bilgileri ortaya çıkarılmıştır. Çobanların geçmişten günümüze sosyokültürel bilgilerini derleyip incelediğimiz bu bölümde, çobanların kültürel bilgi birikimini ele almamız folklor açısından önemlidir.

IX. Bir Yaşam Tarzı Olarak Çobanlık

Yaptığımız derleme çalışmaları sonucunda görüşmecilerin kendilerine “çoban” demedikleri bunun yerine “Yörük” dedikleri tespit edilmiştir. Elmalı bölgesinde geçimini hayvancılıkla sağlayan kişiler bu mesleği atalarından öğrenip devam ettirdikleri için kendilerini “çoban” olarak değil de “Yörük” olarak tanımlamaktadır. Bu kişiler; konar-göçerlikten yerleşik yaşama geçmiş olan -sadece sahilde yaşayan ya da sadece yaylada yaşayan-, bu mesleği aile içinde usta-çırak ilişkisiyle öğrenmeyip sonradan hayvan satın alarak devam eden kişilerin “çoban” olduklarını savunmaktadır. Kendilerini “Yörük” olarak tanımlamalarındaki en önemli sebep konar-göçer olmaları ve bu mesleğin içinde doğup büyümüş olmalarıdır. Elmalı bölgesinde hayvancılıkla uğraşan kişilerin yaşam tarzı geçmişten günümüze kadar konar-göçer devam etmiştir.

Aşiretlere bölünen, yaşamını hayvancılıkla devam ettiren ve bunun sonucunda da konar-göçer bir hayat sürdüren topluluklara Anadolu genelinde “Yörük” denilmiştir. Yörükler için göçerlik bir yaşam tarzıdır. Yörük kültürünün başlangıcı Orta Asya’ya dayanmaktadır. Orta Asya bozkırlarında hayvancılık yapan Türkler zorunlu olarak konar-göçer bir yaşam biçimini seçmişlerdir. Kışın yaklaşmasıyla hayvanların soğuktan etkilenmemesi için sıcak bölgelere, yazın havaların ısınmasıyla yaylalara göç etmişlerdir (Oğuz, 2004: 5-7). Yörüklerin konar-göçer bir yaşam tarzına sahip olmaları, Türklerin Anadolu’ya yayılmalarında etkili olmuştur (İnalcık, 2014: 467). Günümüzde büyük bölümü yerleşik bir hayat yaşamasına rağmen hâlâ kara kıl çadır ile konar-göçer bir yaşam tarzı yaşayan Yörükler de vardır. Yörüklerin bir bölümü yerleşik yaşama geçmeye başlamış, yaylalara ya da sahillere kalıcı evler yapmıştır. Develerin ve eşeklerin yerine ise modern ulaşım araçları kullanmaya başlamışlardır (Oğuz, 2016: 7).

Tarihsel süreç içerisinde hayvancılığa bağlı insan yaşamında “çoban yaşamı” adı altında bir yaşam tarzı benimsenmiştir ve çoban kültürü beraberinde kültürel birtakım öğelerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur (Begiç ve Öz, 2020: 110).

Çobanların konar-göçer bir yaşam tarzı içerisinde yaylaya göç sürecini şu şekilde özetleyebiliriz:

Çobanlar geçim kaynağı olan hayvanlarıyla birlikte ilkbahar mevsiminden sonra, havaların ısınması ve sahilde hayvanlarını otlatmak yeterli arazi kalmaması sebebiyle hayvanlarını daha rahat doyurabilmek için otu bol olan yaylalara göç etmek zorunda kalırlar. Çobanlar yaylaya göç sırasında eşyalarını ve yiyeceklerini deve, eşek, katır gibi yük taşıyan hayvanlara yükler. Bu göç gidilecek yaylanın uzaklığıyla değişmekle birlikte tahmini olarak 1 hafta sürmektedir. Göç esnasında çobanlar hayvanlarını ve kendilerini dinlendirmek için akşama kadar ilerler ve akşamın olduğu son yerde konaklayarak dinlenir. Sabah şafakla birlikte uyanarak yoluna devam eder. Bu göç 1980’li yıllarından itibaren yavaş yavaş ulaşımın ve teknolojinin gelişmesiyle traktör, kamyonet, kamyon vs. yük taşıma araçlarıyla yapılmaya başlanmıştır. Böylelikle eskiden 1 hafta süren yorucu göç 1 günde gerçekleşmeye başlamıştır.

Çobanların konar-göçer bir yaşam tarzı içerisinde elde ettiği gelir kaynakları şu şekildedir:

Görüşme yaptığımız çobanların ortalama olarak 150 tane anaç hayvanı vardır. Anaç hayvanlarından ürettikleri kuzu ya da oğlakları satarak geçimlerini sağlarlar. Fenni yem, yonca, saman, tıbbi ilaçlar vb. masrafları çıkarınca çobanlar kuzu ya da oğlak başına ortalama olarak 1000-1500 lira arasında para kazanmaktadır. Bunun yanında yaz aylarında peynir satarak da ek gelir elde etmektedirler.

Çobanların aile içerisindeki görev dağılımı ise şu şekildedir:

Çobanlar, ataerkil bir hayat anlayışını sürdürdükleri için çocukların bakımı, evin bulaşık ve çamaşır işleri, yufka ekmeği pişirme ya da köpekler için ekmek yapma, peynir, yoğurt, ayran yapımı, süt sağımı gibi işler genellikle kadınlara aittir.¹ Erkekler

¹ Yörük kadınlarının konar göçer yaşam biçimindeki rolü için ayrıca bakınız: Aksoy ve Duman, 2020.

ise yakacak odun hazırlama ev ihtiyacı için çarşıya gitme hazırlanan peynirleri götürüp pazarda satma işlerini üstlenirler.

X. Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Elmalı Çobanları

“Ekoloji, biyoloji biliminin alt araştırma alanlarından biri olarak ortaya çıkmış bir çalışma sahasıdır” (Yılmaz, 2019: 213).

Geleneksel ekolojik bilgi, insanların çevreyle olan ilişkisi, kuşaktan kuşağa aktarılan kümülatif bilgi, inanç ve uygulamalar olarak tanımlanabilir. Geleneksel ekolojik bilgi, yerel koşullara adapte edilmiş uzun vadeli ampirik gözlemlere dayanır. Çevrenin sağlıklı bir şekilde kullanılmasını ve kontrol edilmesini sağlayan geleneksel ekolojik bilgi, yerli halkın çevresel değişikliklere uyum sağlamasına olanak tanır (Aça ve Yolcu, 2019: 863).

Tarihi süreç içerisinde, yaşadıkları coğrafi bölgenin koşullarına bağlı olarak Türkler, hayvanlarla ve bitkilerle içli dışlı olmuşlar ve bu ilişki değişen toplumsal yapıya paralel olarak çeşitlenmiştir. Türkler, semavî dinleri kabul etmeden önce “avcı toplum,” daha sonra “çoban toplum” yapısında yaşamış ve buna bağlı olarak göçebe veya yarı göçebe kültür tipini meydana getirmişler, son olarak da yerleşik olup “çiftçi toplumu” haline gelmişlerdir (Türkmen, 2012: 96).

Elmalı bölgesinde yaşayan çobanların ilk doğduğu andan itibaren doğayla iç içe yaşamaya başlaması onların geleneksel ekolojik kültür oluşturmaya vesile olmuştur. Çobanlar doğayla iç içe bir yaşam sürdükleri için doğada buldukları bitkileri kullanarak hastalıklarına şifa bulmaya çalışmıştır. Hangi bitkilerin şifalı ya da hangi bitkilerin zehirli olduğu aile içerisinde küçük yaşlardan itibaren öğrenilmektedir. Çobanlar hastalıklarına şifa olması için kullandıkları bitkileri genellikle kaynatıp içmektedir. Bu bitkiler ve kullanım şekilleri “halk hekimliği” başlığı altında detaylı olarak incelenmiştir.

XI. Elmalı Yöresinde Çobanların Yetiştirilmesi

Elmalı yöresinde çobanlık mesleği, ilk çocukluk döneminden (4-7 yaş) itibaren anne ve baba vesilesiyle çocuklara öğretilmeye başlanır. Anne ve babanın olmadığı zamanlar büyükanne ve büyükbaba da çoban adayının yetiştirilmesinde önemli bir rol oynar.

Deneyimli çobanlar tarafından mesleğin usta-çırak ilişkisiyle aktarılması çobanın yetiştirme süresini kısaltır. Çobanlık mesleğini öğrenmeye çalışan çocuklara mesleğe hızla alışabilmeleri için kuzu ya da oğlak güttürülmeye başlanır. Kuzu ya da oğlak sürüsünü gütmeyi başaran çoban adayları ilerleyen yaşlarda anne ve babası gibi anaç keçileri ya da anaç koyunları gütmeye başlarlar.

Sahadan yaptığımız derlemeler, daha önce yapılmış çalışmalarla paralellik arz etmektedir. Örneğin Kutlu, Anadolu’da çocukların 6-7 yaşlarında kuzu ve oğlak gütmeye başladığından bahseder. Çocuklar bu yaşlarda büyüklerinden hayvanların nasıl ve nerde güdüleceğini, ne zaman sulanacağını, öğrenirler. Çocukların kuzu ve oğlak gütmesi 11-12 yaşlarına kadar devam eder. Bu yaşlardan sonra erkek çocuk, ailesiyle birlikte ana sürünün yardımcı çobanlığını yapabilecek duruma gelir. 18 yaşını gelen genç ailesinden öğrendiği bilgi ve beceriyle yetişkin bir çoban adayı olur (Kutlu, 1987: 88-89).

Bu konuda kaynak kişilerimize “Çobanlığı, koyun ya da keçi gütmeyi kimden öğrendiniz?” sorusunu yönelttik.

Kaynak kişiler bu soruyu şu şekilde cevaplamıştır:

“Atalarımızdan gelen buba mesleği olduğu için işin içinde büyüdüğümüz için öğrenmiş olduk.” (KK-1)

“Atamızdan, bubamızdan, anamızdan öğrendik ailemizden ta açıkçası. Ana çoban baba çoban doğoşdan çobanız, soyadımız da çoban.” (KK-6)

“Atadan, dededen gelen meslek ya. Doğdu duğalı devam ediyez bu işe, soğrattan mal edinmedik yani.” (KK-8)

“Nenemden dedemden öğrendim bubamgilde geçi vardı şimdi evlenince benim adam goyun çobanıydı goyun güdiyen yörük gızıyın ben.” (KK-13)

“Goyun gütmeyi anadan bubadan öğrendik sonradan mal edinip öğrenmedik yani.” (KK-17)

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda ve saha araştırması sırasında gözlemlenen bilgiler ışığında şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Elmalı bölgesinde çobanlık mesleğini icra eden kişiler mesleği anne ve babalarından, vefat etmediyse büyükanne ve büyükbabalarının da bilgi ve birikimi sayesinde öğrenmiştir.

Elmalı bölgesindeki çobanlar bu mesleği para kazanmak amacıyla yetişkin yaşlarda öğrenmemişler, ilk çocukluk döneminden itibaren evde bulunan büyüklerinden ustacırlık ilişkisiyle öğrenmişlerdir.

Çobanlık mesleğini öğrenmeye çalışan çoban adayları mesleğe ilk adım olarak kuzu ya da oğlak sürüsünü güderek başlarlar.

XII. Çobanlıkta Zaman ve Mekân İlişkisi

Çobanlar, Ekim ayının ortasından Nisan ayının ortasına kadar sahilde yaşamaktadır. Çobanlar sahilde bulundukları yedi aylık zaman diliminde çadırda kalmazlar. Sahilde tek katlı ya da birinci katını depo olarak kullandıkları iki katlı evleri bulunmaktadır. Deponun içerisinde hayvanların kışın yiyeceği saman balyaları, yonca balyaları ve fenni yemler saklanmaktadır. Kış döneminde sahilde olan çobanların şehir merkezine ulaşımı, yaylada bulundukları yaz dönemine göre daha kolaydır. Bu nedenle şehir merkezinden gıda, kişisel ihtiyaç, araba ve traktörlerine yakıt alma gibi imkânları daha kolaydır.

Çobanlar, Nisan ayının ortasından Ekim ayının ortasına kadar yaylada bulunmaktadır. Yaylada şehir merkezine ulaşım oldukça zahmetlidir, bunun için çobanlar şehir merkezine gittiklerinde ihtiyaçlarını fazla fazla almaktadır. Çobanlar, yaylada geçirelen beş aylık sürede çadırda ya da alacıkta yaşamaktadır.

Çobanların yaylada barınmak için kullandığı çadır ve alacık hakkında kaynak kişilere “Dağda çobanlar çadırını ve alacığını nasıl kurar anlatır mısınız? Eskiden nasıl kuruyordu? Şimdi nasıl kuruyor? Arasındaki farklar nelerdir?” sorularını yönelttik.

Kaynak kişilerin verdiği bilgiler şu şekildedir:

Çadırı öle ağaçtan tatadan çakıyız böle. Kenarı daş duvar daş olmadığı zaman ağaçdan yapıyız. Eski çadır keçeden olurdu hindi laylondan yapıyız. Laylonun üstüne bi çul çekiş hindi tamam. Eski çul vardın, keçe vardın, hindi laylon var. Laylon çıktı basitlendi.” (KK-1)

“Bu çadırı işde 8-10 direk dikiyez, 3 omurga çakiyez. İşde 10-15’de atgı atıyez undan soğra üsdüne bi laylon çekiyez, bide tül atıyez içinde barıniyez. Kenarınada daş öriyez şindiki nesil böle. Esgiki nesilde 40-50 çıbık kesilirdin kenarına da çiti derdik çalıdan örerdik unun içine de şöle ocaklık yapardık. Ocaklağada ocağa yakardık u şekilde yaşar gederdik. Üsdüne mesela çul atardık, çuldan yapardık böle siğsin yağmır diye keçe atardık daha üsdüne. Bunlar gayboldu gari işindi laylon çıkdı, mertlik bozuldu.” (KK-3)

“Bizim zamanımızda alacık, 20-25 ağaçdan yapılmış çıbık deriz biz, süven onları kaves gibi bağlarsın, örtüsü bizde keçeydin her ev için. U eve ‘alacık’ derler, alacık yapmak için 6 tane keçe lazım yanlarına, 2 arkasına önüne 2’de üsdüne 6 dene keçe. Bu keçeyi nereye getsen devenin sırtında götürüsün, devenin birine de u çıbıkları sararsın, nereye vardığsen unu çakar gurarsın. Ev düzenemiz bizim keçedendi şindi keçe galmadı, laylon bıranda şu gari. Biz hep geçenin içinde böyüdük atalar da böleydin biz yetişinceye kadar geldimiz böleydin, keçeden ev yapardık.” (KK-4)

“Alacığı göçmeden eveli gelip çakarız bora. Geldiğimizde gireriz, bu şekil hazır vaziyetde yaparız. Geldiğimizde yeri yerine yazarız, ırakatımıza bakarız. Geldiğimizde borda evle mevle uğraşmıyoz, geçının oğlağan ağılını yaparız undan soğra geliriz, hayırlısıyla yurdumuza gonarız. Eveli laylon bişe yok, eveli ağacın incelerinden çıbık diyelim ta açıkçası ora yere gazık çakiyosun unun kavasını sıyrıça deller, sıyrıça şeyle bağılyosun. Üsdüne sıyrıça bişeler atıyosun sıkça unun altında duruyosun. Alacığın üsdüne keçe ayın oyun atılıyodu, gamış yapallardın su geçirmesin diye emme hindi böle değil laylondan yapiliye alacık. Eveli kıldan çul dokiğirlerdi atalarımız, bu geleneğimiz bitti yeğenim öldü. Hindi laylon çıkdı, her türlü araç gereç çıkdı bitdi.” (KK-6)

“Eveli alacık keçeden oliyedin. İskeletinde çıbık oliyedin. İpile örüvürdük höle çivi bişe yok tabi u zaman, çivi gullanmiyin. Diplerini çakardık alacığın aykırı 3 bi yanna hurardık, 3 bi yanna hurardık, başını bi bağlardık höle başına da üsdüne de birki daha atıvırdık çıbık, örtüvürdük keçeyi hedi. Alacığın kenarı daş duvar da olurdun, çığ ederdik unile de yapardık. Çığ yartmadan, ardiçdan ipe dolardık böle evin gıranını çevirivridik, hiç bişe girmezdin evin içine. Hindi alacık laylondan, demirden, telden yapiliye ben bunları gördükçe ırakatsız oliyen emme netcen golay diye bu yapiliye gari.” (KK-10)

“Alacık esgiden keçeden yapılırdın. Çıbık kesilirdin çıbıkların bi tarafı bi tarafı da öbürkünün ucuna bağlanırdın keçe örtülürdün laylon yokdun. Çadırımızı da ilk yağmır yağdığında süpürkeyle süpürüdük gözenekler kapanırdın undan sonra su dışına akardı. Laylon daha yeni çıktı u zamanlar laylon diye bişe yok. Şindi keçeyle çadır guran yok guracak yapacak da yok zaten. Şindi laylon var herkez laylondan yapıyı alacağı içinde yatıp kalkıye çoban. Eveli havaya bulut ağdığından keçeye yün atılmazdın kirliye yün geçmezdi yaydan. Hava ayazıkına atılırdın yün hora ‘yekere’ dellerdin una yuvarlak yuvarlak yuka ekmeğe gibi üstü üstüne yığallardın undan sonra çul ıslanır çulun üsdüne döşenir hafifçe ıslanır çulla yuvarlarsın böle dirsekleğerek dirsekleğerek bişer keçe. Dedem benim bişiriydin aynı çadırın direğe gibi dikivirdin yuvarlarda keçeyi böle elimdeki değnek gibi çok bişiriydin yakında eskimezdin. Şindi laylon çıktı esgi düzen bitti. Geçen gün ovalarda gördüm ben çadırı u da gerçek çadır değil gösteriş işin u fabrika işi çadır unlar.” (KK-15)

“Çadırın 3 dene direğe olur. Ortada biri olur 2 denesi kenarlarda olur. Bu direkler çadırı delmesin diye çanak olur ağaçtan direklerin başına bu çanakları geçirirsin. 7 dene ipi vardır kenarında u iplerin uçlarında gazzık olur. Gazzıkları nacağan arkasınca çakarsın. İskeleti böle yaparsın iskeletin üsdüne çadırın çulunu çekersin. Şindi laylon çıktı laylon gullanıliye. Yağmır yağdığından bu keçeden ilk yağmırda su geçiridin süpürkeyle süpürdüğünde gözenekler dolardın yağmırı geçirmezdin. Kimisi alacık yapardı çıbıktan biz alacık yapmazdık çadır yapardık.” (KK-16)

“Esgiden çadır keçeden yapılırdı ortaya bi direk yapılırdı kenarlara da gene 2 dene direk olurdu üstünede keçe örtülürdü undan yağmır geçmez. Şindi böle keçeyle çadır yapma işi yok. Şindi 3-4 dene direk çakiyen üsdünü de laylonla örtiyen tamam senin çadır oldu. Keçeyle çadır yapan çoban galmadı gari.” (KK-21)

“Şindi gari ni alacık gurar olduk ni de çadır gurar olduk. Eveli kimisi alacık yapardı kimisi çadır yapardı biz alacık yapardık mesela. Şindi laylon çıktığı için alacık yapma işi çadır yapma işi battı. Çadır kıl çuldan yapılır ileğekin alacık yün keçeden yapılır. Yün keçeden yapılane ‘alacık’ deller kıldan yapılane da ‘çadır’ deller. Çadırın ortasına 3 direk dikersin kenarına 8 gazzık dikersin asılırsın biribirine gerilir u şekilde olur. Alacağı ağaçdan yaparsın çıbıktan yani ardıç çıbıklarını eğersin bükersin u şekilde olur. Alacağı yaparkan hiç çivi gullanmazsın ipili bağlarsın çıbıkları. Şindi alacık gurma işi

çadır gurma işi battı. 1970 yılından sonra laylon çıktı keçe, çul unutuldu gari. Göçerken laylonu taşımak daha kolay alacağını yaparken laylonla yapmak daha kolay onun için esgi düzen unutuldu gari. Bizim alacak şimdi laylondan mesela keçeden yapmıyız. Şimdi direkleri eveli çakiyez üstüne omurga yapıyız bi laylon çekiyez alacağın oliye işin kolayına geçiliye.” (KK-23)

“Alacağı yapmak için eveli ardıç dalından dal kesersin bu kestiğin dalları eğersin bağlarsın undan sonra üsdüne hurgu hurarsın undan sonracım keçesini tepesine atarsın böğürlerine çul asarsın. Çadır alacıktan farklı olur çadır çuldan yapılır 4 dene kenarında direğe olur bidene de ortasında baba direğe olur. Biz alacak yapardık çadır yapmazdık emme öteki çobanlarda yapılışını gördüm. Esgiler atalarımız ‘kıl çadır peygamberlerimizden galdığı için çadırın içine guyruklu girip seni sokamaz, guyruklu çadırın içine giremez’ dellerdi. Şimdi bu şekil alacak yapmıyız laylon olduğu için keçeyle çulla alacak yapmaz olduk. Şimdi alacağı yapmak için eveli bi ağaçtan iskeletini çakiyen üsdünü laylonla örtiyen laylonun üsdüne de tül çekiyez bu gadar.” (KK-24)

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

- Çobanların yaylada bulundukları dönemde barınmak için kurdukları çadır ve alacak birbirinden farklı mimari yapılardır. Kıl keçeden yapılan mimari yapıya çadır, yüm keçeden yapılan mimari yapıya ise alacak denmektedir. Çadırın iskeletinde büyüklüğüne göre değişmekle birlikte genellikle üç ila beş arasında uzun tahta direkler kullanılmaktadır. Çadırı sabitlemek içinde kenarlarına tahtadan kazıklar çakılmaktadır. Alacağın iskeletinde çadırdan farklı olarak ardıç ağacından yapılan çubuklar kullanılmaktadır. Alacağın üstünede yağmur geçirmemesi için çul atılmaktadır. Alacağın mimari yapısı yuvarlak şeklinde çadırın ise dikdörtgen şeklindedir.

- Çobanlar, sahilden yaylaya sürüleriyle göçmeden önce yaylada bulunan yurtlarına giderek çadır ya da alacak kurulumunu yaparlar. Bu sayede sahilden yaylaya göçtüklerinde barınacak yerleri hazır olduğu için çadır ya da alacak kurmak için uğraşmazlar. Çobanlar her sene yayladan sahile dönüşte kurdukları çadır ya da alacağı kışın kar yağp yıkılma ihtimalini düşünerek sökerler.

- Çobanlar, kıl çadırın peygamberden kalma olduğu ve dualı olduğunu düşündükleri için kıl çadırın içinde kendilerini yılan ya da akrebin sokamayacağına inanırlar.

•Günümüzde çobanların geçmişte büyük zahmetler çekerek kurdukları bu mimari yapılarda değişimler olmuştur. Naylon ve mavi brandaların günümüzde yaygınlaşmasıyla birlikte çadır ve alacık kurulumu için gerekli olan kıl keçe ya da yün keçe kullanılmaz hale gelmiştir. Naylondan alacık kurmak daha basit olduğu için çobanlar alacık kurulumunda naylon kullanmaya başlamıştır. Aynı şekilde fabrika yapımı mavi brandalardan da çadır kurulumu kıl keçeden yapılan çadıra göre daha basit ve zahmetsizdir.

•Çadır ve alacık için yün keçenin ya da kıl keçenin kullanılmaması çobanlarda bu el sanatlarının unutulmasına ve gelecek nesillere aktarılamamasını sağlamıştır.

Fotoğraf 1: Yeni yapılmaya başlanan çadırın iskeleti.

Fotoğraf 2: Çadır yapımı için odun keserken.

Fotoğraf 3-4: Çobanların yaylada bulundukları yaz aylarında barınmak için yaptıkları çadır.

XIII. Çobanlık Mesleği ve Çobanlık Kültürü ile İlgili Araştırmalar

Ahmet Sarpkaya, “Tarım ve Hayvancılık Etrafında Gelişen Folklor Pratikleri Osmaniye Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinde hayvancılık ekseninde oluşan folklorik bilgiler üzerinde durmuştur. Tarım ve hayvancılığın çevresinde oluşan çocuk oyunları ve düğün geleneklerini incelemiştir (Sarpkaya, 2011). Mevlüt Cihan Eroğlu, “Nevşehir Çoban Folkloru” başlıklı yüksek lisans tezinde çoban yemekleri, çoban giysileri, hayvan hastalıkları ve geleneksel tedavi usulleri gibi konulara değinmiştir. Çobanlıkla ilgili halk edebiyatı ürünlerinden (efsane, masal, atasözü ve deyimler vb.) incelemiştir. Bununla birlikte çobanlık mesleğinin nasıl icra edildiğine ve mesleğin eğitim boyutuna değinmiştir (Eroğlu, 2019). Bağdagül Bulut, “Türk Halk Kültüründe Çoban” başlıklı yüksek lisans tezinde öncelikle çobanın Türk kültüründeki yeri ve önemi üzerinde durmuştur. Çobanların kullandığı araç-gereçler ve yardımcı hayvanlara değinmiştir. Bununla birlikte çobanların yaptıkları ritüeller ve gelenekler işlenmiştir. Çobanlıkla ilgili halk edebiyatı ürünlerini (mit, efsane, masal, halk hikâyesi vb.) incelemiştir (Bulut, 2014). Sevda Tuğçe Kahrıman “Emirgazi ve Karapınar’da Koyunculuk ve Çobanlık” başlıklı yüksek lisans tezinde Emirgazi ve Karapınar’da hangi ırk koyunların yetiştirildiğine, koyunların beslenmesinin nasıl olduğuna değinmiştir. Kahrıman, koyundan elde edilen ürünlerinden (et, süt, peynir, yün, samra vb.) detaylı olarak

bahsetmiştir. Çobanların yardımcıları olan hayvanlar üzerinde durmuştur. Çobanların kullandığı araç ve gereçlere değinmiştir. Çobanlık mesleğinde uygulana geleneksel uygulamalara yer vermiştir. Bunların yanında çobanlıkla ilgili merasimleri de incelemiştir (Kahriman, 2019). Vedat Çoban, “Türk Halk Kültüründe Çobanlık” başlıklı yüksek lisans tezinde çobanlık mesleğinin Türk kültüründe önemini ele almıştır. Çobanın yardımcıları olan araç-gereçlerden (kepenek, bakraç, kaval, kırklık, bıçak vb.) bahsetmiştir. Çobana yardımcı olan hayvanlara değinmiştir. Çobanlığın dinsel kökenlerine dair bilgilere yer vermiştir. Çobanlık mesleğinin peygamber mesleği olduğu üzerinde durmuş ve peygamberlerden örnekler vermiştir. Çobanlıkla ilgili halk edebiyatı ürünlerinden (destan, efsane, masal, hikâye, atasözü, deyim) örnekler sunmuştur. Bunların yanında tezde çobanlıkla ilgili merasimler detaylı olarak işlemiştir (Çoban, 2015).

Emine Gürsoy Naskali’nin editörlüğünde 2011 yılında yayımlanan “Çoban Kitabı” 11 ana başlıktan oluşmaktadır. Çalışmada çobanlık mesleği ve çobanlık kültürüne dair önemli bilgiler yer almaktadır. Çobanın yardımcı hayvanları, çobanın merasimleri, çobanın giyim-kuşamı incelenmiştir. Bunların yanında çobanlıkla ilgili halk edebiyatı ürünlerinden (efsane, mit, masal, hikâye, atasözü ve deyim) gibi konular işlenmiştir. “Çoban Kitabı”nda meslek folkloru ilgili çalışmalar şunlardır: “Maçka (Trabzon) Akarsu Köyünde Hayvan Besiciliği ve Yayla Geleneği”, “Eskişehir’de Çobanlık”, “Afyonkarahisar İlinde Çobanlık Kültürü”, “Sivas’ta Çobanlık”.

Maçka (Trabzon) Akarsu Köyünde Hayvan Besiciliği ve Yayla Geleneği” başlıklı makalede hastalanan hayvanlara uygulanan tedavi yöntemleri incelenmiştir. Büyükbaş hayvanlara verilen takma isimler ele alınmıştır (Baykasoğlu, 2011). “Eskişehir’de Çobanlık” başlıklı makalede çoban kelimesinin ne anlama geldiği ve çobanlık mesleğinin görevleri üzerinde durulmuştur. Çobanların sürülerini korumak için kullandıkları köpeklerden Kangal ve Akbaş cinsi köpekler detaylı olarak incelenmiştir. Çoban takvimi, takvimsel törensel, halk veterinerliği gibi konular ele alınmıştır (İleri, 2011). “Afyonkarahisar İlinde Çobanlık Kültürü” başlıklı makalede hayvanların cinsleri, hayvanların barınakları, hayvanlarda üreme, hayvan sağımı, çobana yardımcı hayvanlar ve kullanılan araç-gereçler, hayvan hastalıkları ve sağaltımları gibi konular kapsamlı bir şekilde işlenmiştir (Kumartaşlıoğlu, 2011). “Sivas’ta Çobanlık” başlıklı

makalede hayvanların kırkımı, hayvanları enleme, çoban hakları, çoban giysileri, koç katımı ve saya gezme törenleri, hayvanlara verilen adlar gibi konular detaylı bir şekilde incelenmiştir (Üçer, 2011).

“Dağların Efendileri Doğu Karadeniz Hayvancılık ve Çoban Kültürü” başlıklı kitap üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, çobanlık mesleğinin icra ortamları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, meslekî bilgi ve meslekî bilginin aktarılması, çoban meskenleri, çoban giysileri, çoban araç- gereçleri, hayvansal gıdalar gibi konular ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise çobanların mesleğin etrafında oluşturdukları meslek folkloru kapsamlı bir şekilde incelenmiştir (Aça, 2018).

“Konya’da Geleneksel Koyunculuk ve Çobanlık” başlıklı makalede çoban çeşitleri, çobanların yardımcı hayvanları, koç katımı, saya gezme, çoban giyim-kuşamı gibi konular ele alınmıştır (Küçükbezirci, 1975). Türk Etnografya Dergisi’nde yayımlanan “Hayvancılık” başlıklı yazıda hayvanların iğdiş edilme yöntemleri, hayvanların beslenme şekilleri, hayvan hastalıkları ve tedavi yöntemleri, çoban efsaneleri ve inanışları, çobanlık mesleği ile ilgili atasözleri, çoban köpekleri, çoban takvimi, hayvan barınakları, hayvan bakımı gibi konular incelenmiştir (Yalçın, 1958). “Mut İlçesi Hacıahmetli Köyü Hayvancılık ve Çobanlık Kültürü Üzerine Halk Bilimsel Bir İnceleme” başlıklı makalede hayvanların bakımı, beslenmesi ve korunması, çobanlık mesleğinin sorumlulukları ve çoban köpekleri hakkında bilgiler verilmiştir. Ardından hayvan hastalıkları ve geleneksel tedavi yöntemleri, hayvan kırkımı, koç katımı, hayvanların adlandırılması gibi konular işlenmiştir (Kabak, 2018). “Çoban ve Konuk Ağırması” başlıklı makalede çobanların mesleğin icrasında kullandıkları kullandıkları araç-gereçler ve yardımcı hayvanlar, misafir ağırlarken ikram ettiği yemek ve tatlılar, çobanlar arasında arkadaşlık ilişkileri gibi konular ele alınmıştır. Bunlarla birlikte Şebikarahisar ve yöresinde çobanlık mesleği konusu işlenmiştir (Keçe Türker, 2012). “Türk Kültüründe Çobanlık ve Çoban Giysisi- Kepenek, Çoban Kürkü” başlıklı makalede çobanlık ve çoban kültürü tanıtılmıştır. Ardından çoban giysisi ve kürkü olan kepenegin yapılış aşamaları kapsamlı bir şekilde işlenmiştir. (Begiç ve Öz, 2020).

1. BÖLÜM: MESLEĞİN İCRASI VE ÇOBANIN GÖREVLERİ

Çobanlık genel hatlarıyla, farklı hayvan gruplarının doğumundan ölümüne kadar geçen sürede onların her türden ihtiyacını gideren kişi veya grupları ifade etmede kullanılan bir meslek dalı olarak tanımlanabilir. İnsanoğlunun en eski mesleklerinden biri olarak kabul edilebilecek olan çobanlığın tezimizde belirlediğimiz Elmalı bölgesi sınırlılığındaki icrası ve görevleri bu başlıkta ele alınmıştır.

Mesleğinin en temel görevi, sürüyü kontrol ederek günün belirli saatleri arasında korunaklı bulunduğu bölgeden (ahır, ağıl, çit vs.) çıkarıp kontrollü bir şekilde belirli bölgelerde sürünün yemlenmesini/ yayılmasını sağlayıp yeniden kontrol edebileceği bir alanda toplanmalarına yardımcı olmak, yani sürüyü güdebilmektir. Hayvanı güdebilmek için öncelikle hayvan güdülecek bölgeye hâkim olmak gerekir. Bunu yapacak kişinin vücut sağlığının iyi olması ve hayvan hastalıkları hakkında bilgi sahibi olması da bir o kadar önemlidir. Bu özelliklere sahip olan kişilere bakıldığında bu kişilerin ortak özelliğinin mesleği aile içinde, geleneksel yollarla ve usta çırak ilişkisi içerisinde öğrenmiş olmalarıdır.

Bu konu hakkında kaynak kişilere “Çobanlık mesleğinin inceliklerinden bahseder misiniz? Bir çobanda hangi özellikler bulunmalıdır?” sorusunu yönelttik.

Kaynak kişilerin verdiği cevaplar ise şu şekildedir:

“Çoban malın düzenini bilecek, gedeceği yeri bilecek, geleceği yeri bilecek. Hasta olduunu malının ırhatsız olduunu gördüğü an malına iğne huracak. Sabala çoban standar ezenden eveli saat 5’de kalkacak. Çoban saat 5’de kalkmadın mı ya malını bulamazsın ille standar kalkacak çoban, bunlar bulunacak çobanda. Dağı bilecek, bölgeye hâkim olacak. Malının getce yolunu sokağanı bilecek. Üğküsü sak olacak, yeğni olacak, avır oldumu olmaz.” (KK-2)

“Çobancılığın inceliği nasıldır biliyin mi? Genç olacak, diremid olacak yani ben gibi 50 yaşında olmacak. 20 ila en fazla 35-40 yaşında olacak, beniki dayandı sona işde öle. Çoban şevik olacak, üğküsü sak olacak. Öle üğükledin mi yiter geder bu önünde. Şişman adam bunun arkasında yürüyemez, ince böle galem gibi olacak, uçacak, seyiddi mi çıkacak tepenin başına. Uvakdan yapacak bunu, adam genç olur geçi çevirmesini

bilmez. Uvıklığından beri bu mesleğe öğrenmiş olacak. Hindi öğretmenler kaç yaşında başliye okula? 5 yaşında başliye, 25 yaşına kadar okiye undan soğra öğretmen oliye demi? Unun için bu meslek de aynı buna benzer.” (KK-3).

“Çoban sağlam olacak, bilgili olacak, hayvan nerde yayılacak, nerde zarar gelecek, mal nasıl çevirecek bunları bilmesi ilazım. Şindi borda seninle gonişiyiz emme benim aklım şu andan mala bi zarar gelecek mi diye u düşünüyim bi yandan. Hava da bulutlu şindi gurt dumanlı puslu havayı sever. Şindi sabah hayvanı saldığında hayvanın önünden gedecen diye duyduk atalarımızdan. Akşamıla arkasından geleceken şünkü maflık akşamıla arkadan gelir. İşte bunlar incelikleri. Çoban hem vücut olarak sağlam olacak hem de bilgi olarak sağlam olacak.” (KK-11)

“Çobanın en başta uykusu sak olacak uykusu ağır olan adam bu mesleğe yapamaz zaten. Undan sonra çevik olacak, becerikli olacak, eli ayağa atik olacak. Bu mesleğe de eveli anandan bubandan öğrenmiş olman ilazım mal nahal güdülür nahal çevrilir bunları bilmen ilazım.” (KK-23)

Kaynak kişilerin verdiği bilgiler ışığında hayvan güdebilmek için gereken özellikleri kısaca şu şekilde sıralayabiliriz:

- Profesyonel bir şekilde hayvan güdebilmek için mesleği aile içinde küçük yaşlardan itibaren öğrenmek gerekir.
- Çobanın, hayvanın güdüleceği araziye ve dağlara hâkim olması gerekmektedir.
- Çobanın hayvan hastalıkları ve tedavi yöntemlerini bilmesi çok önemlidir. Bu sayede hastalanan hayvanları iyileştirerek hayvan zayıyatını önleyebilir.
- Çobanda uyku probleminin olmaması gerekir. Çobanın hayvan güderken uykuya dalması sürünün kaybolmasına ya da kurdun sürüye girerek zarar vermesine neden olur.
- Çobanın hayvanın peşinden giderken geri kalmaması için yaşının genç ve vücudunun zayıf olması gerekir.

Elmalı bölgesindeki çobanlar kendilerine ait sürüyü gütmekte, başkasına ait bir sürüyü para karşılığı gütmemektedir. Çobanlık mesleği onlara atalarından kalan bir mirastır. Bölgede bulunan çobanlarda ortalama 200-250 anaç hayvan vardır. Toplam hayvan

sayısı ise kuzlama döneminin verimliliğine göre değişmekle birlikte ortalama 450-500 olmaktadır. Çobanlar sürüyü kontrol edebilmeyi ve hayvan gütmeyi aile içinde öğrenerek yıllar içerisinde tecrübe sahibi olmuştur.

Yaz ve kış aylarında hayvan gütmek şekli ve saatleri farklılık göstermektedir. Kışın sahilde olan çobanların hayvan güdeceği yerler seraların ve bahçelerin çok olması nedeniyle oldukça kısıtlıdır. Çobanlar yaylaya göçtükleri yaz aylarında hem kendileri hem de sürüleri rahat eder.

Çobanların yaz aylarında sürüyü gütmek ve her gün tekrar eden görevlerini kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

Yaz aylarında yaylada bulunan çobanlar sabah şafağın sökmesiyle uyanarak sürüyü kontrol eder. Çobanlar sürüye bakmadan önce dağa bakar, bunun nedeni gözünün nazarı hayvanlara geçmesin dıyedir. Sabah kahvaltısının ardından ailenin büyükleri ana sürüyü gitmek için yola koyulur. Kuzu ya da oğlakları ise evde bulunan küçük çocuklar güder. Böylece çocuklar da hem sorumluluk sahibi olmayı hem de hayvan gütmeyi öğrenir. Ana sürü öğlene kadar güdülür hayvanın karnı iyice doyurulur. Kuzu ya da oğlaklar kuşluk vaktine kadar güdülür. Öğlen yemeğinin ardından ana sürü peynir yapmak için sağılır. İkindin vakti tekrar hayvanlar salınır ve gütmek için yola düşülür. Güneş battıktan sonra hayvanlar da doyduysa çadıra geri dönülür. Akşam yemeği yenir ve sabah erken kalkılacağı için saat 23:00 gibi uykuya geçilir. Böylece, bir gün bitmiş olur.

Fotoğraf 5-6: Sabah şafakla birlikte sürüyü otlatmaya giderken.

Kış aylarında sahilde bulunan çobanların sürüyü gütmesi ve her gün tekrar eden görevlerini kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

Çobanlar sahilde bulundukları kış aylarında yaz aylarına nazaran sabah biraz daha geç kalkmaktadır. Çobanların sahilde kendilerine ait evleri vardır. Yaylada çadır da ya da alacıkta yaşayan çobanlar, sahilde ise normal evde yaşamaktadır. Sahil bölgesinde sera ve bahçelerin yoğun olması çobanların dar bir alanda hayvan gütmesine neden olur. Çobanlar, çiftçilerin mahsullerine zarar gelmemesi için sürüyü çok dikkatli gütmek zorundadır. Havanın yağışlı ya da soğuk olduğu günlerde hayvanlar ağıldan dışarı çıkarılmamaktadır. Hayvanların beslenme ihtiyacı fenni yem, yonca ya da samanla karşılanır. Havanın yaylıma gitmek için uygun olduğu günlerde sabah kahvaltısının ardından hayvanlar ağıldan dışarı çıkarılarak güdülür. Kuşluk vakti hayvanların karnı doyduktan sonra eve geri dönülür. Öğlen yemeği yemedi önce kuzu ya da oğlaklar kuzluktan çıkarılarak annesiyle emiştirilir. Emiştirme işlemi, bir saat kadar sürer. Annesini bulamayan kuzu ya da oğlaklara yardım edilerek annesiyle emiştirilir. Kış aylarında çobanlar süt sağımı yapmazlar, bütün sütü yeni doğan kuzu ve oğlaklar için kullanırlar. Öğlen yemeğinin ardından hayvanları gütmek için tekrar yola çıkılır. Akşam ezanı okunmasıya kadar hayvanlar güdülür. Ezanın okunmasıyla eve geri dönülür ve hayvanlar ağıla kapatılır. Akşam yemeği yendikten sonra saat 22:00 civarı uykuya geçilir. Böylece, bir gün bitmiş olur.

Keçi ve koyununun yaratılışı gereği yayılımı birbirinden farklıdır. Keçi sürüsü koyun sürüsüne göre daha dağınık bir şekilde yayılmaktadır. Kışın sahilde koyunu gütmek keçiye göre daha kolaydır. Yaz aylarında ise dağda keçiye gütmek koyuna göre daha kolaydır. Bu konu hakkında kaynak kişilere “*Koyun ve keçi arasındaki farklar nelerdir? Hangisini gütmek daha kolaydır? Neden?*” sorusunu yönelttik. Kaynak kişilerin verdiği cevaplar ise şu şekildedir:

“Şimdi bu geçi yani belli bi gişide goyun olur belli bi gişide geçi olur. Bunun nedeni aslında bişe değil de geçi olacak yer var, goyun olacak yer var. Goyun düzde yayılır, geçi dağda yayılır özelliği budur. Geçi daha çok gider dağa bizde de dağ bol olduğu için dağda olduğumuz için geçi yapmayı tercih ediyiz. Bide anadan, bubadan, öteden geçiyi devam eddirdiğimiz için geçi yapıyoruz. Uva olursa dediğim gibi goyun gütmek iyi olur ırahat olur dağ olursa geçi gütmek kolay olur.” (KK-3)

“Çobanın bulunduğu yerde arazi durumu uygunsa goyun ırahatdır, yormaz goyun. 50 dölüm bi tarlada akşama gadar yayılabilir emme geçiyi zap edemessin goyun arazi uva varsa çok ırahatdır. Geçi orman isder çok gezer, geçinin bakımı goyundan biraz daha yorucudur emme goyun gadar yegi için çoban yorulmaz. Geçi her yerde yegisini bulur emme goyun bulamaz goyun çobanı her ay göşmesi ilazım her ay bi göşmesi ilazım.” (KK-4)

“Goyun uveyi sever fazla gayalığa gelmez mera ister emme geçi dağı, daşı, çalıyı sever. Yani mevkiye göre bu değişir. Uvadaysan goyunu gütmek kolay olur dağdaysan geçiyi gütmek kolay olur.” (KK-19)

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

Kış aylarında sahilde bahçe ve seraların çok olmasından dolayı koyunu gütmek, keçiye göre daha kolaydır. Koyun, keçiye göre dar alanlarda kontrol edilebilen bir hayvandır. Keçi ise dar alanlarda yayılamaz, sürünün başındaki çoban bu durumda epey zorlanır. Koyun düz ovayı, keçi ise dağlık bölgeleri sever. Yaz aylarında yaylada keçiye gütmek kolaylaşır, koyunu gütmek zorlaşır. Keçi doğası gereği dağda daha özgür yayılır, arkasındaki çoban, sürü bir mahsule zarar verecek mi diye peşinden koşmaz.

Buraya kadar hayvan güdebilmek için çobanda bulunması gereken özelliklerden, kış ve yaz aylarında çobanların bir gün içerisinde yaptıklarından ve hayvanları nasıl güttüklerinden bahsettik. Şimdi de günümüzde artık uygulanmayan örü (gece gütmesinden) bahsetmek istiyoruz.

1.1. Örü (Gece Gütmesi)

Gece gütmesi, koyunun et ve süt kalitesini artırdığı gibi serin havada yatan koyuna dinçlik verir (Kahriman 2019: 135). Koyun çobanlarının gece boyunca koyun gütmesine “örü” denir. Koyun acıktığında ayaklanır ve yayılmak ister. Ağılın etrafını çevirecek bir tel olmadığı zamanlarda hayvanları kontrol etmek bir hayli zordur. Bu durumda çobanlar da sürünün peşinden gider ve hayvanların karnı doyuncaya kadar geri gelmez. Bazen bu gütme şafak sökene kadar devam eder. Günümüzde ağılların etrafını çevirebilecek tel olduğu için hayvanlar kontrol edilebilmektedir. Bu yüzden gece gütmesi yapılmamaktadır. Çobanlar gece güdümü yapmak yerine, ağıla kapattıkları hayvanlarını fenni yem ve samanla beslemektedir.

Bu konu hakkında kaynak kişilere “*Şu anda gece gütmesi yapıyor musunuz?*” sorusunu yönelttik. Kaynak kişilerin verdiği cevaplar ise şu şekildedir:

“Şimdi bu şekil güdüm galmadı esgiden goyun gece güdülürdü şimdi gece goyun güden çoban galmadı.” (KK-19)

“Esgi çobanlar gece 3’te kalkar goyun güderdi şimdi böyle goyun gütme şekli galmadı. Geçti zaten gece güdülmez goyun da gari gece güdülmiye esgi emme gece güdülürdü.” (KK-21)

“Bu akşam gütmesine ‘örü’ denir. Şimdi gari goyun gece güdülmiye, sabala öğlene kadar goyunu güdüyen öğlen malını sağyen ikindin oldu mu gene malını gütmeye götüriyen akşam geri getiren şindiki çobancılık değişti gari. Biz gışın örüme gederdik sabaha kadar goyunu güderdik şimdi gari bu örüme getme işi galmadı Şimdi örüme getme yerine goyunun önüne saman atılıye, yem atılıye şindiki çobancılık esgiye göre çok ırahat.” (KK-22)

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

- Gece gütmesini keçi çobanları değil koyun çobanları yapmaktadır.
- Koyun ve keçinin gütmesi şekli aynı olmuştur. Koyun da artık keçi gibi sadece gündüz güdülmeye başlanmıştır.
- Günümüzde koyun çobanları gece gütmesi yapmamakta bunun yerine hayvanları fenni yem ve samanla beslemektedir.
- Şu an gece gütmesi fazla yapılmadığı için eski dönemdeki çobanlığa kıyasla günümüzde çobanlık yapmak kolaylaşmıştır.

Elmalı bölgesinde geçmişte örü (gece gütmesi) yapan koyun çobanları sabaha kadar uyumaz, sabah geri dönünce öğlene kadar çadırında uyurdu. Bu şekilde bir yaşam tarzına sahip olan koyun çobanları, günümüzde bu hayat tarzından uzaklaşmıştır.

Fotoğraf 7: Yusuf Özen'in koyun sürüsünü gece beraber güderken.

Gece boyunca koyun güden çobanlar, keçi çobanlarına kıyasla gökyüzünde bulunan yıldızlara hâkimdir. Koyun çobanları gece bu yıldızlara bakarak hareket etmektedir. Bu konu hakkında kaynak kişilere “Çoban yıldızları çobanların ne işine yarar? Bu yıldızların bir görevi var mıdır? Bu yıldızları kimden öğrendiniz?” sorusunu yönelttik.

Kaynak kişilerin verdiği cevaplar ise şu şekildedir:

“Bizi eveli nenem goyuna götüridin. Bu ıldız şafak ıldızı, hu ıldız ülkerler ıldızı, ülker ıldızı doğdu derdin nenem. Unları biz bilmezdik, nenecim öle derdin öğredirdin bize. Nenecim bizi gece goyunlara götüridin, gece sabahatar gezerdik. Accık bi çukura gelirdin nenem orda, “Borda goyunları yatıralım.” derdin nenem. Accık yatardık orda “Sabah ıldızı doğdu.” derdin. Sabah ıldızı doğduğunda ay aydınlık olduğunda u ıldız böyle sabah oldu mu dinnenir gederdin. Höle ala şafak dinnenir gederdin. Bakiye işde çoban ıldıza sabah ıldızı, şafak ıldızı, ülker ıldızı, doğdu diyirler. Una göre eve dönilecek vakıdı ayarliyi. Saati olmiyi eveli çobanın, televon bişe yok unlardan biliniye işde saat eve dönülecek vakıd. Saat yok eveli varısa yok nadirdir alamiyi televon da yok, televonlar yeni çıkdı. Una göre ıldıza göre kendimizi ayarliyiz sabah oldu diyiz.” (KK-2)

“Şindi goyunun gütmesi değişdi eveli goyun gece güdüliyyedi şindi gece goyun güden çoban galmadı bu memlekette. Şindi bizim yaptığımız çobanlık değil aslında. Şindi diyelim ki akşam saat 9 gibi 9 buçuk gibi bi ıldız duğar una ‘ülker’ deriz biz. Bu Ülkerin bi oyugu vardır orda bidene büyük ıldız duğar u doğduktan 1 saat sonra Ülker duğar undan sonra u höle çikalak sabah olur. Ekim ayına doğru ‘terazi’ deller 3 ıldız bi duğar 3 ıldız bi duğar. Unlar Şubat’a devam eder. Terazi hora geldi mi saat şu dersin hora geldi mi saat bu dersin. Böle böle ıldızlara bakarak saati ayarlarız. Sabah ıldızı olur sabahın olduğunu bilirsin. Akşam ıldızı olur erkenden dinnenir. Bu ıldızların görevi diyelim ki Ülker doğdu bi urgan uzunlukta bi urganda sabahın olması lazım. Diyelim ki 15 gün sonra 2 urgan yokarı çıktı sabah öle olcak. Böle böle Aralık’ın sonuna doğru u da dinnenir geder. Bu ıldızları ana bubayla goyun güderken öğrendik öğrettiler yani ‘Oğlum buna şu derler höle olursa böle olur böle olursa höle olur’ anadan bubadan duyduk bunları beynimize gattık. Benim büyük oğlan var u ıldızları bilir emme güççük oğlanlar bilmez ıldızları gece goyun gütmediler şünkü unun için öğrenmediler.” (KK-18)

“Bu ıldızları goyun çobanları bilir geçi çobanları bu ıldızları bilmez şünkü geçi çobanı gece mal gütmez unun için bilmez. Şindi gari yeni yetişen goyun çobanları da bilmez niden dersen şindi goyun da günüz güdülmeye başlandı unun için bu ıldızları esgi çobanlar gece goyun güden çobanlar bilir. Sabah ıldızı vardır, Ülker vardır, Işıklı diye bu ıldız vardır u duğar. Yatsı ezeninden sonra bu Işıklı ıldızı duğar höle eğilir geder.

Gece Ülkere bakarsın mesela goyunu kaldırırsın gütmeye götürüsün. Sabah ıldızı duğalak malı geri getirisin. Bu ıldızlara bakarak gece saaatın kaç olduğunu 3 aşşaga 5 yokarı bilebilirsin. Şindi gari goyun günüz güdüldüğü için bu ıldızlar esgiki gadar bilinmiye ben de unutmaya başladım gari” (KK-21)

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

- Keçi çobanları gece hayvan gütmeye için yıldızlar hakkında pek bir bilgisi yoktur.
- Koyun çobanları yıldızların ismini, yıldızların takvime ve konumuna göre ne anlam ifade ettiğini aile içinde büyüklerinden öğrenmiştir.
- Ülker, Terazi ve Sabah Yıldızı koyun çobanlarının dikkatle takip ettiği yıldızlardır.
- Koyun çobanları, telefon ve saatin olmadığı yıllarda gece hayvanlarını güderken yıldızlara bakarak saatin kaç olduğunu tahmin etmiştir. Günümüzde hem gece gütmeye yapılmadığı için hem de telefon ve saatin olması yıldızların takip edilmemesine neden olmuştur.
- Günümüzde gece gütmeye yapılmadığı için bazı bilgiler unutulmuştur. Yeni yetişen çobanlara da bu bilgiler aktarılamamaktadır.

1.2. Kuzuların ve Oğlakların Kış-Yaz Döneminde Beslenmesi

Çobanlar kış aylarının çetin geçtiği Ocak ve Şubat aylarında oğlak ya da kuzuları “kuzluk” adı verilen ağılda beslemektedirler. Körpeler (yavrular) otukuncaya (otla beslenmeye başlamak) kadar annesiyle emiştirilir, bu dönemde ek bir gıdaya ihtiyaç duyulmaz. Otukmaya başlayan kuzular/oğlaklar, ağıldan çıkarılarak güdülmeye başlanır. Otukan hayvanlar için ek gıda olarak sahilde yetişen pıynar ağacından kesilen budaklar yedirilir. Bunun yanında fenni yemler de kullanılır. Bu sayede kuzu ya da oğlakların gelişimi hızlandırılır.

Kuzu ya da oğlaklar belirli bir olgunluğa gelene kadar ana sürüyle beraber güdülmez. Bunun birçok sebebi vardır. Körpeler, ana sürüyle beraber güdülürse ana sürü tam anlamıyla güdülemez. Körpeler gütmeye sırasında annesini emmek isteyerek rahatsız eder. Durum böyle olunca hayvanı kontrol etmek de zorlaşır. Çobanların yaz aylarında peynir elde etmek istemesi de sürülerin birbirinden ayrı güdülmesine neden olur.

Bu konu hakkında kaynak kişilere “Keçi ya da koyunları gütmeye giderken neden oğlak ya da kuzular ayrılır ve ayrı güdülür?” sorusunu yönelttik.

Kaynak kişilerin verdiği cevaplar ise şu şekildedir:

“Ya şimdi oğlağa niye ayırıyız biz? Bi kazanç yapalım, geçiyi sağalım da accık para gazanalım diye ondan ayırıyız oğlağa. Bu esgiden beri gelenekden beri böyle. Zamanı geldiğinde ayrılır, sağalur. Yani kazanç yapıyız onun için. Barabar getse hemen emer oğlak anasını ondan ayırır. Yani kazanç, isdikbal için.” (KK-3)

“İhtiyacımız var diye undan ayırıyız. Bide dağda galiye ondan ayırıyız. Anasınla getdi mi eve gelmiye. İşde süt sağyız, ihtiyacımız var diyize. Onu deyiz ondan ayırıyız. Esgiler de böyle yapıyedin bizde böyle yapıyız.” (KK-6)

“Geçiyle oğalağa beraber gütsen olmaz birbirine uyum sağlamaz yani. Oğlaklar da geçilerin südünü emivri biz de süt sağacaz ki peynir yapacaz. Onun için hem anasını ırahatsız etmesin diye hem de peynir yapalım diye beraber gütmeyiz ayrı güderiz.” (KK-12)

“Goyunun südünü sağlamak için peynir yapmak için ayrı güderiz hem de ikisi beraber eyi yayılmaz guzu düzen etmez goyuna onun için. Esgiden beri böledir bu düzen. Biri goyunu gütmeye geder bizi guzuyu gütmeye geder.”(KK-13)

“Ayırıp gütmemizin nedeni geçiyi sağıp peynir yapacaza peynirden bi kazanç sağlacaza onun için yani. Bi de geçiyle oğlak ikisi eyi yayılmaz zaten oğlak anasını emecen diye düzen etmez eyi olmaz.” (KK-14)

“Süt sağalım da peynir yapalım diye ayrı güderiz. Şimdi guzuyla goyunu barabar güdersen guzu ille anasını emer. Guzu goyunu da kakar zaten ırahatsız eder eyi yayılmaz goyun” (KK-16).

“Şimdi guzu devamlı anasını emerse goyun zayıf olur. Guzunun da süt ihtiyaç dönemi geçmiş olur onun için ayırısın guzuyu ayrı güdersin. Goyunun guzlama dönemi geliyedir goyun gelişsin de yüğülsün dersin goyun zayıf olursa yüğürlmez. Bi de guzu daha eyi otta güdülür guzu açısından da eyi olur guzu daha çabık gelişir” (KK-17).

“Guzu anasını irahatsız etmesin diye süt sağalım da peynir yapalım diye guzuyla goyunu ayrı güderiz. Goyunu ekseriyet evin b y ğ  güder guzuyu evdeki  ocuk güder” (KK-24).

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

- Yaz aylarında hem peynir elde ederek para kazanmak hem de sürüyü kontrol edebilmek için kuzu ya da oğlaklar birbirinden ayrı g d l r.
- Aile içinde ana sürüyü deneyimli olan büyükler, kuzu ya da oğlakları ise evin küçüğü olanlar çocuklar güder. Burada, çobanlık mesleği de küçük çocuklara öğretilmiş olur.
- Kuzu ya da oğlaklar, ana sürüyle birlikte güdülmesi halinde sürekli annesini emmeye uğraşır. Bu durum koyun ya da keçilerin zayıflamasına neden olur. Zayıflayan hayvan da y ğr lmediği ( iftleşmek) için d l tutmaz. Bu nedenle kuzu ya da oğlaklar ana sürüden ayrı g d l r.

1.3. Koyunların ve Keçilerin Kış Aylarında Bakımı

 obanlar sahilde bulunduğu kış aylarında havaların soğuk ve yağmurlu olduğu zamanlarda hayvanları ağıldan çıkarıp g tmezler. Hayvanlar ağılın içinde saman ve fenni yemle beslenir. Sahilde bulunan ağılların içinde hayvanların yem ve saman yemesi için yapılmış “alaflar” vardır. Çobanların sahil yurdunda yayla yurtlarına nazaran yerleşik bir düzeni vardır. Hayvanların ağılları naylonla örtülür bu sayede hayvanlar hem yağmurdan hem de soğuktan korunmuş olur. Naylon yaklaşık olarak 1980 yıllarından sonra ağılların üzerine örtülmeye başlanmıştır. 1980 öncesinde çobanların ağıllarında naylon örtü bulunmamaktadır. Bu konu hakkında Ayşe Solakoğlu şu bilgileri aktarmıştır:

“Esgiyle şindi çok değişti. Esgi mesela ge ilerin ağıllarında laylonları olmazdın şindi mesela bizim ge ilerin laylonları var yağmırda laylonun altında duriye esgi geçi ağaç diplerin sabaha gadar yağmır yağsın sabaha gadar u ağacın dibinde durardın yağmırın altında çok erezillikdin yani.” (KK-13)

1.4. Kış ve Yaz Aylarında Ağılın Süpürülmesi

Çobanlar hayvanların temiz bir ortamda yaşamasına ve uyumasına çok dikkat etmektedir. Bunun için hem kış aylarında hem de yaz aylarında hayvanların ağılları düzenli olarak süpürerek temizlenmektedir. Bu sayede hayvanlarda toz ve pislikten oluşabilecek ciğer hastalıkları önlenmektedir. Bu konu hakkında kaynak kişilere “Hayvanların ağılını ne sıklıkla süpürürsünüz? Gün içinde hangi saatlerde süpürürsünüz? Süpürme amacınız nedir? Hangi araç-gereci kullanıyorsunuz? Eskiden ne kullanılıyordu?” sorularını yönelttik.

Kaynak kişilerin verdiği cevaplar şu şekildedir:

“Gücüm guvatım yeterse günüm müsait olursa her gün süpürmesini temiz olmasını isderin. Her gün hasta sağ olmazsam malımı uğraddığımda hemen erkenden süpürün yatada gurir malımın mal 7’de geder 8’de geder arkasına süpürün.” (KK-2)

“Bu ağılın içi her gün sabah süpürülür esas. Ağılın içi çalıyla süpürülür nedeni de malın hasdalık bulmaması için süpürülür, başka bi nedeni de yokdur. Temiz olsun ağılının içi diye süpürülür. Bu çalı süpürkesi esas kesmeden yapılır, kürk yemiş ağacından yapılır. Ben fırçayı mırçayı bilmam esgi usul devam ederin. Ben hala kesmeden, kürk yemiş ağacından süpürke gullaniyin.” (KK-3)

“Ağılı gün aşırı süpürüz ağbem. Yeri geldiğinde işimiz olursa 2 günde bi süpürüz. Ağıl sabah erken süpürülür, tozmasın isanın üsdüne diye. Akçakesmeden süpürke vardır, ağılın yeri düz olursa fırçayla süpürüz. Eveli fırça yoğdun gene evelki gibi çalı süpürkesi var emme millet işin golayına gaçiye fırça gullaniye, nağkısı kavasına yatarsa unu gullaniye.” (KK-6)

“Ağılı her gün süpürsen daha iyi olur. Hayvanı samıranın içinde yatırmamaya çalışırız. Tozun içinde hayvanın yatması iyi olmaz hayvana öksürür yapar hastalandırı. Hayvan ağılda akşam yatiye sabah kalkiye. Günde bir sefer süpürüz. Günüz yatimiye zaten hayvan bi akşam yatiye. Sabah süpürdün mü ertesi gün akşama aynı duriye yani. Geçi zaten akşam alanda dışarda yatiye biz sade oğlakları gatiyez ağılın içine. Samırayı süpürmek için garamık çalışı olur dağda unu gullanırız. Kürk yemiş ağacı olur sık undan yaparız. Sahildeyen gelberi diye bi alet vardır onunla süpürüz.” (KK-11)

“Yazın ağılı gün aşıra süpürüz. Gışın da her gün süpürüz. Ağılı sabah erken saatlerde süpürüsen eyi olur. Ağılı temiz dutarsan hayvan ırahat eder üstü başı batmaz temiz olur yani. Ağılı süpürmek için biz akça kesmeden bi süpürke yaparız onun sapını bağlarız unile süpürüz. Şindi hazır fırçalar var unları gullananlar da var emme biz eski usul çalı süpürkesi gullaniyez.” (KK-20)

“Malım sıhhatli olsun isdiyesen ağılı her gün süpürmen gerekir. Biz ağılı her gün süpürmesek bile gün aşıra süpürmeye çalışırız. Samırayı sabala guşluk vaktında evde galan süpürü. Esgiden samırayı akça kesme çalıstıyla garamık çalıstıyla süpürüydük. Şindi yeni moda fırçalar çıktı samırayı fırçayla süpürıyez. Çalıyla yaptığın süpürke daha eyi oliyedi ağılı daha eyi temizliyedi.” (KK-21)

“Goyunun ağılını gışın her gün süpürüsün yaza doğru da gün aşıra bi süpürüsün. Ağılı sabala goyunu dağa sürdüğünde evde galan insan erkenden süpürü. Ağılı çalgıçla süpürüz kesme ağacından bi çalgıç yaparız unile süpürüz. Şindi hazır fırçalar çıktı unile süpüren çobanlar da var emme bi kesme çalıstından yaptığımız çalgıçla süpürüz.” (KK-22)

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

- Ağılın süpürölerek temizlenmesi, hayvanların tozdan kaynaklı ciğer hastalıklarına yakalanması önlemektedir.
- Ağıl, kış aylarında her gün yaz ayların ise gün aşıra süpürölmektedir. Kış aylarında her gün süpürölmesinin nedeni hayvanları yaz günlerine kıyasla daha fazla ağılda yatmasıdır.
- Ağıl, hayvanlar ağıldan çıktıktan sonra sabah erkenden süpürölür ki süpüren kişı tozdan rahatsız olmaz. Sürüyü gütmeye giden kişı ağılı süpürmez. O gün ailede evde kalan kimse ağılı süpürme görevini o kişı üstlenir.
- Çobanlar ağılı süpürmek için dağlarda yetişen çeşitli ağaçlardan çalı süpürgesi yaparlar. Günümüzde fırça ya da gelberi ile de yapılabilen bu süpürme işi genellikle çalı süpürgesiyle yapılmaya devam etmektedir.

Fotoğraf 8-9: Keçi ağılı ve ağıldan süpürülen tezek(samra).

1.5. Koç/Teke Katımı

Hayatını hayvancılıkla idame ettiren eski Türk toplumunda “kög” adı verilen “koç katımı” sürünün devamlılığı için önemli bir faaliyetti. Koçların semiz ve gösterişli olanları seçilerek özel bir bakımla beslenmekteydi. Bu koçlar, koyunların yüğürlmesi için sonbaharın ilk ayında sürünün içine bırakılmaktaydı. Yüğürlen koyunlar, beş ay sonra yani kış mevsiminin son ayından itibaren kuzulamaya (doğum yapmaya) başlamaktaydılar (Koca, 2016: 17).

Koç katımı tarihi genellikle Ekim-Kasım ortalarında yapılır. Bu aya koç ayı denilir. Bu dönemde koç katımının yapılmasının amacı doğacak kuzuların kışın soğuşundan zarar görmemesi için yeşilin bol olduğu bahar mevsiminde doğumlarının gerçekleşmesinin istenmesidir. “Kork abrılın beşinden, kömüşü ayırır eşinden” sözü bu maksatla söylenir. “Abrılın beşinde” meydana gelen şiddetli fırtınadan etkilenmemek için kuzuların bu tarihten sonra doğması arzu edilir. Katım tarihinden bir iki ay önce koçlar sağmal sürüsünden ayrılır ve enerji bakımından zengin yemlerle beslenirler. Koyunlarda ikizlik oranının artması için hayvanlar fazla yormadan otlatılıp, gezdirilir (Sinmez ve Yiğit, 2014: 22).

Çobanlar doğacak kuzu ya da oğlağın sağlıklı olması için koç/teke seçimine çok dikkat eder. Tohumluk hayvanlar iri ve sağlıklı olursa doğacak kuzu ya da oğlaklar da sağlıklı ve iri olacaktır. Elmalı bölgesindeki çobanlarda koç ya da teke katımı için özel bir tören yapılmamaktadır. Keçi ya da koyunlar Ağustos ayının ortasından Eylül ayının ortasına kadar yüğürlür. Dişi hayvanların yüğürlmesi bu bir aylık süreçte tamamlanmış olur. Tohumluk hayvanlar sürüden ayrılmaz, sürüyle birlikte güdülür bu sayede dişi hayvanlarda yüğürlmüş olur. Sürüde bulunan hayvan sayısına göre tohumlukların sayısı değişmektedir. Bu konu hakkında kaynak kişilere “Sürünüzde kaç dişi hayvan, kaç erkek hayvan var? Tohumlukların sayısının bir standardı var mıdır? Mesela 100 tane dişi hayvan bulunan keçi veya koyun sürüsünde kaç tane erkek hayvan olmalıdır? Bu sayı az veya çok olursa ne olur? Eskiden kaç tane olurdu?” Sorularını yönelttik. Kaynak kişilerin verdiği cevaplar şu şekildedir:

“Benim sürümde 250 geçi, 10 dene tohumluk dege var. Bunun eyi kötü bi standardı vardır. ‘30 geçiye 1 dene tohumluk dege ilazım’ denir. 100 geçilik bi sürüde 4-5 dene tohumluk dege olmalıdır. Bunun standardı budur. Az olursa geçiler yüğürlmez çok olursa degeler döğüşür, geçiler ırhatsız olur.” (KK-1)

“Benim 150 geçi var. 150 geçiye, 4 tohumluk dege goyiyin. Çok dege goyarsak geçiyi mafeder, erezil eder, az goyarsak çifleşme yeterli olmaz, bunun yöneti 150 geçide 4-5’dir. 100 geçim olsa 3 dege olması ilazım, nedeni de 30 geçiye bi dege eyidir. Çok olursa geçi erezil olur. Eveli mallar ölürdün, mallar hindiki gibi bakımlı olmazdın, tohumluk çok gonurdun nolur nolmaz diye mesela 100 geçiye 8-10 dege gonurdun.” (KK-2)

“250 dişi var işde 10-15 erkeğemiz, tohumluğumuz var. Şindi 50 dene erkek olsa bu geçiyi bitiri öldürü, zayıfladır. Bi biri biner, bi biri bindiği için undan çifleşme de sıkıntı olur. 100 geçin varsa 5 tohumluk olsa da olur, 6 olsa da olur, 3 olsada olur. En ideali 100 geçiye 5-6 tohumluk olsa eyi olur. Esgi mallar çok öliyeddi undan tohumluk çok goniyeddi. Bi stardadı yoğdun. Şindi tohumluk stardar goyiliye.” (KK-3)

“2 erkek hayvan var, 90-100 arası dişi hayvan var. Fazla oldu mu olmiyer yengem, 2 erkek yetiyer goyuna. Fazla olursa döğüşiyirler yerli zararı oliyer. Esgi mallar çabık öliyeddi iğne bişe olmadığından çok goyiliyeddi.” (KK-5)

“Bizim 200 gadar goyunumuz var bu 200 malın içinde 8-10 dene tohumluk goç var. 20-25 goyuna bi goç eyidir bu tohumluğun sayısı çok olursa da eyi olmaz az olursa da eyi olmaz. 100 dene goyunun olsa 4 dene goç yeterlidir. Şindi aslında 2 dene goç goysan u da yeter. Esgi besi yemi yoğdun goçların goyun yügürmeye vakıdı yoğdu ondan tohumluk çok gonurdun. Şindi esgiye göre goçların besisi çok eyi.” (KK-22)

“Bizim 300 civarı goyunumuz var bu 300 goyunun içinde 15 gadar da tohumluk goç var. Tohumluğu 20 goyuna bi goç olarak ayarliyez yani 20 goyuna bi goç yeterlidir. Eveli tohumluk çok gonurdu şindiki gibi fenni yem yoğdu goçlar zayıf oliyedi onun için tohumluk fazla goniye. 100 dene goyunun olsa tohumluk için 5 dene bilemedin 6 dene goç yeterli olur. Tohumluğu fazla goyarsan goçlar dövüşür biribirini bile öldürü. Bizim bi ara tohumluk fazlaydı 2 dene goç biribirini öldürdü. Tohumluğu az goyarsan da dölleme olmaz goyunlar kısır galır onun için tohumluğu belli bi ayarda goyunun sayışana göre ayarlanan gerekiye.” (KK-24)

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

- Tohumluk sayısı sürüde bulunan dişi hayvanların sayısına göre değişmektedir. Çobanlar arasında farklılık göstermekle birlikte ortalama olarak yirmi dişi hayvana bir tohumluk hayvan yeterli görülmektedir.

- Tohumluğun fazla olması dişi hayvanların rahatsızlanmasına, tohumluk hayvanların birbiriyle dövüşmesine neden olur. Tam tersine az olması da döl tutmamasına dişi hayvanların kısır kalmasına neden olur. Bu yüzden dişi hayvan sayısına göre hesaplanarak tohumluk bırakılmaya dikkat edilir.

Çobanlık mesleğinde en çok önem verilen hususlardan biri hiç şüphesiz koç/teke katımıdır. Geçmişte tıbbi ilaçların yetersizliğinden tohumlukların ölmesi ve fenni yemlerin yetersiz olmasından dolayı günümüze kıyasla daha fazla tohumluk bırakılmıştır.

Koç/Teke katımı konusunda kaynak kişilere *“Tohumlukları belli bir süre sonra değiştirir misiniz? Değiştiriyorsanız bunun nedeni nedir? Eskiden olduğu gibi diğer çobanlarla tohumlukları takas etme geleneği devam ediyor mu?”* sorularını yönelttik.

Kaynak kişilerin verdiği cevaplar şu şekildedir:

“Değişdiriyiz. Dege belli bi yaşına göre değişiyi hindi dörtlü oldu mu dege mala salınmiyi gari yaşlandı mı, salınmiyi atalarımızdan öle gördük böle devam eddiriyiz. Atalarımız “Gıcıklar” derdin. Dege fazla yaşlı oldu mu gan dutar çoru çocu yüğrülür diye undan salınmazdın. Hindi takas etme galmadı satiyirler hindi teknoloci şe olduğundan ulaşım var satiyirler eveli değiştiriliyedin şimdi u iş yok.” (KK-2)

“Tohumlukları erkek hayvanları 2 senede bi gerekirse her sene bi illa teke alıp saliyöz, ganını değişdiriyez. Eyi olsun, güzel olsun, eyi bakalım güzel olsun gan dutmasın diye hem tekelerimiz genç olsun, oğlaklarımız güzel olsun, geçilerimiz iri olsun diye uğraşıyoz. Şindi takas etme galmadı gari eveli vardın da takas şimdi çobanlar tohumlukları takas etmiye gedip parayla aliye.” (KK-6)

“Değişdiriz 2-3 seneye bi. Değişmese n olur? Çocuğunla evlenmiş olur, çocuğunla çiğleşmiş olur, gan garişır nedeni bu. Evelki takas usulü galmadı amcam u gelenek yok, bitdi. Hindi 2 sene gatdın mı geçiyi, 3. sene satiyen hemen yeniliyen yani.” (KK-7)

“Bu tohumluk goçları 3 sene soğra denişdiriz biz, denişdirmemizin sebebi goç yaşlanmış oliye onun yerine guzulardan tohumluk aliyez, bazen yerine dışardan goç aliyez ganı bi değişsin ırkı değişsin diye. Şindi pek fazla takas usulü yok. Esgi mallar yok şimdi mallar daha güçlü daha dirençli esgi mallara göre bireğez de fesatlık oliye çobanların arasında, biri beniki daha eyi diyi, öteki beniki daha eyi diyi galmadı yani takas işi.” (KK-9)

“Denişdiriz tabi nedeni ‘4 sene aynı tekeyi geçiye gattın mı 5. sene oğlak yerinden kalkmaz’ denir. Böle oldu mu oğlak sağlıklı olmiyi. Biz de 4 sene gattık mı 5. Sene aynı tekeyi geçiye gatmayız. Gan duttuğu için kendinden olan geçiyi yüğürmesin oğlaklar sağlıklı olsun diye buna çok tikkat ediyiz. Esgi bu tohumluk tekeleri gan değişdirmek için çobanlar kendi arasında tıranpa ederdin hindi böle bişe böle bi gelenek galmadı. Hindi mesela ben felence çobana kendi tekemi versem u da bene kendi tekesini verse olur emme vermiyiller işde gabıl edmiyiler. Biz de gari kendi tekemizi satiyez başka yerlerden teke getiriyez.” (KK-12)

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

•Çobanlar tohumlukları yani koç ya da tekeleri üç ya da dört yıl geçtikten sonra sürüden çıkarmaktadır. Bunun nedeni ise tohumlukların yaşlanarak dölünün azalması, sürü içerisinde akrabalık derecesi artacağı için kan bağına bağlı yüğürlmelerin olması ve bunun sonucunda kuzu ya da oğlakların sağlıklı doğmasıdır.

•Eskiden çobanlar arasında paraya dayalı olmayan takas usulüyle tohumluklar değiştirilmekteydi. Böylece tohumlukların kanı değişmiş, yeni doğacak kuzu ya da oğlaklar sağlıklı doğmaktaydı. Günümüzde ise çobanlar arasında tohumlukları takas etme geleneği yok denecek kadar azalmıştır. Çobanlar günümüzde üç sene üst üste ya da dört sene üst üste sürüye saldıkları tohumlukları sattıktan sonra yerine para karşılığında tohumluk hayvan alarak sürüye salmaktadır.

Fotoğraf 10: Süleyman Çoban'ın sürüye yeni kan katmak için satın aldığı iki yaşındaki tohumluk tekesi.

1.6. Koyunların ve Keçilerin Kırkımı

Çobanlar, koyun ve keçilerin kırkımını imece yoluyla yapmaktadır. Birbirine komşu olan çobanlar birbirleriyle anlaşarak bir gün belirleyerek kırkım yapmaktadır. Yardıma gelen çobanlar kırkım için bir ücret talep etmezler. Kırkım bittikten sonra sürünün sahibi olan çoban, kırkıma yardım eden çobanlara bir oğlak ya da kuzu keserek bir sofraya kurar.

Koyunların ve keçilerin kirkımı konusunda kaynak kişilere “Koyun ve keçilerin yünü, kılı ne zaman ve ne sıklıkla kesilir? Bu kirkımın nedeni nedir?” sorusunu yönelttik.

Kaynak kişilerin verdiği cevaplar şu şekildedir:

“Geçinin kılı yılda bi sefer Ağustos aylarında kirkılır. Kirkımın nedeni hayvanın bitini, piresini dökmesi içindir. Biz atalarımızdan böyle gördük böyle devam ediyiz.” (KK-1)

“Bu şimdi kılımızı biz para için kesmiyiz, parada etmiyi. Geçilerimiz dinlensin, vücudu serinlesin diye kesiyiz. İşde Temmuz ile Avasdos aylarında kirkılığıla keseriz, senede bi sefer kirkarız bunu.” (KK-3)

“Goyunu senede 2 sever kirkıyez. Birincisini Haziran ayında, ikincisini de Ağustos’un sonlarında kesıyez. Yün eveli rızıkydın, satılıyodu. Çoban bi rızk gazanıyodu. Şindi ikinci sever kirkmaz olduk artık. Bi sefer kirkıyoz, alıp satan yok çünkü.” (KK-4)

“Goyunun yünü Nisan aylarının sonunda kesilir, bide Avasdos’da kesilir, 2 sever yani. Geçiniki bi sever uda Avasdos’da kesilir. Bunun amacı geçiye, goyuna yün, kıl ırıahatsızlık vermesin, zayet vermesin yakmasın bedenini diye kesilir. Mesela kendimiz saçımız uzadığı zaman nasıl traş oliyez, gaşıntı yapıye ırıahatsız oliyez uda aynı, isanla bi farkı yok yani.” (KK-7)

“Geçi senede 1 kere kirkılır goyun senede 2 kere kirkılır. Geçiyi Ağosdos ayında kirkarsın. Goyunu bi Hıdırellezde kirkarsın Hıdırellezde kirkıtığın yağadır bi de Ağosdos ayında kirkarsın u goyunun yünüdür. Goyunu şimdi kimi çobanlar senede 1 kere kirkmaya başladı emme biz hala sene de 2 sefer kirkarız. Malın kılını yününi kesmezsen mal gelişmez yün malı sıkır ırıahatsız olur ille bu kılı yünü kirkman ilazım.” (KK-22)

“Geçinin kılı senede bi kere Ağustos ayında kirkılır. Goyun senede 2 kere kirkılır, Nisan ayında kirkıtığına ‘yapağa’ denir. Ağustos ayında kirkıtığına ‘yün’ deller. Bu kirkımın nedeni hayvanların bitini piresini dökmesi ırıahat etmesi için bu yünü kirkmazsan hayvan sıkılır gelişmez eyi olmaz yani. Şindi yapağa da para etmiye yün de para etmiye alan satan yok. Eveli yapağayı satıp tarla almış dedem düşün yapağa ni gadar değerliymiş.” (KK-24)

Koyunların ve keçilerin kırımından elde edilen ürünler hakkında kaynak kişilere “Keçi veya koyunların yünü ya da kollarını ne amaçla kullanıyorsunuz? Bu yün ve kıldan bir geliriniz oluyor mu? Sorusunu yönelttik. Kaynak kişilerin verdiği cevaplar şu şekildedir:

“Hindi bişe yapmıyız. Hindi kılı alanda olmiyi, hora tepeye dökdürüvdüm. Eskiden bı kıldan çul çadır, kıl çadır, bişeler vardı hindi yapılmıy. Bizden gedmiyi zaten alan yok, hora tepeye dökdüriyin. Kıldan gelir yok gari.” (KK-1).

“Eveli bu geçi kırkıldıktan sonra kıl çadır yapılmıy. Mesela hindi laylon çıkdıya eveli laylon olmadığından çadır çuldan olurmuş. Çul dokurlarmış mesela un garmak için çuval dokurlarmış. Undan soğracım altına yazacak için çul, üsdüne yazacak için çul, unun için eğirirlerimş bunları. Eğirirlerimş, büklerlerimş, dokıdırırlarmış. Yani altına çul, çapıt için kırkarlarımş geçiyi. Şu anda kıldan bişe yapıldığımız yok. Çöpe dökiyez bi gelirimizde yok. Esgiden kendi itiyacını görüyemiş Yörük. Çapıdını, çulunu yapıyemiş.” (KK-3).

“Valla ağbem şu anda alana atıyez biz. Dışarda gördün kılı bişe yapmıyez, alan satan da yok. Borda bi ocak atıvcaz yanıp getcek mecubur. Eveli kıldan çul dokunurmuş, çuval dokunurmuş. Hindi uğraşan yok gari yapmasını bilen de yok açıkçası. Evelki isanlar uğraşmış yapacan diye kılta değerliymiş, alıcısı çoğmuş.” (KK-6)

“Geçinin kılını eveli çapıt dokiyez, keçe yapıyez, hiç yabana gedermiyedik. Hindi geçinin kılını ocağa atıvdı oğlan. Alan yok, u işden gelir yok gari. Keçe de yapmıyez hindi çapıt da. Ben kendim dokumasını bilirin, dokirin. Hindi ısdar olsa çulu, çapıdı dokirin ben. Hindi eğiren yok, eden yok. Ben kendim eveli eğiriydim, bükürdim çulu dokirdim. Şindi hendeğe evin içindeki çulu, ben dokudum esgi. Hindi ben dokirin emme eğirip de büküp de şe eden yok. Ben biliyen yapmasını emme hindi benim çocuklar bilmiye. Bunlar hindi benim elimde tengerek görüye. Şişleri dutmayı anca öğretdim.” (KK-10)

“Esgiden goyun yününden dokuma kilim yapıldın evlencek olan gızın oğlanın çeyizi hep goyun yününden kilimden olurdu. Bi evde dokuma bilmeğen gadın olmazdın şu anda genç çobanlarda bilen galmadı yaşlılardan galdı bilenler. Kilim türleri değişik değişik olurdu bi kilimi 2 gadın birleşip eğirip dokurdun. Şu anda bu goyunun

yününden bir gelirimiz yok. Kilosu 1 lira yünün unu da alan yok. Geçen seneki yünde duriye bu seneki yünde duriye. Esgi gene bi yünden accık bi gelirimiz olurdun. Esgi ben goyunun yününü satıp tarla alıgımı bilirin şindi bu mümkün değil.” (KK-17).

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

- Koyunlar bir yıl içerisinde iki kere keçiler ise bir kere kırılmaktadır. Kırkımın amacı hayvanların yün ve kıldan rahatsız olmaması, vücudunun rahat etmesidir. Yün ve kıl zamanında kırılmazsa hayvanlarda pire oluşmaktadır. Yünün ve kılın hayvanı rahatsız ettiğine ve bu nedenle hayvanların zayıfladığına inanılmaktadır.

- Koyunların Nisan ayında kırkımına yapağı, Ağustos ayında kırkımına ise yün denmektedir.

- Çobanlar geçmiş yıllarda yün, yapağı ve kıldan gelir sağlamaktaydı. Günümüzde ise çobanlar elde ettiği yün, yapağı ve kılı alıcısı olmadığı için satamamaktadır.

Çobanlar eskiden kırkımdan elde ettiği yün ve kıldan kepenek, çul, kilim, çadır yapmaktaydı. El sanatlarının yapımı usta-çırak ilişkisiyle aile içinde öğretilmekteydi. Günümüzde ise bilgili ve yetenekli kişilerin olmaması, yaşam şartlarının değişmesi gibi sebeplerden dolayı bu el sanatları unutulmaya yüz tutmuştur.

Fotoğraf 11: Kırklık ile Ağustos ayı yün kırkımı yapılırken.

Fotoğraf 12: Çobanların daha gösterişli olmasını istedikleri için ala kırım yapılmış tohumluk bir teke.

Fotoğraf 13-14: Keçilerden kırılan kıllar eskiden olduğu gibi çul ve keçe için kullanılmıyor. Kıl için bir talep olmadığı için de çobanların bir kazancı kalmamıştır. Bu yüzden kırılan kıllar çöpe atılmaktadır.

1.7. Koyun ve Keçi Sağımı

Çobanlar koyun ve keçi sağımına 6 Mayıs Hıdırellez gününden sonra başlamaktadır. Hıdırellez'in ardından sahilden yaylaya göç edilmektedir. Keçiler Mayıs ayından Eylül

ayının ortasına kadar sağılır, Eylül ayından sonra ise keçilerin yozulmasından ²dolayı süt sağımı yapılmaz. Koyunlar da Mayıs ayından Ağustos ayının ortasına kadar sağılır, Ağustos ayından sonra koyunlar yozulmaya başladığı için süt sağımı yapılmaz. Koyunlar, keçilere göre daha erken yozulmaktadır.

Süt sağımı çobanların yaylada bulundukları yaz döneminde rutin olarak yaptıkları bir iştir. Süt sağımı gün içerisinde öğlen saatlerinde hayvanları ağıla katarak yapılır. Sağılan hayvan ağıldan dışarı çıkarılır. Süt sağımını genellikle kadınlar yapar, erkekler ise hayvanların sağım sırasında huysuzlanıp hareket etmesini önlemek için hayvanların başını tutarak eşine yardımcı olur. Süt sağımı usta- çırak ilişkisi içerisinde aile içinde evdeki kız çocuklarına öğretilmektedir.

Süt sağımı konusunda kaynak kişilere “Süt sağımının incelikleri nelerdir? Herkes ağıla girip hemen süt sağmaya başlayabilir mi?” sorusunu yönelttik. Kaynak kişilerin verdiği cevaplar şu şekildedir:

“Sağamaz ağbem. Evelden bunu görmüş olacak, yapmış olacak, bunun içinde böyümüş olacak yoğsa sağamaz. Öğredirsen accık da beceriğe varsa öğrenir sağmayı. Yoğsa hemen sağamaz geçiyi.” (KK-6)

“Sağayamaz herkez geçiyi, ben sağarın mesela. Çocukluğumuzdan beri gördük, alışdık, çocukluğumuzdan beri devam ederiz. Normal biri malı sağayamaz. Sıkmayı bilemez, memesini dutmasını bilemez, geçiyi yanaşdırdığın zaman geçiyi yakalamasını bile beceremez. Usda-çırak gibi bu işde görülecek undan soğra yapılacak.” (KK-7)

“Sağayamaz, südü çıkaramaz bilemez anam. İlle bu işi evelden göreceksin, bunun içinde böyümüş olacak yoğsa beceremez südü sağmayı. Şimdi benim torun huncağaz sağar südü, bu malın içinde şüinkü. Baya şimdi 2 senedir, varıvı gızım sağ gel goyunu deyin. Variye, bakırı doldurup geliye. Ufakan öğrenirse bunu iyi olur, soğrattan zor öğrenirsin sağmasını. İlla ufaktan görecen bu işi. Sen hindi ufakan bu yazıyı öğrenmesen soğratdan bilebilirsin? Bilsen bilene çok zor öğrenirsin.” (KK-8)

“Biri gelse goyunun içine girse südü sağayamaz. Çobanın gadının gızı bu malı sağmaya alışgın olur gözü yumuk gene sağar. Emme biri gelip hemen malı sağayamaz unu

² Koyun ya da keçinin süttten kesilmesi.

önceden görmüş olması lazım. Goyun sahibini bilir zaten yabancıyı gördü mü tünleğer hemen sağıdırmaz.” (KK-9)

Kaynak kişilerin verdiği yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır: Süt sağımı kolay bir iş değildir bu yüzden hemen öğrenilmesi mümkün değildir. Profesyonel olarak süt sağılabilmek için bu işin aile içerisinde usta-çırak ilişkisiyle küçük yaşlardan itibaren öğrenilmesi gerekmektedir.

Fotoğraf 15-16: Süt sağımı yapan çoban kadınları.

1.8. Kuzu/Oğlak Yakma

Oğlağı ölen keçiye oğursuz, anası ölen oğlağa ise emsiz denir. Emsiz oğlaklar ya sahibi tarafından ya da bir başka sürü sahibine verilerek oğlağı ölmüş bir başka keçiye yakılır (Gökşen, 2007: 137).

Hayvanların kuzlama döneminde ölü yavrular doğabilir ya da yavru hayvanlar bir iki gün içerisinde çeşitli sebeplerden dolayı ölebilir. Yavrusuz kalan koyun/keçi öksüz kalan kuzu/oğlak birleştirilerek sahiplendirilir. Hem anne yavrusuz kalmamış olur hem de yavru öksüz kalmamış olur. Bu uygulamaya çobanlar arasında “kuzu/oğlak yakma” denir.

Kuzu/oğlak yakma konusu hakkında kaynak kişilere “*Annesi ölen oğlak veya kuzu nasıl beslenir? Başka bir keçinin ya da koyunun kuzusu ya da oğlağı ölmüş ise bu annesi ölen yavrulara bakması mümkün müdür? Bu işleme ne denir? Bu işlemi kimden öğrendiniz? Bu işlem nasıl yapılır?*” sorularını yönelttik.

Kaynak kişilerin verdiği bilgiler şu şekildedir:

*“Anası ölen guzuyu, işde ufak olursa yani yem ot yiyemcek biçimde olursa unu yem yiyesiye gadar biberonla süd veriyez. Çocuğa bakar gibi bakiyez una. Guzusu ölen goyunla da anası ölen guzuyu birleştirebiliriz, una ‘yakma’ deriz biz. Bu işde guzunun durumuna göre oliye, guzu büyük olursa olmaz. Guzu teze olursa döndiriyiz döndiriyiz goyunu, başı eyice döniye goyun dünyayı görmez oliye. Goyun yıkıldı mı undan soğra duzula g*tüne accık bindirik yapıyez. Undan soğra sırtını südile ıslıyez guzunun, accık duz çiliyez üsdüne guzunun. Guzuyu salıyez goyunun altına, goyun yeni doğum yaptım saniye u şekil aliye guzuyu, benimsırıye guzuyu. Bazı almayadabilir, u zaman barabar dakiyez bi kenara aldırmaya çalışıyez. Atalardan böle gördük, biz de böle devam edıyez bu şekil yapmaya.”* (KK-9)

“Oğlağan anası öldüğünde başga bi geçim vardır mesela sütlü unun da oğala ölmüşdür yokdur unların ikisini ayrı biyere ayırın anası ölen oğlağa u geçiye yakarın. Geçiyi eveli ayrı bi yere kapadırın yegisini ayrı verin suyunu ayrı verin yani oğlağan da üsdüne duz ekerin yalasın diye accık geçiden süt sağarın oğlağan üsdüne dökerin

yalattırmak için u geçi u oğlağa alır yakılır yani. Evellerden beri böyle gördük böyle yapıyoruz” (KK-12)

“Anası ölen guzuyu sürüdeki sütlü olan kendi guzusundan süt arttıran bi goyuna götürü unu emdiri u şekilde beslersin. Goyunda süt sağap biberona gatıp kendin de emdirebilirsin. Sürünün içinde guzusu ölen bi goyun varsa bu anası ölen guzuyu u goyuna yakabilirsin buna ‘guzu yakma’ deller. Guzunun üsdüne yani sırtına bi duz ekersin goyunu kendi etrafında başı dönesiye gadar döndürüşün undan sonra guzu önüne atılır goyun u duzu guzunun sırtında yalarsa u guzuyu alır benimser. Goyunu kendi etrafından döndürmenin nedeni başı dönsün şaşkınlaşsın yeni doğum yaptım sansın diye yapılır. Bazen nedersen et goyun guzuyu almaz unu mecbur kendin beslemek zorunda galırsın.” (KK-19)

“Anası ölen bi guzuyu başka bi goyunun memesini emdirisin u şekilde beslersin. Şindi hazır emzikler biberonlar var unları da gullaniyez esgi emzik biberon bişe yokdun tek yapabileceğin başa sütlü bi goyunun memesini emdirmek başka bi çaren yoktu. Guzunun ölen bi goyun olursa öğsüz galan guzuyu u goyuna yakabilirsin. Goyunun gözüünü bağlarsın eveli çevirisin çevirisin goyunu başı dönesiye gadar undan sonra goyunu kendi ölen guzusunun derisini bu öğsüz guzunun sırtına geçirisin undan sonra guzuyu goyunun altına atarsın u goyun u guzuyu kendi guzusu sanar alır başka türlü aldırılmazsın yani.” (KK-20)

“Anası ölen guzuyu emziğile de besleyebilirsin başka bi goyuna yanaştırarak yakarak da besleyebilirsin. Mesela sürünün içinde bidene guzusu ölen goyun varsa u anası ölen guzuyla ikisini birleştirisin buna ‘guzu yakma’ deller. Eveli goyunu bi çevirisin goyunun başı dönsün diye diye yaparsın goyun sanki yeni guzlamış gibi başı döner undan sonra guzunun sırtını duzlarsın goyunun altına goyuvrusun goyun u guzuyu alır. Ha bunları yaptın goyun guzuyu almadıysa goyunu ağılın bi gıyısına dakarsın guzuyu da yanına goyarsın 1 gün sonra goyun guzuyu alır. Bu guzu yakmayı anamdan bubamdan büyüklerimden öğrendim yani.” (KK-23)

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

- Günümüzde çobanlar kuzu/oğlak yakma uygulamasına alternatif olarak öksüz kalan yavruları sütü fazla olan hayvanlardan süt sağarak biberonla besleyebilmektedir.

•Kuzu/oğlak yakma uygulamasının püf noktaları vardır. Öksüz kalan hayvanın küçük olması gerekmektedir eğer büyük olursa anne yavruyu sahiplenmemektedir. Bunun için öksüz kalan yavrunun kısa bir süre içerisinde yavrusu ölmüş bir anneye yakılması gerekmektedir. Yavrunun anneye yakılması için yavru hayvanın üzerine ölen kuzu ya da oğlağın derisi geçirilir ve üzerine tuz serpilir. Bunun amacı annenin kendi yavrusunun kokusunu alması ve yavruyu benimsemesidir. Anne hayvan da bir kenara bağlanır ve başı dönüp düşünceye kadar çevrilir ve üreme organına biraz tuz serpilir. Bunun amacı hayvanın doğum yapmış gibi hissetmesidir. Ardından üzerinde kendi yavrusunun tuzlu derisi bulunan öksüz yavru annenin yanına verilir. Anne yavruyu yalarsa o yavruyu sahiplenmiş olur ve yavrunun sütünü emmesine izin verir. Böylelikle de “yakma” işlemi başarıyla sonuçlanır.

Elmalı bölgesinde kuzu/oğlak yakma uygulaması aile içinde büyükler tarafından usta-çırak ilişkisiyle öğrenilmekte ve günümüzde de bu uygulama devam etmektedir.

1.9. Hayvanların Sulanması

Çobanlık mesleğinin rutin işlerinden biri de hayvanların sulanmasıdır. Çobanlar sahilde bulundukları kış döneminde yerleşik bir düzende yaşadıkları köylerinde hayvanlarını ağılın içinde bulunan alaplara çeşmeden su doldurarak sulamaktadır. Yaylada bulundukları yaz döneminde ise çeşme olmadığı için hayvanlar dağda bulunan kuyulardan su çekilerek ya da dağda bulunan göllerden sulanmaktadır. Bunun yanında kuyulardan su motoru ile su çekilmekte ve tankerlere doldurularak hayvanlar sulanmaktadır.

Hayvanların sulanması hakkında kaynak kişilere “*Dağda hayvanlarınızı nasıl sularsınız? Hayvanlarınızı sulama işleminizi anlatır mısınız? Kuyunuz var mı? Gölden mi suluyorsunuz?*” sorularını yönelttik.

Kaynak kişilerin verdiği bilgiler şu şekildedir:

“Sulama işi nasıldır biliyin mi? Bu sulama işi, çay olmasa çin geyikler vardır bu dağlarda. Bakıraç diye bi bakır vardır, bakıraca ip dakarız, ipi dakdıktan soğra sallarız aşşa böyle elimizle çekeriz. Her gün bu devam, her gün bu malı bi sefer sulamak mecburundayız onun için çin geyiklerden sulabiliriz çay olmadığı takdirde göl olmadığı

takdirde. Şindi narinleşdi çoban, tankerimiz var direkorumuz var, onun için suyu direkorumuzla alıp geliyez, tankerimizi de goyiyez evin önüne, dōkiyez suyu saliyez alaflara öle suliyez. Esgi düzen sulama galmadı. Şindi demirden alaf var eveli böle imkan yok. Eveli kesersin gacayla bi ışam domuru undan soğra içini nacağala oyarsın undan soğra başlarsın keserle düzmeye şöle incecik undan sonra onun içine suyumuzu gatarlık, geçimizi sularlık. Bu şekil sulama bitti gari.” (KK-3)

“Dayım, bizim çocukluk günümüzde bulunduğumuz dağda Mart’da gelip dağlara gar basdiriyödük. Garlık derdik una garın üsdünü geveğennle gılaçla basdiriyödük, yazın çıkdığında u gardan galıp galıp garı kesiyön, garın üsdüne yığyön suyun akacağa şekilde, ‘harpışla’ derler una ağaçdan oyup getirip goyüyoduk. Undan akan suyu damlaya damlaya akan suyu biriktirip hayvanı böle suluyödük, kendimiz undan içiyödük. Bazı su olan yerlerde guyular olur, daşdan örülmüş çobanların yaptığı bütün dağlarda guyu çokdur. Bakırıla u guyudan suyu çekiyön, böle ağaçdan yapmışlardır 5-6 ahır guyunun başına, guyudan çekip dökmeyle u ahırlarda sulanır mal eveli. Tabi şindi suyun olmadığı yere çoban çıkmıyı zaten. Şindi eskisine beğzer bişe yok, çok fenni. Direkdor var, tanker var, su motoru var. Eveli bunlar yok tabi. Uvak bi moturla herif, her işini görüyö.” (KK-4)

“Şu anda gölden suliyez eveli guyudan sularlık. Şu anda su motoru var, çalışdırıvyez hemen unile alafla dōkivyez suyu, malı suliyez. Eveli guyudan çekerdik suyu, böle 12-13 metre derinlikde asıl asıl 300 geçi, 300 bakır su içerdı. Hindi tırrık devyer, yallah. Alaflar bile değışdi gari eveli ağaçdın alaflar şindi saç oldu, direklor tekeri oldu, her şe moderinleşdi.” (KK-7)

“Şindi bizim borlarda akarsu olmadığı için çoğunlukla malı guyudan suliyez. Borda göl var gölün yanına getmezsek gene guyudan çekip suliyez. Guyunun başında alaflarımız vardır dōkeriz alaflara suyu malı sularız. Göl gettiğimizde mal suyu kendi içır. Kendi içmeğen malı olur unlar için gene suyu alaflara dōker sularız. Hayvanları susuz bırakmamaya çalışırız. Şindi bizim bora yol gelmediği için yol olmadığı için tankerle mal sulayamıyız. Yolun geldiği yerlerde oturan çobanlar tankerle mal sulayabiliyi.” (KK-11)

“Esgiden malları guyudan sular dık sular biterdin geçiler susuz galırdın ama şindi tankerle geliye su alaflarımız vardır suyu dökeriz ordan içer mal suyu. Şindi demirden alaflar var unları gullaniyez. Esgi tahtadan yaparlardın alaflı daşdan oyma yaparlardın daş alaflar vardın öle sulanırdın mal. Benim dedem ırhamtlık gününde mesela 12 daş vardın u daşlar oyulurdun mesela bi daş bi termus su alırdın şindi demir alaflı da suliyiz. Direkdor tekerini keserek de alaflı yapabiliyin şindi. Benim 3 dene var direkdor tekerinden alaflı. Geçı suyu daha çok içsin diye bazı gatran akıdırız içdiğı suya.” (KK-12)

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

- Çobanların yaylada bulunduğı yaz döneminde hayvanlar dağda bulunan kuyulardan ya da göllerden sulanmaktadır. Günümüzde su, eski dönemlerde olduğı gibi kuyulardan bakırla çekilmemekte bunun yerine su motorları kullanılmaktadır. Ulaşım yollarının olduğı yerlerde yaşayan çobanlar tankere su doldurup traktörle çadırlarının bulunduğı yere su getirebilmektedir.
- Çobanlar eski dönemde kuyudan çektikleri suyu hayvanların içebilmesi için ağacı balta ve testere yardımıyla yontup su alafları yaparak hayvanlarını sulamaktaydı. Günümüzde ise ağaç su alaflarının yerini hazır alınan demir alaflar ve eski traktör lastikleri almıştır.
- Yaz döneminde hayvanların daha fazla su içebilmesi için su dolu alafların içine katran yağı akıtılmaktadır. Bunun nedeni hayvanların su normalinden daha fazla su içerek çabuk susamasını önlemektir.

Fotoğraf 17: Hayvanların su ihtiyacı için kullanılan Kofu Gölü.

Fotoğraf 18: Hayvanların su ihtiyacı için kullanılan kuyu.

Fotoğraf 19: Çobanların şu anda hayvanlarını sulamak için kullandığı demirden alaf.

Fotoğraf 20: Çobanların eskiden hayvanlarını sulamak için kullandığı katran ağacından oyularak yapılan ahır.

Fotoğraf 21: Eskiye traktör lastikleri hayvanları sulamak için alaf olarak kullanılır.

1.10. Hayvanlara Tuz Yalatmak

Yaylada bulunulan yaz döneminde çobanların yaptığı bir uygulama da hayvanlara tuz yalatmaktır. Kışın hayvanlara tuz yalatılmamaktadır. Bu konu hakkında kaynak kişilere “Koyunlarınıza ya da keçilerinize tuz yalatıyor musunuz? Yalatıyorsanız bu tuz yalatmanın nedeni nedir? Tuz yalatmazsanız ne olur? Hangi mevsimlerde ve ne sıklıkla bu işlemi uyguluyorsunuz?” sorularını sorduk.

Kaynak kişilerin verdiği bilgiler şu şekildedir:

“Duzlarınız hayvanı, her hafda duz veriz hayvana. Hayvanın vücudu sulansın, ağzı dadlansın, yaylıma eyi sarsın diye unun için duz veriyiz hayvana. Atadan beri böledir bu. Yani yıllardır atadan dededen, 7 sülaleden eveli böledir. Yeni çıkmadı bu hayvanı duzlama. Eveli diri duz vardın eridirdik, şimdi de ince duz çıkdı. Şimdi bazardan geliye hemen veriyez. Eveli ezerdik böle inceldirdik, öle veridik hayvanlara.” (KK-3)

“Duzu geçiye yaylıma eyi sarsın diye veriyez, duz gıdasını alsın diye. Duzu yediğinde mal çalıyı eyi yer, bedeni eyi gelişir geçinin undan veriyez. Yazın 10 güne bi, 15 güne bi daşın sđüne dökeriz duzu geçi ordan yer duzunu. Duz vermessen hiç, olmaz. Şnk geçi yayılmaz tükenir geder geçi önümüzde. Esgiden beri mala duz verilir hala da veriliye. Bunun yerine başıga bişe vermiyez.” (KK-6)

“Geçiye duz yediriz. Amacı duzu yediğı zaman hem suyu çok içer, hem yaylıma gzel sarar, hem vücuduna yararlı olur, çok güzel olur. Atadan böle gördük, esgiden beri yaparız yeni çıkmadı bu duz yedirme. Duzu yazın yedirisin mala. 10 günden 10 güne 15 günden 15 güne haftada bi unu isder zaten mal, annarsın sen unu.” (KK-7)

“Duzlanma mı anam hayvan? Duzliyez. Hayvan duz yemese yayılmasını bilir mi? Duz yiyen mal suyu fazla içer, yemi fazla yer, yaylıma eyi sarar, eyi gelişir. Duzlamassan malı eyi olmaz, ille duz yedirecen una. Hayvanı kesdiğinde duz yemeğen malın derisi bilenek çabık yzlmez. Duz yiyen malın derisi çabık yzlr. Esgiden beri mala duz yedirilir. Bubam yaza doğru haftada bi 2-3 güne bi duz veridin. Ta Kasıma’a gadar duz yediridin mala. “Buba sen buna ni varda duz veriyen?” derdim ben. Her gün veriyedin. “Mal eyi yayılır gızım.” Derdin. “Ağzının dadı bu duz” derdin bene.” (KK-10)

“Hayvanları devamlı duzların. Yani bilhassa ilk yazın goyun dağda garın altında acı imi yerke dişlerini gamaşdırdı goyun u aylarda duzu çok isder. Nisan’ın 20’sinden sonra başlarız devamlı Ekim’e gadar duz veriz. Aslında şenmesen devamlı goyuna duz dktğn daşın üstüne duz goysan goyun sever. Biz haftada bi sefer duz veriyez. Gış geldiğinde goyuna fuz verilmez yaza doğru verisin. Goyuna duz vermesen goyun günde 2 sefer duzlaya gelir duz arar zavallı. Goyun duzu yedi mi avırlaşır bi de goyunu kesdiğinde derisi çok çabık yzlr. Duz yemeğen goyunun derisi zor yzlr. Esgiden beri hayvanlara duz verilir hala da devam ediliye.” (KK-18)

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

•obanlar Nisan ayının sonundan Kasım ayının başına kadar on-on beş gün arayla hayvanlara tuz yalatmaktadır. Hayvanların rahat bir şekilde tuz yalaması için ağılın etrafında bulunan kayalıkların üzerinde tuz dökülür. Bu uygulama günümüzde halen devam etmektedir.

- Hayvanlara tuz yalatmak hayvanların iştahını açarak otu daha fazla yemesini ve daha fazla su içmesini sağlamaktadır. Tuz yalayan hayvanlar kesildikten sonra derisi daha çabuk yzlmektedir.
- Tuz yalamayan hayvanların iştahı kesilir ve yaylıma çıkamaz. Tuz yalamayan hayvanların kesiminden sonra derisi etten zor ayrılır.

Fotoğraf 22-23: Keçi ve oğlaklara tuz yalatma işlemi yapılırken.

1.11. En Vurma/Damgalama

Geçimlerini av ve çobanlıkla sağlayan Türkler kışın kışlaklarda kalırken yazın sürülerini otlaklara ve yaylalara götürür. Mevsim gleri sırasında sürülerin karışmaması için her boy kendi sürüsüne damgasını vurur (Esin, 1985:1).

Damgalama veya eneme, at ve koyun ekseninde sürü hayvancılığının geliştiği ilk dönemlerden itibaren hayvanlara yapılan mülkiyet işareti olarak kabul edilebilir. Yenisey yazıtlarında geçen tamkalı yilkı (damgalanmış yilkı) ve tamka at (damgalı at) ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla bu usl Türkler arasında oldukça köklü ve yaygındır (Lvova ve diğerleri, 2013: 28).

Hayvanların sırtına, kulaklarına burunlarına, yüzlerine, bacaklarına yapılan damgalar hayvanı işaretleyerek, hayvana o boyun aidiyetini kazandırır. Kk eskiye dayanan damgalamanın belli kuralları vardır. “Damga, menşei tarihten önceki devirlerin karanlıklarında kaybolup gitmektedir. Boylar meydana geldikçe damga da yavaş yavaş

değişmiştir; mesela, damgası ‘değnek’ / olan bir boydan ayrılan yeni boy ana damgaya küçük bir ilave yapılmış // böylece ‘ana boy’a olan bağlılığı gelecek nesillere hatırlatmıştır.” (İnan, 1976).

En vurmanın İç Asya’daki göçebe Türk kavimleri ve Anadolu’daki konar-göçer veya yerleşik Türk boy ve aşiretlerinde, kendi boy, soy, oymak, oba, aşiret ve cemaatlerini belirlemek için hayvanlarının kulak, boynuz, alın, yanak ve bacaklarına yaptıkları işaretlerde korunduğu bilinmektedir (Enveroğlu 2005:8).

Asya göçebelerinin hayvan sürülerine vurdukları bu damga, sayesinde büyük sürülerde hayvanlar birbirine karışırsa hangi boya ait olduğu çıkar. Disiplin ve düzenin kanun olarak kabul edildiği eski Türk hayatında herkes malına kendi kişiliğinin sembolü olan bir damga vurmuştur (Ögel, 1988: 204). Sürü besleyen halklar, mallarının tanınmasını için şekilleri kullanmıştır. Bu şekiller hayvanların sağrısına vuruluyorsa damga, kulaklarına yapılıyorsa en\in denir (Elçin, 1963).

Elmalı bölgesinde bulunan çobanlar, 6 Mayıs Hıdırellez gününün coşkuyla karşılayarak kuzu ve oğlakların kulaklarının ucunu keserek damgalar. Bu uygulamaya çobanlar arasında “en vurma” denir.

Bu konu hakkında kaynak kişilere “Çobanlar koyunlarının ya da keçilerinin kulaklarını neden keser? Eskiden beri bu kulak kesme geleneği var mı?” sorularını yönelttik.

Kaynak kişilerin verdiği bilgiler şu şekildedir:

“Bunlara bu işde mal bi yere garişdığında bilamam belki diye enliyez. Eni şahiddir malımızın, en demek damgadır. Bu en işi yeni çıkmadı bu esgiden beri var. Bu aynı esgi bubamızdan dedemizden ni gördisek u devam ediye. En yapılırkan hayvanın gulağanın yarısından fazlası kesilmez gurban olmaz diye enin usulü budur. Bide esgiler ‘Ensiz mal gurban olmaz’ derlerdin undan biz de devamlı enleriz, herkezin malı da enlidir. Hindi ben malı bilemedim değ mi? Ben tanicem. Mal yok dediler bene, mesela oğlum yok dedi adamım yok dedi. Felen yere bak gel dedi bene, ben de malı bilmiyine, vardığımda enini tanıdığım da eninden bildim mi malımı ayırıp gelecten.” (KK-2)

“Bu gelenekdir. Şindi ‘Bir gulağa ensiz olan mal gurban bile olmaz’ derler esgiden. Unun için enleriz biz. Esgiden devamlı Hıdırellezde enlenir esas mal. Hem Hıdırellezde

enlersin südüni oğlak emer u şekil, esgiden beri böledir. Şindi batıp geder u işler de ni zaman olsa enleyebiliyi millet de. Esgiden bu gelenek Hıdırellezdeydin, Hıdırellezde enlersin malını. Enlemesek malı şindi çobana garişdı, malı bilemessin orası da var. Öteki çobana garişdı bilemessin, öteki çobana garişdı bilemessin. Bu en demek, benim bu mal demektir.” (KK-3)

“Çoban tabirinde una ‘en’ derler u malın tapısıdır. Yani geçmişde bi adliyeeye düşşen senin enin nasıldır diye sorulduğu zaman, hiç yadırganmadan malın tapısı olduğu ortaya çıkar. En hayvanın tapısıdır. Gulağan yarıdan fazlasını kesmessin, fazla kesdiğin zaman olmaz zaten. Ya ucunu kesersin, ya önünü, ya arkasını dilersin, çeşidli enler vardır. Esgiden beri atadan böle görüldü, böle devam eder geder. Esgi Hıdırellez gün enlenir, esgi öledi enler. Bütün gulağanı toplar adam, 3 daş kaldırı üçden birinde o zamanın inaşlarına göre garınca çıkarsa ‘Bu mal ürecek’ derler. U garıncalı yere gonur gulağanı kesdiği parçacıklar öle derler yani. 3 daş kaldırılar, 3 daşından birinin altında garınca çıkarsa ‘Bu mal ürecek’ derler yani. Esgi inançlar öledi öle yapardık.” (KK-4)

“Bu gulak kesmeye işine ‘en’ deller. Mesela benim goyunun gulağanda en varsa gulağanın ardından accık bi parça alınır oyuk en olur. Senin goyunun gulağanda en vardır gulağa önden dilikdir. Her çobanın eni başga olur herkez malını enler. Bi malı gaybolduğunda senin mal öteki çobana garişdiğında bu enden malın senin olduğunu bilirsin u çoban da malın senin olduğunu bilir sene haber veri malın gaybolmaz yani. Şindi küpe iş çıktı goyumlara küpe dakiliye bu en işi de küpe çıktığı için azalmaya başladı.” (KK-18)

“Malın gulağanı kesmeye ‘en’ denir. Her çobanın kendine göre bi eni vardır. Kimi çoban malın sol gulağını enler kimisi sağ gulağanı enler, kimisi ucunu keser kimisi arkasını keser herkezin eni farklı olur yani. Biz malları ekseriyet Hıdırellez günü enleriz. En yapmanın amacı hayvanın kimi olduğu belli olsun diye amacı bu yani. Senin hayvan birine garişşa senin en yapma şeklinden hayvanın senin olduğu belli olur. En yapma geleneğe esgiden beri vardır atadan öteden beri mallar enlenir. Şindi yeni küpe hurulmaya başladı kimi çoban en yapma işini dindi emme biz hala mallarımızı enleriz.” (KK-21)

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

- Elmalı bölgesinde yaşayan çobanlar eskiden olduğu gibi günümüzde de en vurma uygulamasına devam etmektedir. Tarım ve Orman Bakanlığı'nın hayvanlara küpe takmasının ardından bazı çobanlar en vurma uygulamasını yapmayı bırakmıştır.
- Çobanlar kuzu ve oğlaklarını coşkuyla kutladıkları 6 Mayıs Hıdırellez gününde enlerler. Çobanlar arasındaki bir inanışa göre Hıdırellez günü çoban sahibi olduğu sürünün akıbetini öğrenmek için toprağın üzerinden üç tane taş kaldırır. Eğer bu üç taşın en az bir tanesinin altından karınca çıkarsa bu sürünün sağlıklı bir şekilde üreyeceğine işarettir. Hayvanların kulaklarından kesilen parçalar da karınca çıkan taşın altına koyulur.
- Geçmişten günümüze kadar süregelen bu geleneğin amacı sürünün kime ait olduğunu bilmektir. Her çobanın kendine özgü bir en vurma şekli vardır ve civarda bulunan komşu çobanlar da birbirlerinin en vurma şeklini bilir. Çobanın bir tane hayvanı diğer komşu çobanın sürüsüne karışsa bu en sayesinde hayvanın kime ait olduğunu bilir ve hayvanı sahibine geri teslim eder. Hayvanlara en vurma uygulamasında dikkat edilen husus hayvanın kulağının yarısından fazlasını dilmemek/kesmemektir. Yarısından fazlası kesilirse hayvan kurban olmamaktadır. Geçmişte pek çok işlevi yerine getiren enlerin yerini günümüzde hayvanların kulağına takılan küpeler almıştır.

Elmalı bölgesinde yaşayan çobanların inancına göre en vurulmayan hayvan kurban olmamaktadır. Çobanların aile içinde büyüklerinden öğrendikleri bu inanış, günümüzde geçerliliğini yitirmeye başlamıştır.

1.12. Kısırlaştırma/İğdiş Etme

Türkçe Sözlük'te iğdiş kelimesi için "Erkeklik bezleri çıkarılarak veya burularak erkeklik görevini yapamayacak duruma getirilmiş olan." tanımı yapılmıştır (Türkçe Sözlük: 939). Erkek hayvanların kısırlaştırmak için yapılan operasyona Türkçede kullanılan tabirlerden biri "iğdiş etmek"tir (Altıntaş, 1984).

Burma işi, koç veya tekenin erkekliğini alma, üreme yetisini yok etme işlemidir. Burma işlemini genelde besicilik yapan mal sahipleri yapar. Erkeklik yetisi elinden alınan

hayvan daha iyi et tutar. Böylece kurbanlık, kasaplık vb. kesimler için daha uygun hale gelir (Kabak, 2018: 166).

Antalya Elmalı bölgesinde bulunan çobanlarda kısırlaştırma işlemine iğdiş etme, burma ve eneme gibi isimler vermiştir. Kısırlaştırılan hayvanlara çobanlar arasında “enek” adı verilmektedir.

Ali Rıza Yalgın, Yörükler ve Türkmenler’in yaptığı kısırlaştırmayı şu başlıklar altında gruplandırmıştır:

- “1. Makine iğdişi
2. Çekme iğdiş
3. Burma iğdiş
4. Dövme iğdiş
5. Dişle iğdiş” (Yalgın, 1958).

Kısırlaştırma konusu hakkında kaynak kişilere “*Keçi sürüsünde tekelere (tohumluklara) halk arasında iğdiş etme, kısırlaştırma, eneme diye çeşitli adlarla anılan işlem neden yapılır?*” sorusunu yönelttik. Kaynak kişilerin verdiği cevaplar şu şekildedir:

“Satılması için gızmaması için yapılır. Şünkü enemese yaz geldiğinde hepsi gızar, bakımıda çok zor olur. Sürüde 50-60 teke oldu mu u sürü biter, darma dağan olur eyi olmaz. Goç enenmez. Goç, goyun savrıkırsa ayaklanır yani. Malın yügürme, gızışma, zamanında geçiye, goyuna ‘savrıkı’ derler. Goç, goyun savrıkırsa ilgilenir. Savrıkımdiyse u da goyun gibi yayılır. Goçun gızgınlığı yokdur teke gibi.” (KK-4)

*“Bunun amacı mal gurbanlık olsun, gızmasın, gurban zamanında gızgın olmasın u amaçla yapılır. Eveli urgan vardı urganla d*şşakları çekilirdi. Hindi makine var makineye gırıyız. Eneme işi değişdi evelkine göre. Goçlar enenmiyi goç meze oliye, dayanamiye enenmeye öliye.”* (KK-7)

*“Eveli eneme işi iple tağranın düğdesiyle yapileyedin. Hayvanın d*aşşaklarının sinirleri eziliyedin. Hindi makine işi çıkdı. Makineyi kısırdıriye adam kıt diye sinirleri kesiyse. Eveli jiletle yararmış adam, d*aşşağa siniri kesermiş. Bubam bi çatal yapardın,*

bubam yaparken ben gördüm. Şindi böyle bişe galmadı çok kolaylaştı. Makinesi var onun kıt diye gırıye adam. Tekeler gurbanlık etmek için eneniye. Gızmasın, eti kokmasın diye eneniye. Bu enemenin sıklığı da gurbanın her sene 10 gün beri gelmesinden dolayı sıklaşıy. Güzünde mal gızgın olur. Gızgın malın eti de kokar ille undan mallar enenir. Goçlar enenmiyi teke gadar kokmiyi, gızmiyi, undan enenmiyi goç. Enense bile teke gadar eziyete dayanamaz, meze olur az ölür zaten.” (KK-9)

*“Benim bildiğim mesela adam gurbanlık yapacak malı gızmasın siğmesin kokmasın diye eneniye. Biz de mesela tekeler gancık mallara sardığı için zayıflıye besili olsun diye eniyiz. Eti de daha lezzetli oliye enediğinde. Goç enenmez mesela meze olur enedin mi ‘hayvan dayanmaz’ denir. Hindi tekeyi makası var unile eniyin mesela makinesi var. Esgi ip olurdun u ipile daşş*ağını bağarlardın unile gırlarlardın hindi makinesi var unile yapıliye. Esgi bu gadar mal enenmezdin nadirdin şimdi çok mal eneniye.” (KK-12)*

*“Tekeler gızmasın eti sigin olmasın diye enenir. Eneğenleri çok gördüm ama ben hiç yapmadım. Esgiden beri bu tekeler eneniyordun. Esgi cilette açılıyordun daşş*ağın kenarındaki deri çuvaldız dakılıyordun biralana biralana kök kopuyordun atılıyordun u. Oraya gatrın çalınıyordun sinek atmasın diye keçeyle de sarılıyordun dokumada bişen keçeyle sarılıyordun. Benim esgi gördüğüm bu ben yapmadım da yapandan gördüğüm böyleydin. Goç enenmez. Şindi teke gurban oluyor eti sigin olmasın diye eniyorlardin geçiye sarmasın diye enerlerdin esgi malı ayrı gütme şansın yok şimdi adam telle çeviriyor ağılı besliyor esgi bu tel yok şimdi telin içine gatiye adam malı goyiye önüne demir alaflı dökiyer önüne yegiyi besliyor. Esgi böyle değil davar içinde teke onun için daşş*ağını çekiyor salıyer davarın içine. Goç nazik olur enenmez enersen dayanmaz simsiyah olur orası ölür. Şindi malı enemek için makine var makineyle gırlıye daşş*ağa esgiki gibi mal eneme işi yok.” (KK-15)*

*“Çoban hayvanı gurbanlık edeğen de sateğen diye eniye. Esgiden beri bu teke eneme vardır. Şindi tekeyi enediğinde çabık gelişir daşş*kl mal geç gelişir. Daşş*kl malın eti de sigin olur eyi olmaz. Goçlar enenmez enersen ölür teke gadar acıya dayanıklı olmaz. Goyuna salmacan goçları yüğürlmeye başlamadan eveli ucuz bahalı satarsın unu bi elinden çıkarısın.” (KK-16)*

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

- Elmalı bölgesindeki çobanlar Ali Rıza Yalgın'ın beş başlık altında topladığı kısırlaştırma yöntemlerinden burma iğdişi, çekme iğdişi ve makine iğdişi olmak üzere üç tanesi kullanılmaktadır.
- Burma iğdişinde hayvanın yumurtalıkları döndürülüp ipe sıkılarak kısırlaştırma işlemi yapılır.
- Burma iğdişinden farklı olarak makine iğdişinde hayvanın yumurtalıkları kısırılarak kısırlaştırma işlemi yapılır.
- Çekme iğdişi burma ve makine iğdişine göre daha az kullanılan ve daha zor bir yöntemdir. Çekme iğdişinde hayvanın yumurtalığının derisi jilette kesilir. Buradan damarlar çekilerek hayvan kısırlaştırılır.
- Bu üç iğdiş etme yöntemi de kolay bir iş olmadığı için usta-çırak ilişkisiyle öğrenilmesi gereken bir işlemdir. Günümüzde çobanlar bu iğdiş etme yöntemlerinden makine iğdişini kullanmaktadır.
- Hayvanların iğdiş edilmesinin belli başlı sebepleri vardır. Sürünün içinde olması gerekenden fazla erkek hayvan varsa ya da vücut yapısıyla küçük olan yani tohumluğa uygun görülmeyen hayvanlar kısırlaştırılır. Hayvanlar kızgın oldukları dönemde çobanlar arasında “siygin teke” diye tabir edilir. Siygin tekelerin et lezzeti iyi olmadığı için de bu hayvanlar kısırlaştırılmaktadır.

Kısırlaştırma/iğdiş etme konusunda elde ettiğimiz bilgiler sonucunda, çobanların tekeleri kısırlaştırırken koçları kısırlaştırmadığını fark ettik. Bu durumun nedeni koçların teke kadar kızmaması yani kısırlaştırmaya gerek duyulmamasıdır.

1.13. Çoban Seslenmesi

Çoban söz ve sesler aracılığıyla hayvanlarla anlaşabilmektedir. Seslenme ya da kışlama adı verilen çobanların çıkardığı seslere, genel olarak çoban seslenmesi denilmektedir (Kutlu, 1987: 98). Çoban seslenmesi; çobanın veya diğer insanların, hayvanları çağırma, kovma, sulama, sevmeye, olatma sırasında kullandıkları söz ve seslerdir (Çağlar, 2013: 24). Genç çobanlar, tecrübeli çobanlardan hangi durumda, hangi seslenmeyi

kullanacaklarını onları gözlemleyerek öğrenir. Zamanla ağız ve gırtlak alışkanlığını kazanırlar (Çoban, 2015: 27).

İyi bir çoban, beş yüz metre ilerdeki koyun sürüsünü başka bir şeye gerek duymadan yalnızca ıslık çalmayla istediği yöne döndürebilmeldir. Zaten ıslık çalamayan çoban gerçek bir çoban olarak sayılmamaktadır. Hayvanları gütmeye ıslık çalma geleneği yaygın bir biçimde bugün de devam etmektedir. ıslık dil ya da eller kullanılarak çalınır. ıslığın uzun veya kısa olması ile kırılmalılığı hayvanlara verilen komutlara özel anlamlar yüklemektedir. Örneğin koyuna gel komutu veren ıslık kesik kesik çalınırken, dur komutu uzun ıslıkla verilmektedir (Aça, 2018: 205).

Bu konu hakkında kaynak kişilere “Hayvanlarınızı güderken çıkardığınız seslerin bir anlamı bir manası var mı? Bu sesleri kimden öğrendiniz? Bu seslere örnek verebilir misiniz?” sorularını yönelttik. Kaynak kişilerin verdiği bilgiler şu şekildedir:

“Ben geçi toplansın diye böyle bi fiyyak çalarım “fiyt! fiyt!” böyle. Bunun anlamı dönsün, ürksün yani birlensin. Başka bişe yok yani bildiğim. Böyüklerimizden öğrendik bu sesleri göre göre.” (KK-1)

“Anlamı öğreniyirler fiyyağa çalsan. ‘Ey!’ dersin unu bilir. Fiyyak atarsın unu bilir geçiler. Fiyyağa çaldın mı geri accık durar mal, mesela biliyese malın eğitliyse. Eğitli değilse de dinlemezler oğlaklar dinlemez de geçi accık bilir. Fiyyağa çaldın mı durar accık geçi. Goyun daha çok dinler bilir fiyyağa, hemen durar kıpırdamaz.” (KK-2)

“Tabi var. Mesela ‘fiyyak’ dediğimiz bu ıslık çalma bu ıslık goyuna çalınır zaten. Bu goyunun ağırlaşmasına çobana dönmesine yarar. Yani goyunun ses olarak en dikkat ettiği mesele u fiyyaktır, goyunu yanına döndürür. Canavara da faydalıdır, canavara da fiyyak çalarsın dut diye ses edersin. Fiyyak hem canavara da yararlı, canavara da ses çıkaracan. Çoban karşılaştığı meseleye göre herhangi bir canavar bişe gelmişse bağırp çağırmasında unu sürüyü gorumak için yaptığı hamlelerdir. Çoban ne ses çıkardise hepsi önünde hayvanı gorumak amaçlı yapılan bişedir.” (KK-4)

“Vardır. Dut dut der ün eder gurt hayvana girmesin diye. Sıklık çalarsa keyfi eyi olur keğifden çalar işde böyle ya. Ün olursa garşılık verisin fiyyak atarsın ses verisin. Fiyyak

çekdiğinde habar veriyen garşıya gurt ayın oyun varsa gaçar yani sürüye girmez. Geçİ dağda duriye diyelim bi fiyyak atarsın geçİ sene bakar döner geri.” (KK-6)

“Var tabi ‘oyt’ der mesela oyt demesi çobanın gurda canavar böle ses eder canavar u sesi duyduğı zaman malın yanına yaklaşmaz mesela geçİşİne ey der ses eder fiyyak atar ıslık atar yani ileri gediye geri dönmesini sağlar yokarı gediye aykırılmasını sağlar böle ses çıkarı çoban malına. Fıyyağa attığın zaman yerinde sayar bu mal ileriye gediye mal bu ıslığı çaldığın zaman yerinde sayar. Bu sesleri malın içinde böyüdüğümüzden öğrendik bize höle et böle et diyen olmadı anadan bubadan gördük işde.” (KK-7)

“Yav goyun fıyyağa çekdin mi bi bakar bene. Garşıda olsa ‘hoytt buşça’ desem akar beri doğru, duz vercek zanneder, yem verecek zanneder. Su verecek olsan ‘brüü’ dersin bu seslerin anlamı vardır yani. Ağbem, anadan bubadan göre göre bizde öğrendik. Unlar dutup da öğretmedi amma biz göre göre malın içinde böyüdüğümüzden öğrendik.” (KK-8)

“Var tabi canım. Sabala şimdi goyuna sıklığı huracan goyun sıklığı duydu mu gediş şartını değışdiriye, başında çoban olduğunu biliye. Sıklık goyunun yaylım şeklini bi değışdiri. Goyunu çevirirken fiyyak atarsın mesela goyun döner sene bakar. Bu goyuna ora getme demektir, goyun da ora getmez geri döner. Arkasından bi daha fiyyak atdın mı goyuna yön değışdiri. Başga sıklık edersin ‘fiyt! fiyt!’ diye sıklık edersin goyun sene doğru gelir. Su sularken goyuna ‘fiytt buruşa! fiyt buruşa!’ dersin goyun senin su dökdüğünü anlar, gelir yanına. Bu sesleri ana buba oturup da öğretmiyi emme biz göre göre malın içinde böyüdüğümüzden öğreniyez.” (KK-9)

“Goyuna olsun geçİye olsun ‘ayt!’ dedin mi alır u sesi. Fıyyak diye sıklık etdin mi hordan döner mal geri. Su verecek olsan mala ‘cıyya!’’ dersin ‘fiyt buruşa!’ dedinmiydin dağdan akar gelir u. ‘Cıyya!’ decen hora düze uğracan, yaka olsa seni gördü mü akar iner. Geçİyi oğlağa ağıla gatarkan ‘ağıla ağıla’ dersin u bilir yerini girer ağılasına.” (KK-10)

“Ya goyunu dağda güderken bi ‘Fıyyık’ atarsın goyun senin yanına hemen gelir. Goyunun önüne düşersin “Birrü” dersin goyun arkandan gelir seni takip eder. İşte goyuna su içirecek olursun kısa kısa sıklık çekersin goyun senin su vereceğini anlar

yanına gelir. Goyuna tuz verecek olursun mesela goyun 500 metre ilerde eğrekte yatıyedir 'Fıy, Fıy, Fıy' diye böyle hızlı hızlı sıklık çekersin goyun zarpadan yanına gelir. Anam ırahamatlık derdin ki 'Oğlum insana köpek şu şekil ürer, donuza bu şekil ürer, canavara bu şekil ürer bu ürme şekillerini eyi öğrenin eyi bilin' derdi. Şindi mesela köpek donuza kesik kesik tek tek ürer. Yabancı bi insan oldu mu hızlı hızlı ürer hemen bilirsin bi adama ürdüğünü. Köpek canavar gördüğünde de aynı canavar gibi ulumaya başlar arada bi havlar bunları anacığım ırahamatlık öğretti bizlere." (KK-19).

"Goyuna 'Birrü' dersin goyun arkana düşer senin gettiğin yere geder. Goyunu mesela 'Fıyyağa' alıştırdıysan malı dağda yayılıboturkan bi fıyyak atarsın goyun döner senin yanına gelir. Su veriken gene sıklık çekersin goyun senin su verdiğini anlar yanına gelir." (KK-21)

"Fıyyak attın mı goyun kımı geri döner sene doğru bakar. Goyunu su verecek olan mesela 'guhça, guhça' dersin goyun senin su döktüğünü anlar hemen yanına gelir. Malı ağıla gatar kan 'ağıla, ağıla' dersin goyun kendi ağılına girer guzu kendi ağılına girer. Goyun sağarkan 'cih gızım, cih gızım' dersin goyunun sağdırası yoğsa accık bi uslanır." (KK-22)

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

- Dağda hayvanlarını otlatan çobanlar, uzakta olan hayvanlarını "fıyyak" dedikleri ıslık sesiyle yanına gitmeden çağırılmaktadır. "Fıyyak" ıslığı uzakta olan hayvanlara bulunduğu yerden geri dönerek çobanın yanına gelmesini işaret etmektedir.
- Çobanlar sürüyü otlatırken canavar dedikleri kurt ile karşılaşır sa uzun uzun "fıyyak" ıslığını çalarlar. "Fıyyak" ıslığının yanında kurda karşı tehdit unsuru olan köpeklere uzun uzun "duut" "duut" şeklinde seslenmektedir. Bu sayede çobanlar kurda karşı sürüsünü korumaktadır.
- İlkbaharın gelmesiyle haftadan haftaya hayvanlarına tuz yalatan çobanlar "hoytt buşça" sesinin çıkarak hayvanlara tuz vereceğini işaret etmedir. "hoytt buşça" sesini duyan hayvanlar çobanın tuz vereceğini anlayarak tuz dökülen taşların üzerine doğru koşmaya başlar.

•Çobanlar hayvanlarına sula vereceği zaman “ciyya” “ciyya” “fiyt buruşa! “fiyt buruşa!” “guhça, guhça” şeklinde seslenmektedir. Bu sesi duyan hayvanlar çobanın su verdiği anlar ve su alaflarına doğru koşmaya başlar.

•Çobanlar sürüyü otlattıktan sonra ağıla geri dönüş yolunda hayvanların onun izinden gelerek takip etmesi için “birrü, “birrü” şeklinde seslenmektedir. Bu sesi duyan hayvanlar ağıla geri döneceği anlayarak sürünün başında bulunan çobanı takip etmeye başlar.

•Çobanlar “fiy, fiy, fiy” şeklinde hızlı hızlı ıslık çalarak eğrekte³ dinlenen hayvanları yanına çağırmaktadır.

•Süt sağımı sırasında huysuzluk yaparak sağıma izin vermeyen hayvanlar için çobanlar “cih gızım, cih gızım” şeklinde seslenmektedir. Bu sesi duyan hayvanlar bir nebze de olsa da huysuzluğu bırakarak sağıma izin vermektedir.

Çobanların bazen hayvanlarını kontrol etmek için bazen de hayvanlarını korumak çıkardıkları her bir sesin kendine özgü bir anlamı vardır. Çobanlar bu seslerin ne anlam ifade ettiğini, aile büyüklerinin yanında küçük yaşlardan itibaren hayvan otlatmaya başladığı için büyüklerinden göre göre zaman içerisinde öğrenmiştir.

³ Sürülerin dinlediği gölgelik bölge.

2. BÖLÜM: ÇOBAN ARAÇ GEREÇLERİ VE YARDIMCILARI

Çobanlık derin kültürel geçmişi olan bir meslektir. Çobanın amacı hayvanlarını sağlıklı bir şekilde büyütmek, sayısını arttırmak ve onları yabani hayvanlara karşı korumaktır. Her meslekte olduğu gibi çobanlık mesleğinin icrasında da belli başlı araç-gereçlere ihtiyaç duyulur.

2.1. Kepenek

Çobanlık mesleği denilince ilk akla gelen şey hiç şüphesiz kepenektir. İklim koşullarına bağlı olarak giyilen kepenek genellikle soğuk ve yağmurlu günlerde giyilmektedir. “Kepenek; çobanların hava koşullarından korunmak üzere giydikleri, önü açık, genellikle omuzları köşeli, tepme keçeden yapılmış bir çeşit pelerindir” (Özbil, 2011:101).

Türk çobanlar, tarih öncesi ve Selçukludan günümüze kadar tepme keçeden yapılmış olan kepenekleri kullanmışlardır. Gerektiğinde, başı yağmurdan ve tipiden korumak üzere, kepeneklerin arkasına külah şeklinde yine keçeden yapılmış bir çeşit başlık ilave etmişlerdir. Kepenekler, özellikle çobanları simgeleyen bir giysi özelliği taşımış ve “Kepeneği olan kimse ıslanmaz, gemli at hoşarılanmaz.” cümlesi ile Selçuklu döneminin atasözleri arasına da girmiştir (Soysaldı ve Balkanal, 2010: 833).

Koyun gtitmeye gidenler, yanlarından “kepenek”i ayırmazlar. “Kepenek”, keçeden yapılmış bir kıyafet olup kolları yoktur, yalnızca ön kısmı açıktır; yağmur ve soğuktan korunmak için kullanılır. Koyunlar genellikle bir iki saat yayıldıktan sonra yatarlar, bu esnada kepenek de çobanın yatmak için kullandığı bir yatak olur (Kumartaşlıoğlu, 2011: 62).

Kepenek yapımı için yaklaşık olarak sekiz kilogram yün kullanılır. Kepenek, hayvancılığın yaygın olduğu yerlerde çobanlar tarafından kullanılan vazgeçilmez bir giysidir. Özellikle kış aylarında açık havada çobanları yağmur ve soğuktan korur, su geçirmez, sıcak tutar. Günümüzde de daha çok keçeciler tarafından ısmarlama yoluyla üretimi devam etmektedir (Begiç, 2012: 219).

Kaynak kişilerimizden Yusuf Özen, kepeneğin yapım aşaması için şu bilgileri aktarmıştır:

“Kepenek goyun yününden yapılır, yünü yayıla kıl çulun üzerine atarsın unu gözelce kötürüm edersin ufak ufak ekmek bezesi gibi una ‘kötürüm’ deller üst üste u kötürümleri döşşersin hafifçe üstüne ılık su çilersin undan sonra çulu dünersin çulu dürdüğünde elinle kaka kaka biri birine u emişir kepenek olur. Kepeneğe yapman için en aşşa 2 gişi olman ilazım 3 gişi olsan daha eyi olur tek başına kepeneye yapamazsın.”

Kepenek konusu hakkında kaynak kişilere “Çoban dağda yağmurdan ve soğuktan korunmak için ne giyer? Eskiden ne giyyordu? Şimdi ne giyyor?” sorularını yönelttik. Kaynak kişilerin verdiği bilgiler şu şekildedir:

“Şindi bizler işde, kendimizi gorumak için gocuk keyiz, işde ni bileğen şemşiye aliyez emme esgiki çobanlarımız, kepenek yaparlardın gocarılar bişirimiş. Kepeneğen içinde yün var, goyun yünü. Kepeneğen özelliği adamı dondurmaz, yağmur geçirmez. Hindi yani bağtil oldu bu işler, kepenek unutuldu attırıldı. Bizler de galmadı, olanlar vardır ille de bizde galmadı”” (KK-3)

“Çoban eveli kepenek kiyerdin, keçeden yapılırdın aynı bugünkü parkeler gibi. Kepeğen içinde hiç bişe yok, sade yünden yapılmış bi keçe. Çobanın yorganı u, yatağa u, günüz görünması yağmırda yaşda, görünma aleti u. Çobanın en giymetli yatağa kepenekdir. Çoban hiç ev yüzü görmeden 3 ay 4 ay zaten evden ayrı galdığı dağlarda, hep kepenekde yatar kalkar, hep penir ekmek yer eveli böleydin. Kepenek soğok geçirmez, yağmur da geçirmez goley goley. Hele bi çalının üsüne yatdiysen toprağa değmediyse u keçe, goley goley içine su geşmez. Şindi çoban yağmırda laylon gullaniye, yamırlık gullaniye, gocuk gullaniye. Şindi keğim çok gari. Kepenek işi unutuldu artık.” (KK-4)

“Eveli goyun yününden kepenegemiz vardın. Eveli çeket, mont, gocuk bişe yoğdun. Şindi zaman değışti. Mont çeket her şe var gari. Kepeneğen cebi olmaz. Goyun yününden yapılır. Kepenek sıcak gutar, yağmur geçirmez. 30 yaşına gadar ben ev içinde yatmadım. Ömrüm keğeneğen içinde dağlarda geçti. Bizim çocuklar hiç bu keneğen içinde yatmadı. Ben hindi de bazen sıkıştığımızda kepenegên içinde yatarım. Davar dağda yatar bunun içinde ben yatarım. Bel ağrısına şuna buna kepenek çok faydalıdır, gatı tutar bedenini. Hindi hora yağmur yağar davar dutunamaz şora gatrana getcek

orda başında yatmak gerekir. Netcen mecubur bunu sırtını kiyecen yatacan orda.”
(KK-11)

“Çoban esgiden soğuktan yağmurdan korunmak için devamlı kepenek kiyerdin. Kepenek koyunun yününden yapılır. Keçeyi bişirisin hôle golların gavlar geder bişirecen derken unu çulun içinde bişirisin gözel bi kepenek dikersin kepeneye kiyersin. Yağmurda soğukta seni bu kepenek gorur. Şindi çobanlar kepenek keğmiyi. Çeket keyi adam yağmurluk keyi mont keyi. Benim kepenegem var evde hala duriye emme benim çocuklar keğmiyi gari.” (KK-16)

“Esgiden soğuktan ve yağmurdan kendimiz gorumak için koyunun yününden yapılan kepeneye kiyerdik. Kepeneğe yapmak için eveli koyunun yününi yayıla atarsın unun kirişi olur bi de hôle tokmak olur tıngıdı tıngıdı atarsın sini gibi sini yaparsın üsdü üsdüne yığarsın undan sonra bi çulun üsdüne döşşersin hôle üsdüne bi su çilersin undan sonracım saralarsın çulun içine unu ordan 4 dene 5 dene ip yaparsın ileri geri asılırsın eyice bişer undan sonra gari açarsın 3 dene gişi yaslana yaslana eyice unu bişiri. Şindiki yeni nesil çobanlar kepenegen nahal yapıldığını bilmez şünkü görmediler. Eveli bu kepenek çobanın hem hem yasdığı hem yorganıydı. Gece koyunu dağda güderken kepenegen içinde yatardık. Şindi kepenek keymez olduk kepenegen yerine gocuk keyiz, çeket keyiz, parke keyiz kepeneye unuttuk.” (KK-24)

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

- Çobanların soğuktan ve yağmurdan korunmak için giydiği kepenek günümüzde çok nadir olarak kullanılmaktadır. Çobanlar hayat standartlarının iyileşmesiyle yağmurluk, ceket, mont vb. giymeye başlamıştır. Eski dönemlerde her çobanın çadırında bulunan kepenek günümüzde unutulmaya başlamıştır.
- Kepeneğin yapım aşaması oldukça zahmetli ve tecrübe istemektedir. Kepeneğin yapımında en az iki kişiye ihtiyaç duyulmaktadır.

Kepenek konusu hakkından elde ettiğimiz bilgiler sonucunda, günümüzde çobanlar tarafından kepenegin üretilmediğini dolayısıyla yeni yetişen çobanlara da kepenegin nasıl yapıldığı hakkında bir bilgi aktarımı yapılmadığını tespit ettik. Bu nedenle de yeni

nesil çobanlar kepeneğin nasıl yaptığını bilmediği için günümüzde bu el sanatı unutulmaya yüz tutmuştur.

2.2. Çoban Değneği/Çoban Sopası

Çobanının sürüsünü otlatırken sürüyü kontrol etmek ve sürüye yön vermek için kullandığı çoban değneği/çoban sopası mesleğin icrasında önemli bir yere sahiptir. Çobanlar değnek olmadan sürü otlatmaya gitmezler.

Çoban değneği/ çoban sopası günümüzde, bu mesleğin “alâmeti farikası”dır. “Benlen birlikte altı nüfus değneğime bakıyor.” (Çobanoğlu, 1999: 181) ifadesi, bu mesleği devam ettiren kişiler için değneğin ne kadar önemli bir araç olduğunu göstermektedir.

Ramazan Büyükkaydın çoban değneği hakkında şu bilgileri vermiştir:

“Ben hiç gullanmadım emme Musa ağacı diye bi ağaç vardır. Bu Musa ağacı da her yerde bitmez böle sulu sahillerde derelerde kendi biten ağaçtır u. ‘Musa ağacından yaptığın değneği daşdığı zaman çobanın malı çok ürer’ deller. Zaten bu çobancılık peygamber mesleğedir. Esgi atalarımız ‘Goyununu üredeceksen değneğen Musa ağacından olsun’ dellerdin. Musa ağacı pembe bi çiçek açar şöle yuvarlak bi yaprağa vardır. Çobanın esas değneğe aslında bu Musa ağacından olur.”

İnsanoğluna ilk atalarından kalmış akıl ürünü, ilkel savunma aracıdır. Çoban doğadaki ağaçların bazılarında yararlanarak değnek yapar. Fındık değneğinin kabuğu soyulmaz. Diğer ağaçlardan yapılan değnekler kabuğuyla kızartılır ve kabuğu soyulur, böylece değnek koyu ve açık renkler alır. Bir de alaca değnek vardır. Fındık değneklerin kabukları, ölçülü bir şekilde dolanarak çizilir ve bir bölümü soyulur. Buna ‘alaca değnek’ derler. Değnek, hatıra etme ve değnek göndererek selam yollama önemlidir. Topuzlu değnekler de yaparlar (Keçe Türker, 2012: 83).

Çoban değneği ile ilgili deyimler mevcuttur. “Gelin ayağından, çoban dayağından/değneğinden” deyimi şu anlamlara gelir: Gelin veya çoban geldikten sonra uğurlu olup olmadıkları birkaç ay içerisinde belli olur. Üst üste iyi olaylar oluyorsa gelinin ayağı uğurlu gelmiş denir. Çoban ilk günlerde değneğiyle birkaç hayvanın ölümüne sebebiyet vermişse uğursuz olduğuna inanılır. Hava bol yağışlı olursa çobanın uğurlu olduğu inancı vardır. “Çobanın değneği sürüdeki koyunların arkada kalanları

üzerinde olur.” denilir ki bu atasözümüz, işlerinde geri kalanların, “anlayacağı şekilde” yönlendirilmesi gerektiğini belirtir (Üçer, 2011: 259-260).

Afyonkarahisar’da çobanlar, hayvanlarını otlatmaya giderken yanlarında bir sopa götürürler. Bu sopa hayvanları yönlendirmek için kullanılıp adına “çomak” denilir. Çomağın ucu içe doğru kıvrıktır, baston gibidir. Çomağın ucunun kıvrık olması, hayvana dürtüldüğünde hayvanı incitip yaralamaması içindir (Kumartaşlıoğlu, 2011: 62).

Kaynak kişilere bu konu hakkında “Çoban elindeki değneğini ne amaçla kullanır? Bu değneğin bir görevi var mıdır? Çobanın değnek kullanması bir gelenek midir? Bu değnek genellikle hangi ağaçtan yapılır? Şu anda hangi ağaçtan yapılıyor?” sorularını yönelttik. Kaynak kişilerinden alınan bilgiler şu şekildedir:

“Çobanın değneği, olmasa olmazdır. Atalardan beri bir geleneğidir. Dağda ilan çayanla karşılaşabilirsin bu hayvanlardan kendini değnekle görürsün. Hayvanlarını güderken hayvanlarını ileri geri ürküdür. Çoban, değneğini zeytin ve pıynar ağaçlarından yapar.” (KK-1)

“Bu değnek bi gelenek tabi. Gelenek de var görevi de var. Şöle var: Bu dağ kıtır, kıtırdan şöle bi sebiklesen, şöle asayı bi goysan kendini zap edebilirsin, düşmezsin yani. Unun için devamlı çoban, değneğini getiri götürü. Malını güderken, geçiyi sürersin “giş” dersin böyle zopa atarsın geçiye undan ibaret. Bu değnek ekseriyet pıynardan yapılır kesmeden yapılır.” (KK-3)

“Değnek hayvanın bakımında bi silah sayılır. Değnek çobanın bi silahıdır. Elinde değnek olmağan çoban, hayvanın bakımında çevirmesinde, sürmesinde zorluk çeker. Değnek çobanın bi silahıdır. Atadan beri bu böyle devam ediye, değneksiz çoban olmaz. Değnek çokça koyun çobanında olur, geçi çobanında değnek olmaz. Geçi daşla da çevrilir. Goyun çobanında ille değnek şart. Değneğen çok dayanması için sağlıklı pıynar ağacından, şimşirden böyle sert ağaçlardan yapılır.” (KK-4)

“Ağbecim, unu her tedbir amaçla kullanır. Örneğen; hindi garşidan biri geldi, saldırdı ni yapacan ben? Kendimi gorumak için adama bidene patlatcan, gurtulcan. Örneğen; bi ilan dolandı ayağama ne yapcaksın? Vuracan gurtulmak amaçla. Geçi gediye

geçiye “ay” demek amaçla gullanıcan, maksadı bundan yoksa bi şeyi değil. Bu değnek bi gelenek şünkü çoban una dayaniye, elinde asası u. Köpek gelse dalsa canavar gelse dalsa kendini nasıl goricen. Yaramaz bi köpek gelse başgasının ne yapcaksın? Nasıl gurtarcan kendini? Bu amaçla değneğe gullanırsın hep görevi bu. Değnek genellikle pıynar ağacından yapılır. Ötekiler dayanmaz, yuka olur gırılır.” (KK-6)

“Çoban elinden değneğe eksik etmez. Şindi borda önümüze bi yılan çıktı biz bu yılanı nile öldürecek? Mutlaka değneğe kendimi koruyacan. Geçen gün şötte söğüdüñ yanda su içmeye geldidim 2 metreyi gecik bi yılan beni görünce bene hemen daldı elimde pıynar değneğe vardı onunla kendimi gorudum. Değnek olmasa yılan beni sokacağadın. Anamızdan bubamızdan bu değneğe gördük hiç elimizden atmayız devamlı mal güderken eli değnekli oluruz. Çoban değneğini genelde pıynar ağacından yapar pıynar sert olur hemen gırılmaz. Kürk yemiş ağacından yapılır kesme çalılarından yapılır.” (KK-15)

“Çobanın değneğe çobanın silahı sayılır. Mesela dağda goyun güdüyen önüne bi ilan çıkar kendini gorursun. Goyun güderken değnekle goyunu korkudursun sürmek istediğin yere yönlendirisin. Çoban değneksiz olamaz zaten dağda gezerken ayağa gayar düşecek olur değneğe dayanır unu kendine dayak eder. Atamızdan ötemizden böyle gördük biz. Değnek genellikle sağlam olan ağaçlardan yapılır. Şimşir ağacından yaparsın, zeytin ağacından yaparsın, en sağlamı da pıynar ağacından olur.” (KK-17)

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

- Çobanlık mesleğinin icrasında kullanılan değnek, sürünün kontrollü bir şekilde otlatılması yönüyle oldukça önemlidir. Çobanlar değnek olmadan sürüsünü otlatmaya gitmezler.
- Çobanların tabiriyle değnek, onların bir nevi silahı gibidir. Yırtıcı hayvanlara karşı, civarda bulunan diğer çobanların köpeklerine karşı, yılanlara karşı bu değnek sayesinde kendilerini korumaktadırlar.
- Çoban elindeki değneği yorulduğu zaman dinlenmek için bir baston gibi kullanmaktadır. Engebeli dağlarda hayvanlarını otlatan çoban, ayağının kayması halinde elindeki değneği sayesinde düşmekten kurtulmaktadır.

•Çoban değneği çobanın bir yol arkadaşı olduğu için dayanıklı olmalıdır. Bu sebeple çobanlar değnek yapımında dayanaklı olduğunu söyledikleri ağaçlardan bu değneği yaparlar. Çoban değneği zeytin, kesme, şimşir ve pıynar ağacından yapılmaktadır. Genellikle diğerk ağaçlara göre daha sağlam olduğu düşünölen pıynar ağacı tercih edilmektedir.

Çoban değneği/çoban sopası konusu hakkında elde ettiğimiz bilgiler sonucunda, çobanların geçmişten günümüze kadar ellerinden atmadıkları bu değneği, mesleğinin olmazsa olmazı olarak kabul ettiğini ve bu geleneği devam ettirdiklerini tespit ettik.

Fotoğraf 24: Çobanların sürüyü otlatırken kullandıkları değnekler.

2.3. Kırklık

Makastan daha kaba yün kırmaya yarayan alettir. Adı; “Kırk kırk” sesinden gelir (Keçe Türker, 2012: 84). Koyunların yünlerini kırmaya yarayan kırklık adı verilen ve iki el ile kullanılan büyük makaslardır (Üçer, 2011: 258).

İlk koyunu kırmak isteyen çoban makasını koyunun yününe dokundurarak der:-Makas kesmiyor. O zaman koyunların sahibinin karısı bir hediye (ya havlu, ya yazma, ya çorap vs.) getirip koyunu kırkana verir, sonra çoban kırkmağa başlar. Bu imeceye çocuklar da

gelir. Çocuklar büyüklerle birlikte çalışırlar. Çocukların görevi, koyunun üstünden yere dökülen yünleri keselere doldurmaktır (Aliyeva, 2010: 61).

Çobanların koyun ve keçi kırıkmı için kullandıkları kırklık hakkında kaynak kişilere “Koyunların keçilerin yünü, kılı hangi araç-gereçle kesilir? Eskiden hangi araç-gereç kullanılırdı?” sorularını yönelttik.

Kaynak kişilerinden alınan bilgiler şu şekildedir:

“Kırklıkla kesiyiz. Eskide kırklık vardı da tipi değişti, eskiki uzun böleydi. Hindi kısa aynı makas gibi.” (KK-1)

“Kırklıkla kesiyiz. Atadan galma kırklık bubamızdan, atamızdan gördüğümüz kırklık hala devam ediyi. Bizde traş makinesi yok elimizle kırkıyız makineyle genellikle goyunlar kırkılıyi. Bizim geçiyi kırkması goley olur. Goyunuku az zor olur da goyunun elini ayağanı bağlarsın, geçinin başını dutarsın isanın varsa isanın da yoğsa ayakda başının buynuzundan dakıvrız, kırkarız.” (KK-2)

“Daha önce dayım, uzun kırklık vardı. Biz uzun kırklığıla kırkardık eveli bu dönemde makasla kırkiliye, makine çıktı hindi emme makineyi gullanmiyiz biz. Ben fazla gullanmadım emme gullananlar da pek memnun değil u yakıyömuş hayvanın sırtını tüğ çıkarması zoraliyi. Ataların usulü makas kırklık hepisinden eyi.” (KK-4)

“Kırklığıla kesiyen. Makas var hindi eskiki uzun kırklıklar galmadı gari gullanan yok. Hindi bide makine çıkmış traş makinesi ceranlı, goyunu, geçiyi unla da kesiye adam. Biz almadık emme biz elimizle kesiyez esgi düzen.” (KK-10)

“Goyunu esgiden uzun bi kırklık varıdı unile kırkiyedik. Bu uzun kırklığı iki elle gullaniyedin undan sonra makas kırklık çıktı unu bi elle gullanabiliyen. Şindi biz bu tek elle gullanan kırklığı gullaniyez. Şindi ceranlı makine çıktı unu gullanan çobanlar da var emme biz hala kırklığı gullaniyez. Goyunun ayaklarını bağlar yatırı öle kırkarsın, geçiyi ayakta kırkarsın bağlamaya gerek galmaz.” (KK-22)

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

- Çobanlar koyun ve keçi kirkımı için “kırklık” adını verilen makası kullanmaktadır. Geçmişte uzun ve yaysız olan kırklıklar kullanılmıştır. Günümüzde ise bu uzun kırkların yerine yaylı ve kısa makaslar kullanılmaktadır.

- Güneş enerjisinden elektrik ihtiyacını karşılabilen çobanlar, elektrikli traş makineleriyle de hayvanlarını kırkmaktadır. Bazı çobanlar traş makinesinin hayvanların derisini yaktığını düşünerek, elektrikli traş makinelerini kullanmayı tercih etmemektedir.

Fotoğraf 25: Hayvanları kırmak için kullanılan kısa kırklık (makas).

2.4. Bıçak

Çobanın olmazsa olmazlarından biri de cebinde taşıdığı bıçaktır. Elinde değnek olmadan sürüsünü otlatmaya gitmeyen çoban, cebinden de bıçağını eksik etmez. Bıçağın çobanlık mesleğinin icrasında önemli bir yeri vardır.

Bu hakkında kaynak kişilere “Çobanlar cebinde neden bıçak taşır? Şu an siz yanınızda bıçak taşıyor musunuz?” sorularını yönelttik.

Kaynak kişilerinden alınan bilgiler şu şekildedir:

“Daşiyin, hayvan hasdalağında gan almak için. Hayvanı gan dutar ırhatsızlanır. Gözünün önünde bi damar vardır ordan gan alır. Bi hayvan hastalanır, mindar ölmesin diye hemen kavasını alıvrı.” (KK-1)

“Malından gan alır. Mal ırhatsızlanır, gözünün önünden gan alır malını eyileşdiri. Malı ölmeye yatar, mindar ölmesin eti yensin diye kesivri hemen. Bıçak olmasa nahal kessin? Mal yabana geder. Esgi bubamgil dedemgil bıçağanı eğişik etmezdin yanından. Biz de daşırız yanımızda bıçağamızı.” (KK-2)

“Bıçak esgiden beri daşınır ağbem. Malı gan dutduğunda gözünden gan almak için yanında bıçak daşığır çoban. Ganı ordan akıtdın mı goyun kendine gelir.” (KK-6)

“Bıçağam hep yanımdadır, bıçaksız gezmem. Dağda malı gan dutar arada bi. Hemen hayvandan ganı akıtacan, akıtmassan mal ölmeye yatar. Gözünün önünde bi damar olur malın, u damarı kesip de ganının akıtdın mı ölümünden gurtarısın malı.” (KK-9)

“Çoban bıçaksız gezmez zaten. Bi malın ırhatsızlanır mesela gözünün önünde bi damar olur malın, ordan accık gan akıdırsın ya da gulağını accık kesersin mal ölümünden gurtulur. Bi mal ölmeye yatsa mindar ölmesin yabana getmesin mal diye hemen kavasını alıvrısın malı yaban gedermezsin.” (KK-12)

“Çobanın cebinde bıçak eksiz olmaz. Bak şimdi benim çekedin cebindedir devamlı bıçak. Bi malın hasdalanır ölmeye yatar mindar getmesin dersin hemen kesivrisin. Bi malı gan dutar gözünün önünden gan akıdırsın u mal eyileşir. Bilhassa malı güderken ürktmek için daş atarsın u da mala iner malı gan dutar hasdalanır. Gözünün önünden ganı akıtdın mı ganı ordan diğdiri eğer az akarsa bi daş alırsın ordan tık tık hurarsın ora. Ganı bi ak daşın üsdüne akıdırsın u uğraşadır goyun bu akan ganı yalarsa goyun eyileşecek demektir emme yalamazsa goyun ölecektir. Ben anamdan nenemden böyle duydum böyle öğrendim yani.” (KK-16)

“Çobanın cebinde çakısı olmak zorunda mesela goyununu güdiyen bi mal ırhatsızlanır malı gan dutar cebinden çıkarısın çakını goyunun gulağandan gan akıdırsın işte gözünün önündeki damarı accık kesersin ordan gan akıdırsın mal eyileşir. Mesela malı güderken biri hastalandı ölecek mindar ölmeden kesersin.” (KK-23)

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

- Çobanlık mesleğinin icrasında bıçağın önemli bir yeri vardır. Geçmişten günümüze kadar çobanlar bu mesleği icra ederken cebinden bıçağı eksik etmemiştir.

- Çoban, sürüyü otlatırken bir hayvanın rahatsızlanma ihtimali düşünerek yanında bıçak taşımakta ve hayvanı tedavi etmek için kullanmaktadır.

- Hayvanın kan tutarak rahatsızlanması halinde ani ölümler gerçekleşmektedir. Bu kan tutması bazen sebepsiz olur bazen de çobanın hayvanı ürkütmek için attığı taş hayvana isabet eder ve hayvanı kan tutar. Kan tutmasının tedavisinde cebinde bıçağı olan çoban, bıçakla hayvanın gözünün önünde bulunan damara küçük bir kesik atar ve kan akıtır. Böylelikle, hayvan ölümden kurtulmuş olur.

- Kan tutma rahatsızlığında kullanılan tedavi yöntemlerinden biri de rahatsızlanan hayvanın kulağından kan akıtmaktır. Bıçakla hayvanın kulağına küçük bir kesik atılır ve kan akıtılır. Rahatsızlanan ve ölmek üzere olan hayvan, kısa süre içerisinde kendine gelerek iyileşmektedir.

- Çoban, sürüsünü otlatırken kan tutması rahatsızlığından başka rahatsızlıklar olursa ve hayvanın öleceğine kanaat getirdiyse, cebinden bıçağını çıkararak hayvanı soluğu çıkmadan keser. Soluğu çıkan hayvanın etini yemeyen çoban, hayvanın etinin ziyan olmaması için de yanında bıçak taşımaktadır.

2.5. Çoban Bakracı

Ersoy, bakracı “içine süt veya yoğurt konan kova” olarak tanımlamıştır (Ersoy, 2021:120). Geçmiş dönemde plastik bakırların olmaması nedeniyle çobanlar sağdıkları sütü bakırdan yapılan bakraçlara sağmaktaydı. Bakraclar ortalama olarak beş litre süt almaktadır. Günümüzde bu bakraçlar hem küçük olması hem de plastiğin yaygınlaşmasıyla süt sağımında tercih edilmez hale gelmiştir. Çobanların bazılarında bakırdan yapılma bakraclar, geçmiş dönemde mesleğin nasıl icra edildiğini unutmamak için saklanmaktadır.

2.6. Bağırcak İpi

Bir ucu çobanın ayağına, bir ucu da bir koyunun ayağına bağlanan kendir, yulardan biraz ince iptir. Çoban uyuduğu zaman sürü hareket ederse; ip bağlı olan koyun da hareket eder ve çobanı uyandırır. Kurt geldiğinde sürünün bağırarak kaçmaya başlaması halinde sürüyle gitmek isteyen bağlı koyunun bağırmasından dolayı adına “bağırcak” denilmiş (Keçe Türker, 2012: 83).

Bu konu hakkında hakkında Ümmügülsüm Özen şu bilgileri aktarmıştır:

“Mesela eveli biz dağda koyun güderken koyunu yatırdığımızda koyunun bidenesine ayağımızı ipile bağlardık ki gece koyun kıpırdadığında habarımız olsun uyanabilelim diye.”

Ali Rıza Gökalp ise şu bilgileri aktarmıştır:

“Goyun kaçmasın diye bidenesini yatarken ipile kendi goluna bağlarsın kepeneğen yatarken. Her koyun dakı bilmez, hôle dakı bilen koyunlar vardır, 5-10 dene unlardan birini bulursun yanına varısın yatarsın yanına. Goyunun sonu gettiğinde u koyun seni tartar ve seni uyandırır.” (KK-16)

Bağırcağı ipini, gece keçi gütmelikleri için keçi çobanları kullanmaz. Koyun çobanları, gece koyunları örüye gütdükleri için bu bağırcağı ipini kullanırlar. Günümüzde de koyun çobanlarının çoğı bu gece güdümünü bıraktığı için bağırcağı ipi kullanılmaz hale gelmiştir.

2.7. Koyun ve Keçi Çanı

Çobanın en büyük yardımcılarından biri de çanlardır. Çanlar, çobanın sürüyü gütmesini kolaylaştırmaktadır. Çoban, yaylıma çıkardığı hayvanlarından çıkan çan seslerini dinlemekten büyük zevk alır.

Çan, “bakır, tunç ve benzeri çınlayan bir madenden yapılmış, içinden sarkan tokmağın sallanıp kenarlara vurması ile ses çıkaran bir araç” şeklinde tanımlanmıştır (Sözen ve Tanyeli, 2012: 72). Çanların ilk olarak ne zaman ve nerede ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemekle birlikte birçok farklı coğrafyada eş zamanlı olarak kullanıldığı yapılan arkeolojik kazılar neticesinde ortaya konmuştur (Karakaya, 2010: 3-4).

Türklerin çeşitli amaçlarla çanı kullanmaları henüz İç Asya’da yaşadıkları döneme dayanmaktadır. Radloff, Altaylar’da yapılan kazılar sonucunda küçük çingirakların ortaya çıkarıldığından bahseder (Çerikan, 2014: 216). Güney Rusya’da gerçekleştirilen kazılarda Kimmer ve İskitlere ait dini anlamı olan çingiraklar ele geçirilmiştir (Selçuk, 2012: 223).

Çanın kültürümüzdeki en yaygın kullanım alanı çobanlık mesleğidir. Yerleşiklik bir yaşam tarzının yanında göçer ve yarı göçer hayat tarzını da benimsemiş olan Türklerin hayatlarında binek ve yük hayvanlarının yanı sıra keçi, koyun ve sığır gibi hayvanlar da çok önemli bir yere sahiptir. Selçuklu döneminde hayvanların boyununa takılan çanlar yazılı belgelerde “ceres” olarak adlandırılırdı (Merçil, 2000: 32)

Koyun ve keçi sürülerinde bütün hayvanlara çan takılmaz. Sürüyü kontrol etmek amacıyla yalnızca belirli hayvanlara çan takılır, sürünün geri kalanı ise çan seslerini takip eder. Gerek keçi ve gerekse koyun sürüsünde bilhassa insandan kaçan, insandan uzak duran hayvanlara çan takılır (Davulcu, 2020: 66).

Koçlara çan takılmadığını ifade eden Mehmet Eröz, Dinar Türkmenlerinin kullandıkları koyun çanlarını ise beş gruba ayırır:

1. Döğme çatlak: En büyük koyun çanı. Koyunların en kuvvetli olduğu zamanda, ilkbaharda şişek ve kısra takılır. Sıraçlılar bu çanlara “Büyük Taka” adını verir.
2. Kabayedek: Kısır ve şişke sonbaharda takılan orta boyda çan. Diğer aşiretler bu çana “Topak taka” adını verirler.
3. Curayedek: El koyununa takılır. Diğer aşiretlerdeki adı “Yastıtaka”dır.
4. Kuzuyedek: Kuzulara takılır.
5. Zil: Ufak çandır (Eröz, 1991: 140).

Çobanın sürüsünde bulunan bünye bakımından güçlü koyun ve kuzulara çan takıldığını ifade eden Ali Çelik, koyun çanlarını yedi gruba ayırır:

1. Topan taka
2. Yassı taka
3. Cura
4. Taka
5. Kaba yedek
6. Dövme çatlak

7. Kuzu yedek çanı (Çelik, 2009: 43, 97).

Keçilerde oğlağa büyük, sürüdeki diğer keçilere ise daha küçük çan takılır. M.Eröz, Yörüklerce kullanılan keçi çanlarını şu şekilde sınıflandırır:

1. Firik: Küçük çan.
2. Gılgırtı/Gıldırğı: Orta büyüklükteki çan.
3. Takırdavık: Orta büyüklükte çan.
4. Top çan: Büyük çan. Bazı aşiretler “Yedek çan” olarak adlandırır.
5. Binbin: Büyük çan. Bazı aşiretler “Dündar çanı” olarak adlandırmaktadır (Eröz, 1991: 143).

Bu hakkında kaynak kişilere “Çobanlar hayvanlarına neden çan takar? Eskiden beri çobanlarda çan takma geleneği var mıdır?” sorularını yönelttik.

Kaynak kişilerin verdiği bilgiler şu şekildedir:

“Bende de çan var ben de çan dakiyin. Geçinin gettiği yer belli olsun diye dakiyin. Çan her hayvana dakılmıy. Yani zayıf kel köre dakılmıy eyisine dakılıy, eyi daşısın diye. Hindi mesela çan olmasa geçinin nerde oldığını bilemecez. Borda oturduğumuz yerde bak şu tepede çan öddü, çanından bildik geçinin bizim oldığını. Her çoban çanını bilir. Her çobanın kendi bi çanı vardır dilini değıştiri, sesinden bilir. Esgiden beri bu çan dakma var bizde, dakiyiz geçilere.” (KK-1)

“Çanları biri birini takip etsin, elikine getdiğinde çanını dinledi mi elikine getmesin, ayrı bi çobanıkına getmesin, undan dakıyez çanı. Eskiden bu çan dakma vardır çoban da. Hindi yeni olan bişe değıl bu. Çanlar oğlaklara taka dakılır. ‘taka’ deriz biz, uvak çana. Geçilere tekelere “Girit” dakılır. Çanın böyüğü yani sesi daha tok çıkar. Her mala da dakılmaz çan, kısır geçiye dakılır. Malın ayaklasına, çanı daşıyabilecez mala dakılır.” (KK-2)

“Çan dakmanın birinci nedeni hayvan toplu yaşasın. Hayvan dağıldığı zaman geride galan, ileri geden, çanın sesine toplanır u. İkincisi çoban yatar uyur, mal kendinden artlaşır. Malı rahat bulması için malın nerde olduğunu bilmesi için. Üçüncüsü gece

gütdüğü zaman canavar geldiğinde mal ürker. Ürkdüğü zaman mal şangırdısı çobana haber verir. Gurdun geldiğinden haber olur çoban, çan çok olursa. Bu nedenlere faydası vardır. Her çobanın ses tonacı ayrı ayrıdır amma çanın faydaları aynı dediğim gibidir. Başda hayvanın birbirinden dağılmamasına, toplanmasına yarar. Çan malın içinde nerde etli canlı mal var, una dakılır. Öne gedene unlara dakılır. Topar sakat olana da dakılır emme unu bulmak için dakılır.” (KK-4)

“Çoban malına niye çan dakiye biliyen mi? Çan olursa goyun eyi yayılır. Başga nedeni goyunu bulamadığın yerde, malı çanından takip edersin mal nerde diye. Mesela gece malı göremiyen çan “tın tın” diye, hötte ötiye ora seydirdsin malını bulursun. Bide çoban bu çandan zevk alır, çanın sesini duydu mu neşesi yerine gelir. Şöle çanı dizer, 15-20 dene gadar taka mesela goyuna. Şakır şakır öttü mü çan, çoban zevk alır çobanın zevki çandır ya. Her mala da çan dakılmaz. Çanı malın eyisine dakarız, çanı eyi ötdürebilecek mala dakarız. Kısır geçiye dakarız mesela. Bide çan yitmesin diye gayışını yaparsın. İp dakarsın çana, dillerini millerini sağlam yaparsın. Her çobanın çanının tınısını da farklıdır, herkez malını bu tınıdan bilir. Herkezin çanının sesi aynı olmaz yani. Bilir çoban kendi çanının sesini.” (KK-9)

“Çanın ufağana ‘taka’ deller. Az böyüğüne ‘girit’ deller. Daha böyüğüne ‘yedek çan’ deller. Daha da büyük çanlar olur ‘köşeli’ deller unlar güppür güppür hurar köşeli olduğundan. Çoban çanı öte taraftaki goyun benim goyunun pundunu gırmaması diye dakallar. Bi de dağa gettiğinde tez duyulsun malın nerde olduğu belli olsun diye dakılır. Mesela hötte bi goyun gördün bi dinledin çanın sesi hah bu senin çanın sesi. Her çobanın çanı ille farklı olur çoban kendi çanının sesini bilir. Esgiden beri çoban malına çan dakar çansız çoban olmaz.” (KK-16)

“Çan dakılmasının nedeni goyun çana arkalanır korkmaz fazla birbirini çandan eyi takip eder onun için dakılır. Sen de sürüyü mesela çobansız bi dağa sürdüğün zaman sen de nere gettiğini geldiğini bilirsin. Goyun da çanının seni ezberler elin sürüsüne pek garışmaz. Çan her goyuna dakılmaz genelde etli kısır olan goyuna dakarsın çanı. Çanı güçlü goyuna dakarsan çanı daha eyi öttürü. Her çobanın çanının sesi de farklı olur sen hötte bi çam ötse senin olup olmadığını bilirsin. Çanın güççüğüne ‘taka’ deller bu takayı ufak guzulara dakarsın. Girit çan vardır orta boy, gaba yedek vardır. En büyük çan budur buna ‘gaba yedek’ de deller köşelisi de olur bunun ‘köşeli’ deller bazen. Çan

böyüdükçe ses gürleşir az goyuna taka dakılır goyun çoksa çanı böyüdürsün. Bu çan atadan öteden beri goyuna dakılır.” (KK-17)

“Çanlı mal eyi yayılır biribirini takip eder. Mal çanlı oldu mu çobana malın nerde olduğunu bildiri çan hötte öttü mü malın orda olduğunu bilirsin. Çansız mal olmaz zaten çan da çobanın hoşuna geder çanın tıngırtısı çobana bi neşe veri. Çanı her hayvana takmazsın belli başlı hayvanlar vardır güçlü hayvanlara çanı daşıyacak hayvanlara dakarsın. Çan zaten malı zayıflatır güçlü hayvana dakarsan malı zayıflatmaz. Her çobanın çanının sesi başka olur senin çanın başka öter öteki çobanın çanı başka öter.” (KK-21)

“Çanı malın nerde olduğunu bilebilmek için undan sonra goyunun eyi yayılması için dakarsın. Çanın sesini goyun sever çan dakmadın mı goyun eyi yayılmaz. Mesela malın başında üğer galırsın goyun tepeyi aşmış olur çanın sesinden sürüyü bulursun. Çan olmasa bu malın nerde olduğunu bilemezsin. Çobanların hepisinde çan vardır çansız çoban olmaz. Her mala da çan dakılmaz, çanı daşıyacak gabadayı goyunlara dakılır.” (KK-24)

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

- Çobanın hayvanlarına çan takmasının belli başlı amaçları vardır. Sürünün toplu bir şekilde yayılması için bu çanlar mutlaka kullanılmalıdır. Çan sesine alışan hayvanlar birbirinden ayrılmadan toplu bir şekilde yayılır. Her çobanın çanının tınısı birbirinden farklı olmaktadır, bu sayede de dağda yayılan hayvanın hangi çobana ait olduğu bilinmektedir. Çobanın sürünün başında uyuması sonucu sürü kaybolursa çoban, kendine ait çan sesini dinleyerek sürüsünü bulur. Gece güdümü yapan koyun çobanları köpeklerle farketirmeden sürünün içine dalmayı başarmış kurtları, hayvanların ürkerek sağa sola koşturmasıyla çıkan çan sesinden fark eder ve köpeklerine seslenerek sürüsünü korumaya çalışır. Çanlar sürüde bulunan güçlü ve heybetli hayvanlara takılmaktadır. Bu hayvanlar sürünün öncülüğü yapan, sürünün önünden giden hayvanlardır. Bu hayvanlar çobanın sürüyü toplu bir şekilde sürmesini kolaylaştırmaktadır.

- Çanların sesi küçükten büyüğe doğru gürleşir. “Taka” denilen çanlar küçük ve sesi az olduğu kuzu ve oğlaklara takılmaktadır. Takanın büyüğü olan “Girit” “Gaba Yedek” ve

“Köşeli” ise çanlar ana sürüde bulunan hayvanlara takılır. Sesi en gür olan çan “Köşeli” denilen çandır.

Koyun ve keçi çanı konusu hakkında elde ettiğimiz bilgiler sonucunda, çobanlık mesleğinin icrasında çanın önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür. Hayvanların büyüklüğüne göre değişen bu çanlar, çobanlar tarafından geçmişten günümüze kadar hayvanlara takılmaya devam etmiştir.

2.8. Çoban Tüfeği

Çoban tek geçim kaynağı olan hayvanlarını, yaylıma çıkardıklarında dağda oluşabilecek her türlü tehlikeye karşı korumak için tüfek taşır. Çoban, sürüsünü koruma dışında hiçbir amaçla tüfek kullanmaz. Bu konu hakkında kaynak kişilere “Çoban ne amaçla evinde ya da yanında tüfek bulundurur? Eskiden beri çobanlarda tüfek bulunur mu? Çobanın tüfek kullanması bir gelenek midir?” sorularını yönelttik.

Kaynak kişilerin verdiği bilgiler şu şekildedir:

“Atalardan beri devam eder bu tüvek. Her zaman tüvek daşıyoruz. Kendini korumak için davarını korumak için herhangi bi gurt, murt yabani hayvan saldırı diye yanından esik etmez.” (KK-1)

“Daşıma mı canım tüveğe yanında. Gurt gelir geçime, canavar gelir, herşe gelir. Dilki gelir diye daşıyı Memmed. Malını korumak için kendini korumak için. Atalarımızdan beri tüvek daşıyız. Çoban tüveksiz olmaz. İlle evinde, elinde tüveğe olacak.” (KK-2)

“Tüveğimizi biz şimdi niden daşıyız, çoban olan herkezde vardır. Bu dağlarda duriyen ayı gelir, gurt gelir, ilan gelir, çayan gelir, kendimizi korumak amaçlı malımızı korumak amaçlı daşıyoruz tüveğimizi bundan ibaretdir. Bu tüvek atalardan görüldü böyle devam ediye. Eveli atada bu tüvekler yok da eveli dolma tüvek diye bişe vardın, ben görmedim emme biliyen ben gördüm emme gıt gördüm, fazla görmedim. Şaşmasını barıdını kendi üsdünden doldiriyen böyle soğra goyuyan şora, maflık bişe gelir diye undan ibared yani. Şindiki gibi otomatik çifte yok eveli. Tüvek daşıma devam ediye emme otomatik fenni tüvek var gari.” (KK-3)

“Malı korumak için daşır, genelde av için değil malı korumak için yapar. Şimdi de kesinlikle yasak etdiler, daşıtmıyırler. Tüvek galmadı gari amcam, tüvek işi bitdi geleneğe bitiriyorler. Şu anda tüvek işi yatdı. Sırtımıza, yanımıza alamyız tüveğe gullandirmıyırler.” (KK-7)

“Çoban tüfeğeni canavardan malını korumak için daşır, birisine zarar vermek için daşımaz yani. Esgiden beri çobanda tüfek bulunur. Esgi bizde dolma tüfekler vardı tek gırma vardı şimdi otomatik tüfekler var unları gullaniyez.” (KK-20)

“Çoban tüveğe yanından eksik etmez malı güderken yanında götürü hayvanına canavar gelebilir çakal gelebilir onun için yanında daşığır. Hırsız arsız gelse tüveksiz ni yapabilecen? Hırsız için de bu tüveğe bulundurman gerekiye. Bene mesela ormancı dedi ki “Dağa silah götürmecen” dedi. “Ben de netcez?” dedim. “Canavar geldi benim goyuna saldırdı ni yapacam ben?” dedim. “Canavarı hurmak yasak” dedi. “Yasaksa boşa sıkarın hiç olmazsa u da korkar geder, hurmam şart değil ki” dedim. Esgiden beri çobanın tüveğe olur esgi tüfekler şindiki gadar moderin değildi dolma tüvekler vardı unları gullanırdık şimdi dolma tüvek gullanmiyiz otomatik tüfekler var unları gullaniyez.” (KK-21)

“Tüveksiz çoban olmaz, çoban tüveğeni malıma canavar gelecek diye daşıyır bi düşman gelecek diye daşıye. Mala canavar girdiğinde tüvek olmadan malını canavardan niğle koruyacan? Esgi bizim mala canavar girdi benim herifin yanında da u anda tüvek yoğdun canavar benim herife daldı barmağanı kopardı. Çoban korkusuz olur, benim herif u gadar cabbardın ki ırahamatlığa canavara daldığında kaçıp getmedi canavarıla güleşdi. Esgiden beri bu tüvek çobanda vardır tüveksiz çoban olmaz.” (KK-22)

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

•Çobanlar geçmişten günümüze kadar sürülerini dağda oluşabilecek her türlü tehlikeye karşı korumak için tüfek kullanmıştır. Tüfeği, sürüyü koruma dışında başka bir amaçla kullamazlar. Ülkemizde kurtların avlanması yasaklanarak koruma altına alınmıştır. Bu yüzden çobanlar kurt saldırısında kurda ateş etmezler. Dağda sürüye kurt saldırırsa, çoban havaya ateş ederek hem kendi canını hem de sürüsünü korur.

•Geçmişte saçması ve barutu doldurularak kullanılan dolma tüfeklerin yerini günümüzde otomatik av tüfekleri almıştır. Çobanlar eski dolma tüfekler yerine bu yeni tüfekleri kullanmaya başlamıştır.

Fotoğraf 26: Sürüyü kourmak için kullanılan tüfekler.

2.9. Diğer Teknolojik Araç ve Gereçler

Geçmiş dönemde büyük zorluk yaşayan çobanların, günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte yaşam standartları iyileşmiştir. 2010 yılından sonra güneş panellerini dağda çadırlarının kenarına kurduran çobanlar, elektrik ihtiyacını bu panellerden sağlamaktadır. Hayvanlarını otlatıp çadırına geri gelen çoban, çadırının içinde televizyon izleyebilmektedir. Çadırını güneş panelinden elde ettiği elektrikle aydınlatabilmektedir. Ayran yapmak istediğinde elektrikle çalışan ayran makinesini kullanabilmektedir. Suyunu soğutmak, gıdalarını korumak için mini buzdolabı kullanmaktadır. Cep telefonunu dilediği kadar sarj edebilmektedir. Geçmiş dönemde pille çalışan radyoların yerine artık elektrikle çalışan radyolar kullanmaktadır. Kısacası güneş panelleri sayesinde çobanlar, şehir ortamında yaşıyor gibi rahata kavuşmuşlardır.

Fotoğraf 27: Çobanların dağda elektrik ihtiyacını karşıladıkları güneş panelleri.

Fotoğraf 28: Güneş enerjisinden alınan elektrikle televizyon seyredirken.

2.10. Çobanın Yardımcıları

2.10.1. Çoban Köpeği

Başarılı bir çobanın yanında mutlaka ona yardımcı olacak köpeklere ihtiyacı vardır (Topçuoğlu, 2011: 139). İnsanların ilk evcilleştirdiği hayvan, köpektir. İnsanlar, köpekleri sadık dost olarak görmüştür. Mal ve canlarının korunmasında onlardan yardım almışlardır (Çetin ve Tepeli, 1996: 217).

Türkler, tarihin her döneminde hayvancılıkla uğraştıklarından, hayvanlarını korumak için köpek yetiştirmekten asla vazgeçmemişlerdir (Türktaş, 2013: 1100-1101). Çobanlar, sürünün kontrollü bir şekilde yayılmasında eğittikleri çoban köpeklerinden yararlanır. Çobanlar, köpeklerin havlama şekline göre sürüye yabancı bir insanın ya da kurdun yaklaştığı anlayabilmektedir. Çoban köpekleri, sürünün toplu bir şekilde yayılması ve sürüden ayrılan hayvanları sürüye geri getirmekle görevlidir.

Yılmaz, çobanların koruyucu olarak kullandıkları köpekleri “Genellikle koyun ve keçi ile beraber bulunan ve ona herhangi bir zarar vermeyen, yırtıcılar saldırdığında hemen

karşı koyan köpeklerle sürü koruyucu köpekler denir.” şeklinde tanımlamıştır (Yılmaz, 2008: 26).

Hayvanların doyması için dağ tepe dolaşan çobanlar, öğlen vakti olunca bir pınar başında, hayvanları dinlendirmeye aldıklarında, kendi karınlarını doyurup, biraz yatarak istirahat ederler. Bayır bir yer olması gereken bu yerde, çobanın en sadık yardımcısı çoban köpeği; alt başı tutarak hayvanların sürüyü bozmalarına, dağılmalarına izin vermez. Bayırın üst başından yaklaşacak olan kurt ise görülecek bir durumda olmuş olur. Boğaz gibi bir yerde veya çökekte sürüyü istirahata çekmiş olan çoban, bu bilgiyi bilmiyor demektir, sürü her an için tehlikeyle karşı karşıyadır. Çoban köpekleri, kurtlarla baş eden boğuşan köpeklerdir (Keçe Türker, 2012: 84). Çobanlar tarafından eğitilmiş köpekler, kurda karşı canı pahasına sürüyü korumaktadır.

Çoban köpekleri konusunda kaynak kişilere “Çobanlar neden sürüsünde köpek bulundurur? Bu köpeklerin sayısı kaç tane olur? Süredeki hayvan sayısına göre değişir mi? Köpeklerin kaç erkek kaç dişi olur? Genellikle cinsleri nedir?” sorularını yönelttik.

Kaynak kişilerin verdiği bilgiler şu şekildedir:

“Çobanın atasından ötesinden beri devam eden olmasa olmaz köpeğedir. Köpek çobanın sürüsünü gurdan, herhangi bi yabani mahlûkattan, hırsızdan, uğursuzdan gorur. Çobanın köpeği ekseriyet 2 dene olur. Sürüdeki hayvan sayısına göre köpeğin sayısı fazlalaşır. Bende geçi fazla olduğu için 3 dene köpeğim var. Benim köpeklerini üçüde erkek. Normalde çobanda 1 erkek 1 gancık köpek olur. Benim köpeklerin cinsi gangal gırmalı.” (KK-1)

“Köpek çobanın silahıdır gece silahı udur. Gece gurdan, hırsızdan her hangi bişeden köpek goriğir. Atada görüldü bu köpek geleneğe dinilmez. Çobanda köpek en az 2 olacak ikinin üsdü 3-4’de olabilir. Eveli köpek daha çoğdun en az 4-5 olurdun. Hindi sayı biraz azaliye, köpeğin maliyeti yüğsek. Aşısı var, unu var, tepit garması var, yal yapması var, varda var. Şu anda bende 6 dene köpek var. Bunun 5 denesi erkek bidenesi dişi. Bunların cinsi gangal. Av köpeğe dazı köpek gullanlar da var emme unlar canavara yaramaz. Eveli bu av köpeğe dazı işi yoğdun eveli gırık köpek vardın hindi kangal var gırık köpek yok kalkdı gari.” (KK-7)

“Ağbecim hırsız gelir, gurt gelir, her şe gelir köpeksiz çoban olmaz. Benim koyunumu güdiye köpek, herkesikine masus değil u da benim köpekler güdiye koyunu. Farketmez köpek isdersen hepisini erkek yap isdersen hepisini dişi yap isdersen birini dişi yap birini erkek yap. Bende 2 dene köpek var biri erkek biri dişi. Bu dağda gangal yaramaz, yapamaz borda gangal. Bizim köpekler gırık, cins köpek değil yani. Sal koyuna getdi mi? Getdi tamamdır u. Gangal avır düşer bora, gezemez bu dağda. 3 kere getdi mi koyuna dördüncüde yatar şora evin kölgesine ağaç da yok borda bide kıtırdaş bora.”
(KK-8)

“Çobanın köpeğe, malını canavardan gorir, sahibine sadıktır. Ben dağda daşda ölsem galsam gelir eve, bildirir evdekilere u derece yani. Benim 2 köpeğim var; biri erkek büyük, biri enik dişi. 4-5 dene vardı öldü, hasdalandılar öldü hepiside. Arkalı köpek gurt guvar dellere ben arkalı seviyen köpeğe, ni gadar çok olursa u gadar çok seviyen yani. İşde şimdi bi dişi eniğim var yetiştirisek beslecez gari sürüye eyi bakması için benim köpeklerin cinsi gangal. Eveli gangal yoğmuş bollarda, gırma gırık köpekler varmış unlar daha çok atik ve gırda karşı pratik olurmuş. Köpeğin sayısı genelde 2 olur, 3 olur emme içinde ille gancık köpek olacak. Gancık köpek olmadan olmaz, gancık köpek mala daha çok yangın olur, malı daha eyi gorur, çabık habar olur gurdun geldiğinden.” (KK-9)

“Çoban kendini malını gurttan gorumak için gullanır besler. Mahlûka garşı köpeksiz çoban olmaz. Şu anda benim 3 köpek var. Köpeğin sayısı farketmez de gancık köpek besleriz. Gancık köpek erkeğe göre daha sadık olur daha sak olur eve bağlı olur. Atalarımız böyle duyduk. Erkek zamanı geldi mi aykırılar gider başka yerlere gzmeye gider. Benim köpeklerin cinsi kangal. Kangal eski köpeklere göre avır devirli oliye. Eski köpekler daha pratikti. Kangallar güçlüdür emme sığa gelimiye borda. Öğlen güneşi gördü mü gıtırının altına kölgeye geçiyi bunların böyle ahlakı var.” (KK-11)

“Çoban da 2 dene köpek olması şarttır. Köpeğin birinin dişi olması çok önemlidir. Şimdi dişi köpek sürüye daha bağlı olur sürüyü bırakmaz. Erkek köpek avara olur dışarı gzmeye gider. Dişi köpek evine sürüsüne daha sadıktır. Dişi köpeğe çobanlar daha çok tercih ederler. Çoban köpeğe en başta canavara garşı besler. Canavar koyunu kırmasın diye koyunu gorusun diye besler. Mesela bi koyun öldü kesmedin mındar öldü bunun pisliğini köpek temizler. Köpek olmasa günlerce kokar u koku seni rahatsız eder

köpek bunu hemen gayıp eder köpeğen bu özelliği de vardır yani. Çevre temizliği içinde önemlidir köpek. Benim şu anda 3 dene köpeğem var bi denesi dişi 2 denesi erkek. Şimdi dişi köpek erkekleri yönlendirir, uykusu sak olur dişi köpeğen. Canavar garşı dağdan çıktığı zaman önce dişi köpek koku alır erkek köpeklerle haber verir. Canavarı sen köpekten eveli görüsen bi silah atarsın köpek silahın sesini duydu mu zarpadan canavarı guvalar cesaretlenir yani. Bizim şimdiki köpeklerin cinsi gangal. Esgi bizim köpekler gangal değildi gıcık köpekler vardı benim çocukluk dönemimde u köpekler çok hareketliydi. Gangallar sadık, iri, güçlü, cesaretli köpekler emme esgi bizim gıcık köpekler gadar hareketli değil.” (KK-17)

“Çoban sürüsünde köpek bulundurmak zorunda yoğsa bu dağda canavardan goyununu koruyamaz. Benim köpekler şimdi kangal eveli gangal yoktu gıcık köpekler vardı unlar canavara daha eyi gediye dişi şimdi gangallar çıktı u esgi köpekler gayboldu. Köpeğen sayısı malın sayısına göre değişir de en aşşa bi sürüde 2 dene köpek olması ilazım. Köpeğen biri dişi daha eyi olur şünkü dişi köpek mala daha yangın olur, evine daha sadık olur, daha sak olur erkek köpek biraz serseri gelir dişi köpek gibi olmaz.” (KK-23)

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

- Elmalı bölgesinde çoban köpeklerinin cinsi genellikle kangal cinsi ya da çobanların kangal kırması dedikleri köpeklerdir. Geçmiş dönemde çobanların “gıcık” köpek dedikleri köpekler sürüyü koruması için kullanılmıştır. Çobanlar, günümüzde bu gıcık köpek dedikleri köpeklerin neslinin tükendiğini bu sebeple kangal cinsi köpek beslediklerini söylemektedir. Gıcık köpekler, kangal cinsi köpeklerle göre cüsse olarak daha küçük ve daha hızlı köpeklerdir.
- Çoban köpekleri, canı pahasına bile olsa sürüye saldırıdan kurtlarla boğuşarak sürüyü korumaktadır. Sürüde bulunan hayvan sayısına göre köpeklerini sayısı değişmekle birlikte genellikle bir dişi bir tane de erkek köpek sürüde bulundurulur. Geçmiş dönemde kurtların fazla olması nedeniyle çobanlar daha fazla köpek bulundurmuşlardır.
- Sürüde mutlaka dişi köpek bulunmalıdır. Dişi köpekler, erkek köpeklerle göre sürüyü daha fazla sahiplenmektedir. Dişi köpekler kurdu daha erken fark edip çobanı uyarmaktadır.

Çobanların sürüyü kontrol etmesini, sürüyü toplu bir şekilde yaymasını ve sürüyü vahşi hayvanlara korumasını sağlayan çoban köpekleri, geçmişten günümüze kadar çobanların en önemli yardımcıları olmuştur.

Çoban köpeklerinin boynunda sivri demirli tasmalar bulunmaktadır. Bu konu hakkında kaynak kişilere “Çobanlar köpeklerine normal köpeklerden farklı olarak neden demirli, sivri tasma takarlar? Eskiden beri bu demirli tasma takma geleneği var mı?” sorularını yönelttik.

Lütfi Kaya bu konu hakkında şu bilgileri vermiştir: “Dasmanın çivili olması garşidan bi maflık olur gurt olur köpeğe daldığında köpeğe zarar vermesin diye dakılır. Bu dasmaya da ‘çeprez’ denir. Esgiden beri köpeğe dakılır bu dasma. Atalarımızdan böyle gördük biz de dakiyiz hala.”

Songül Solakoğlu bu konu hakkında şu bilgileri vermiştir. “Çeprez denir u dasmaya. Köpek öteki çobanın köpeğenle boğuşursa yaralanmasın hırpalanmasın diye dakılır zaten çepreze değdi mi öteki köpek gaçar undan. Gurt dalarsa köpeğe gene köpek kendini gorumuş olur gurt çeprez olduğu için köpeğe buğamaz. Esgiden beri çobanlar köpeklerine bu çeprezli dasmayı dakar.”

Eniklerin kulakları bıçakla dibinden kesilir. Dibinden kulakları kesilmeyen köpekleri kurtlar boğuşma sırasında kulaklarından ısırarak yere çarparlar (Küçükbezirci, 1975a: 7313). Bu konu hakkında kaynak kişilere “Çoban köpeklerinin kulakları neden kesilir? Eskiden köpeklerin kulakları kesilir miydi?” sorularını yönelttik.

Adem Solakoğlu bu konu hakkında şu bilgileri vermiştir: “Köpeğen kulağa eyi duysun diye keseriz. Canavarla boğkalaşsa goşunun köpeğenle boğkalaşsa kulaklı oldu mu köpek, karşıdaki maflık eveli köpeğe gulağandan dutar. Unun için kulaklı köpek çobanda olmaz. Esgiden beri kesilir köpeğen gulağa. Çobanda kulaklı köpek olmaz.” (KK-1)

Süleyman Çoban bu konu hakkında şu bilgileri vermiştir: “Ağbem çobanda gulaklı köpek barınmaz. İlle kulağa kesilir. Kulağanı kesdin mi köpek eyi duyar, bişeye çabık habar olur. Canavarla çakalla başga köpegele boğuşsa öteki köpek hemen köpeğen

gulağanı kapar, ısıtır. Unun için köpeğin gulağanı az büyüdü mü 2-3 aylık oldu mu keseriz. Esgiden beri köpeğin gulağa kesilir.” (KK-6)

Fotoğraf 29: Çobanların koruyucu olarak kullandıkları köpek.

2.10.1.1. Çoban Köpeklerinin Eğitilmesi

Çoban köpeklerinin sürüye alıştırılması ve eğitimi konusunda kaynak kişilere “Çobanlar köpeklerini dağda nasıl eğitirler? Bu köpek eğitimi kadına mı yoksa erkeğe mi aittir?” sorularını yönelttik.

Kaynak kişilerin verdiği bilgiler şu şekildedir:

“İşde hepimiz de eğidiriz de genellikle dayın eğidir. Geçiye getsene diye azarlar şeder. Geçinin içine gedmesini isder, ben de azarların bazı. Uvacık enik belediğimizde oğlağan içine gatarız eniği, orda eğitilir u kendi alışır mala. Bakdın gördün oğlağa dalıye mi? Bi azarlarsın, bi hurarsın, bi daha yapmaz. Ordan eğitilir ordan öğrenir u. Bunun ince işi eğitme işi ağılanın içine gatmadır, accık azarlamadır. Accık da köpeğin gursağanda cınsında varsa hemen alışır.” (KK-2)

“Geçinin içine gatarız. Orda kendi içinde gursağanda varsa geçiyi bırakmaz, yoğsa da ganere olur gider. Süd sağarsın geçiden, mal gütdüğün yerde içirisin. Bılamaç yaparsın, dökersin önüne. U zaman geçiyi benimser, arkasından ayrılmaz geçiyi

benimseğer. Büyüdüğünde tepit verisin köpeğe, mal gütdüğün yerde. Tepidin içinde: arpa unu, kepek, su, tuz olur. Yalın içinde de: un, su var. Garişdiriye, dökiyen köpeğin önüne. Mala kim gediye ağbem, u eğitir köpeğe. Farketmez yani u.” (KK-6)

“Genelde köpeğe erkek eğitir, kadın bakımına bakar. Tepit yapar, bılamaç yapar. Eğitimi gocası yapar. Eniği yanına alır çoban geçiye götürür, goyunun yanna götürür. İşde orda önüne daş atar, işaret yapar, “Dut” der “Kıs kıs” çeker. Aynı bi avcı av köpeğini nasıl eğitiyise çoban da köpeğini geçiye alışdırı, geçiye getmesini öğredir. Geçinin yanda unu eğitir devamlı. Çoban, eniği yanında götürü geçinin yanda ekmek veri, yeğecek veri, içecek veri. Unu her gün isder zaten u evde kalmaz, dağa geçinin yanna getmek isder. Atadan böyle gördük, biz de böyle eğitiyez köpeğimizi.” (KK-7)

“Köpeğe evde bakma düzeni gadına aittir. Eğitme işi dağda erkek eğitir. Ben tepidini yaparın, garnını doyurun, eğitmesine garişmam fazla. Genelde köpeğin bakımı gadına aittir, eğitmesi erkeğe aittir. Benim oğlan Arif hindi bordan sıklık edcek köpeğe, höteki tepeden borayı alır köpekler hemen gelir yanına. Eğitmesi köpeğin eniken olur. Başga birinden büyük köpek alsan u yaramaz çobana. İlle enikken kendi beslecek, eğidecek unu. Başga isandan aldığım köpek ganere olur, baylan olur, sözünü dinnemez. Köpeğe eniken ağılın içine gatacan mala alışşın diye. Malı gütdüğün yerde süd verecen, yal dökecen köpeğe, mala alışdırıracan başga türlü olmaz. Köpeğin de içinde varsa zaten hemen alışır mala. Unu benimser kendine, her şeden gorir unu.” (KK-10)

“Çobanın köpeğini erkeğe eğitir, kadın garnını doyurma işiyle tepitle yalla uğraşır. Köpeğe goyuna alışması için eniğiken ağıla yanına dakarsın, gece ağılın içine atarsın sabaha gadar ağılın içinde durar. Mal gütmeye gettiğinde yanında götürüsün mal güttüğün yerde önüne süt dökersin böyle böyle köpek goyuna yanar u goyunu benimser. Köpeğe mala alışdırırmazsan köpek ganere olur goyuna bile getmez köpek eğitme işi önemli bi iştir.” (KK-21)

“Köpeğe kadın da eğitebilir emme ekseriyet erkek daha çok eğitir daha çok uğraşır. Köpeğe enikken eğitmeye başlarsın mesela gece ağıla içine atarsın gece malın yanında galır u mala bi alışır. Undan sonra mal gütmeye giderken yanında götürüsün orda önüne süt dökersin köpek mala alışır gider.” (KK-23)

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

•Çoban, köpeğini enikken eğitmeye başlar. Bu eğitimi kadın ya da erkek yapabilir ama genellikle köpeğinin eğitimini erkekler yapar. Eniklerin sürüye alışması ve sürüyü benimsemesi için gece ağılın içine bırakılır. Bu şekilde enikte sürüyü benimseme, sahiplenme güdüsü oluşur.

•Çoban, hayvanlarını otlatmaya giderken yanında eğitmeye başladığı eniğini de götürür. Hayvanların yayıldığı esnada eniğe hayvanlardan sağdığı sütü içirir. Hayvanların yanında karnı doyan enik sürüye bağlanarak canı pahasına sürüyü koruma içgüdüsünü kazanır.

•Çobanlar başkasından yetişkin köpek alıp sürüye alıştırmaya çalışmaz. Başkasının besleyerek eğittiği köpeklerin sürüyü korumayacağını ve dolayısıyla çoban köpeği olamayacağını düşünür.

Fotoğraf 30: Sürüyü koruması için eğitilen kangal yavrusu.

2.10.1.2. Çoban Köpeklerinin Beslenmesi

Çoban köpekleri, çobanları tarafından “yal” denilen özel bir yiyeceklerle beslenir. Yal, arpa unundan yapılır. Çobanların belirttiğine göre yalla beslenen köpekler hem sıhhatli hem de sert ve güçlü olup kendini bırakmaz. Yal, köpeklere günde bir kere verilir.

Köpeklere buğday unu verilmez, buğday unu onları uyuz yapar (Kumartaşlıoğlu, 2011: 61).

Bu konu hakkında kaynak kişilere “Çobanlar köpeklerini nasıl besler? Yayılda, dağda köpeğin beslenme ihtiyacı nasıl karşılanır? Köpeğin beslenme ihtiyacı kadına mı yoksa erkeğemi aittir? Eskiden nasıl beslenirdi? Şu an eskiden olduğu gibi besleniyor mu?” sorularını yönelttik.

Kaynak kişilerin verdiği bilgiler şu şekildedir:

“Arpa unundan tepit yaparız. Akşam bi öğön sabah bi öğön atarız. Köpeğin garnını doyuruz. Eniken yal, bılamaç yaparız süd içiriz. Köpeğe tepit yapmak yal yapmak kadınlarının işidir. Kadınlar ilgilenir bu işle. Ben önüne tepidini atarın.” (KK-1)

“Köpeğeme ben tepit ediyen undan, aynı kendim gibi bakıyem köpeğeme. Tepit daş gibi oliyi, köpeğin garnını yeğni dutmasın tok dutsun diye yapiliyi. Cıvık oldu mu tepit olmaz, tepidi az gatica gariyen, gatica yapıyem cıvık olmasın diye. Cıvık oldu mu eyi olmaz. Tepidin içinde un oliye, kepek oliye, accıkda gariyen, ocakda pişiriyen veriyen köpeğe. Eskiki çobanlar yalda yapardın, yalın içine yağda gatarlardın Memmed, 'gara bılamaç' derlerdin una. Höle gaynardırlar, ocağa hurarlar, tenikeye garışdırırlar, ağşamile yalağa olur köpeğin dökeller enikleri beslerler, höğle böle gocaman olasıya gadar yetişesiye gadar. Undan sora südde gatallar onun içine Memmed. Hindi az böyüdü mü tepid edeller, benim gara bılamaç dediğim enikken. Hindi biz yal etmiyiz emme tepid ediyim, atıyem köpeğeme.” (KK-2)

“Köpeğe ben bakarın gocam bakmaz. Köpeklere tepit yaparın kimisi tepit yapmaz emme ben bişirin. Tepit köpeğin garnına daş gibi oturu golay golay köpek acıkamaz. Tepidin unu arpadan olur. Aynı ekmek bişiri gibi hamırını yumurun, yakarın ocağamı sacın üstünde bişirin. Köpek eniğiken de goyundan süt sağyen süt veriyen südüle besliyen. Accık böyüdüğünde südün içine ekmek ufaliyin bulamaç ediyen yavaş yavaş böyiye köpek.” (KK-13)

“Çobanın köpeğini çobanın garısı besler. Köpek arpa ununla beslenir. Kadın arpa unundan böyücek böyücek tepit yapar tepit atar köpeğe. Tepit bittiyse gene bişiri erkek bişirecen diye uğraşmaz. Köpek enikken yalla beslenir yal dökülür önüne. Köpeğin

gabadayı olması için 6 ay yal dökülmesi lazım köpeğe. Köpek enikken arpa unundan köpeğe yal yapılır accık da süt gatarsın içine köpeğin önüne bi gabıla verisin köpek öle öle büyür. Benim evvelki köpeklerim şu çeketi çıkarıp da hora koyduğumda ben gelinceye kadar orda bekler hiç getmez mümkün değil çoban köpeğe böle olur. Köpeğe get dediğinde koyunun öte yanına gider ucuna yatar insan gibi dilden anlar eğitilmiş olur çobanın köpeğe.” (KK-16)

“Köpeğe arpa unundan tepit yaparız tepit veriz. Bu tepit işiyle evdeki hanım uğraşır. Köpek enikken belli bi ölçüde koyun südü verisin u şekil beslersin. Köpek az daha büyüdüğünde arpa unuyla südü garişdırısın ‘yal’ deller unu verisin. Köpek tam büyüdüğünde de tepit verisin tepit köpeğin garnını gati dutar gola golay acıkmaz. Sabala bi tepit atarsın bi de akşamıla atarsın u köpeğe yeter.” (KK-18)

“Köpek enikken köpeğe koyun südüyle geçi südüyle beslersin. Accık kopilleşdiğinde südün içine arpa unu garişdırısın u şekilde beslersin. Köpek baya büyüdüğünde arpa ununu yumurusun yarımşar kiloluk birer kiloluk beze yaparsın sacın üstünde bişirisin buna ‘tepit’ deller sabah akşam günde 2 öğün verisin bunile beslersin köpeğe. Tepit hazırlama işleri gadınlara aittir gadınlara hazırlar bunu.” (KK-19)

“Köpeğin beslenmesiyle evdeki kadın ilgilenir. Köpek eniğiken anası yoğsa koyundan süt sağarsın sütle beslersin. Undan sonra accık büyüdü mü köpeğe yal yapmaya başlarsın. Yalın içinde süt olur, un olur, kepek olur bunları eyice garişdırısın köpeğin önüne dökersin. Köpek tam büyüdüğünde 1 yaşına geldiğinde arpa unundan tepit yaparsın tepit verisin. Tepit yiyen köpek çabık acıkamaz. Sabala bi tepit atarsın bi de akşamıla atarsın u köpeğe idare eder.” (KK-24)

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

- Annesi olmayan enik köpekler koyun sütü ya da keçi sütüyle beslenmektedir. Enik biraz büyüyünce çobanların “yal” dedikleri arpa unu, kepek ve sütün karışımından elde edilen yiyeceklerle beslenir.
- Köpek bir yaşında geldiğinde arpa unundan hamur yapılır ve sacın üzerinde bu hamur pişirilir. Bu yiyeceğe çobanlar arasında “tepit” denmektedir. Tepit köpeğin midesini tok

tutmakta ve köpeğin açlık hissini yatıştırmaktadır. Tepit, sabah ve akşam olmak üzere günde iki kere verilmektedir.

Çoban köpeklerinin beslenmesi konusunda elde ettiğimiz bigiler sonucunda, köpeğin beslenme ihtiyacının evdeki kadınlar tarafından giderildiğini tespit edilmiştir. Köpeğin beslenmesi için yapılan yal ve tepit evde bulunan kadınlar tarafından yapılmaktadır.

2.10.2. Çoban Eşeği/ Çoban Katırı/Çoban Devesi

Çobanlar yorulduklarında eşeğe binerler. Aynı zamanda heybe gözlerinde çobanların azığı olan dağarcığı taşır. Heybenin diğer gözüne su testisi, su kabı veya plastik bidon gibi gerekli eşyaları konulur (Keçe Türker, 2012: 84). Çobanlar hayvanları gütmeye giderken eşeklerinin üzerine heybe takarlar. Heybe hem yiyecekleri hem de yeni doğan kuzu ya da oğlakları taşımak için çok önemlidir. (Kıvrak, 2008: 171). Çoban eşeğinin sırtında, binmek için, yüklemek için “palan” denilen, bir çeşit özengisiz eyer vardır. Palanı eşeğin sırtında kolan tutar (Küçükbezirci, 1975b:7275).

Katır, ayak tırnağı yapısının küçük olması nedeniyle atın ulaşmasının mümkün olmadığı dağ yollarında yük taşıma ve binek hayvanı olarak kullanılır. Katırlar atlara göre açlık ve susuzluk şartlarına daha dayanıklı hayvanlardır. (Yüksel, 2004: 309). Erkek eşek ile dişi atın çiftleşmesiyle meydana gelen katır, 1970 yılından sonra traktör kullanımının yaygınlaşmasıyla katır kullanımı azalmaya başlamıştır (Kıvrak, 2000: 113).

Develer, belirli iklim, toprak ve yem şartlarında yetişen bir hayvan olmakla beraber halde en soğuk stepler dâhil olmak üzere genellikle sıcak çöllerde de yaşamını sürdürebilen hayvanlardır (Eröz 1991: 145). Develer genellikle iki-üç günde bir sulanmaktadır. Havanın sıcak olduğu zamanlarda, deveye sinek konmasın diye bacak eklemlerine, boynuna ve havutun aşındırmasıyla tüylerinin dökülen yerlerine katran sürülür. (Acır, 2020: 59).

Çobanların kullandığı yardımcı hayvanlar hakkkında kaynak kişilere “Çobanlar deve, eşek, katır, gibi hayvanları ne amaçla kullanır? Şu an hala bu hayvanlar kullanılıyor mu?” sorularını yönelttik.

Kaynak kişilerin verdiği bilgiler şu şekildedir:

“Bunları yük daşımak için gullanidik. Sahilden yaylaya yük daşımak için yayladan sahile yük daşımak için devamlı. Eveli vasıta yok, yol yok, deve var eşşek var gatrır var. Bu hayvanlar nadir gari pek işe yaramiye. Bulundiriyiz gene eşşek emme eskiki gibi yük sarılmıyır. Hindi deve yerine direktdor var direktdorla göçiyiz.” (KK-1)

“Eveli varda yok, direktdor yok, dağa ni gedecek? Deve gedecek, eşşek gedcek, gatrır gedcek, direktdor olmadığından unile yük sariyerler. Yatacağanı, yeğcenı hepsini unile çıkariler u olmasa çıkamacan. Eşşek gari az galdı, deve zaten yok. Deve direktdor oldu. Eşşek birer ikişer galmeyep geder, gatrır hiç yok gatrır bitti. Birer eşşekleri var gari çobanların işde yolda gederken ekmeğeni goyiye, suçazını goyiye, yolda dinleniye ekmeni yeyi. Birer eşşekleri var işde çobanların, 8 çoban varısa birer eşşekleri var.” (KK-2)

“Unların taşımacılıkda, göşde, dermende, harmanda, bütün vadası deve eşşek. Deven, eşşeğen yoğsa eveli bizim bubalarımızın zamanında çok garibsin. Devesi, eşşeğe olmağan adam köğdeyse de garib, dağdeyse de garib. Bizim bölgede, bizim Antalya bölgesinde vasdacılık dönemine gelinceye kadar bütün vastası deve, eşşek. Devesi, eşşeğe yoğsa adam garib erezil. Şindi dağda da varda var köğde de varda var. Çobanın evinin önünde traktör mü isdiyön taksi mi isdiyön mobillet mi isdiyön, şindi yolsuz dağ galmadı devlet her dağa yol yaptı. Unun için şindi çobanın öküzü de traktör, eşşeğe de traktör göç aleti de traktör. Traktör çıkdı her şe bitdi, deve eşşek bitdi.” (KK-4)

“Deve eşşek azaldı, bereketi getti ortalığın zaten. Hindi tirektdor var, tirektdor geldi bereketi getti ortalığın. Eveli deve olurdu, bereketli olurdu. Hindi bende deve de yok, eşşek de yok bişi de yok. Gatırımız vardin bi unu sattık, yakın zamanda 1 sene eveli.” (KK-8)

“Eveli bizde gatrırda vardin deve de vardin eşşek de vardin hepsi vardin direktdor bişe yok nahal göçecen yaylaya seyle bu hayvanlarla göçecen pılını pıtını bunlar getirecek dağda suyunu bunlar çekecek. Bubam çok maraklıydın deveye 10 dene devamız vardin bubam getdi deve işi bitti bizde bi eşşek galdı unile de arada bi odun çekeyez u gadar gatrır zaten yok gari çobanda.” (KK-12)

“Eveli yol yokdu vasta çıkmıyor dağa mecubur bu hayvanları gullaniyen. Yol çıktı şindi çoban vastayla çıkıyor yurduna gonuyor vastaya sarıyor yükünü yurduna göçüyor.

Şindi merkep, gatrır, deve işleri bitti. Şindi deveye yük saracak insan galmadı yük sarmasını bilen yok. Ben sararın ben bilirin ama şindiki nesilde bilen yok. Eveli ala çuval olurdun iki tane ala çuvalın gulblarını bağlardık böle devenin üstüne atardık yatakları yığardık en üstüne de kilimi çekerdik. Kilim de cenazenin sarıldığı kilimdir kırmızı kilim dokuma kilim cenazenin sarıldığı kilimdir devamlı devenin üstünde süs olarak gelir giderdin yükün üstünde. Yollar bu dağlara çıkınca bu devenin merkebin yerine traktör gamyon bunlar gullaniliye bu deve kültürü bitti yani. Hayvanlarda vastalara sarılarak götüriliye sürme yörümüne de yok yani esgi yörümeyle gediliyedin şindi sarıyen vastaya 1 güne varacağan yere 2 saate variyen döküyon malını undan sonra işine bakıyen.” (KK-15)

“Çoban eveli eşşeğe, deveyi, gatrırı yük çekme amacıyla gullaniyedi yaylaya göçerken seyile göçerken gullaniyedi. Şindi direkdoor çıktı, araba çıktı, dağlara yeni yollar açıldı eveli dağda direkdoorun vasıtanın gedeeğe yol yokdu şindi bu hayvanlara gerek galmadı gullanılmaz oldu bu hayvanlar. Şindi deve direkdoor oldu eşşek araba oldu motursiklet oldu şindi düzen böle. Şindi mesela yeni yetişen bi çobanın oğluna olsun gızına olsun sorsan deveye yük nahal sarılır diye bilmez çünkü deveyi görmediler deveye nahal yük sarıldığını görmediler bu işler bizim nesilde galdı gari. Şindi deveye yükü şöle sararsın eveli devenin havıdını hurarsın “ık” dersin deveye deve ıkar. Undan sonra 2 dene gızıl çuval olur çuvalların içine giyecek elbiselerini gatarsın undan sonra iki çuvalı devenin hatabına sararsın onun üstüne önce döşşeğe atarsın döşşekten sonra yorganları atarsın undan sonra yastıkları goyarsın yastıktan sonra gırmızı kilim örterin. Çanhya deveye ön devesine kırmızı kilimi hurarsın urganla bağlarsın undan sonra bu şekilde yola uğrarsın yaylaya seyiline göçersin. Deveye yük sararkan tikkat edeceğen nokta devenin her iki tarafına yükü dengeli goyman ilazım yoğsa deveye eziyet olur u yük. Deveyle göçerken de ortalama 10 kilometre gedersin bi dinnenirsın hem deve soluk alır hem de kendin soluk alırsın. Vakit geç olduysa orda u gün yatarsın. Esgi göçler böyleydi 4-5 güne anca göçiyedin şindi gari bi günde direkdoorla arabayla yaylaya seyiline göçebiliyen.” (KK-23)

“Eveli dağda yol yok, yol olsa bile vasıtan yok bu eşşek olmasa deve olmasa nasıl bi yere kıpırdacan? Bu hayvanlar yaylaya göçerken sahile göçerken bizim bel kemiğimizdi. Deveye gırmızı kilimi atarsın gırmızı çuvalı da çatarsın sağına soluna

sallarsın üsdüne de yorganlarını yasdıklarını döşşersin çok güzel bi yük olur. Şindi dağlara yol açıldı buna şükür direk dor aldık, araba aldık bu hayvanları gullanmaz olduk. Şindiki nesil zaten deveyi eşşeğe görmedi bile bizim nesilde galdı bu. Şindi mesela benim çocuklar deveye yük sarmasını eşşeğe yük sarmasını bilmezler.” (KK-24)

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

- Çobanların yardımcısı olan eşek, deve ve katır göç yolunda yük taşımak için ya da ulaşım için kullanılmıştır. Geçmiş dönemde dağlarda vasıta yollarının olmaması, çobanların araba ya da traktörlerinin olmaması bu hayvanları değerli kılmıştır. Günümüzde dağlarda yeni vasıta yolları açılmış, çobanlar araba ve traktör sahibi olmuştur. Bu nedenle geçmişte çobanların en değerli yardımcıları olan bu hayvanlar önemini kaybetmiştir.

- Araba ve traktörün sahibi olan çobanlar, geçmişte en değerli yardımcıları olan bu hayvanları beslemeyi bırakmıştır. Dolayısıyla çocuklarına yani yeni yetişen çoban adaylarına eşeğe nasıl semer vurulduğunu ya da deveye nasıl yük yüklendiğini öğretememiştir.

- Günümüzde çobanların tamamına yakınında eşek, deve ya da katır bulunmamaktadır. Çobanların eşekleri araba olmuş, develeri ya da katırları ise traktör olmuştur.

Çoban eşeği/çoban katırı/çoban devesi konusu hakkında elde ettiğimiz bilgiler sonucunda, günümüzde çobanların tamamına yakınında eşek, deve ya da katır bulunmadığını tespit edilmiştir. Günümüzde çobanların eşekleri araba olmuş, develeri ya da katırları ise traktör olmuştur.

Fotoğraf 31: Tahsin Yoldaş'ın epeği.

2.10.3. Çobanın Yardımcı Keçisi/Koyunu

Çoban, gece güdümünde sürünün karnını doyup yattığı esnada kendisi de uzanıp biraz dinlenmek ya da uyumak ister. Uyuduğu sırada sürünün hareket ettiğini fark edememe ihtimalini düşünerek kendisine yardımcı olarak seçtiği keçi ya da koyunun ayağına bağırcağı ipinin bir ucunu bağlar diğer ucunu da kendi ayağına bağlar. Çobanım yanında yatan yardımcı keçi/koyun sürünün hareket etmesiyle harekete geçer ve çobanı uyandırır.

Keçiler dağda yayılırken dağınık gibi gözükseler de öndeki yaşlı ve tecrübeli olan yardımcı keçiyi takip ederler. Sürüdeki diğer keçiler bu yardımcı keçiyi takip ederse hem daha iyi ot bulurlar hem de akşam olduğundan ağıllarına eksiksiz dönerler (Kıvrak, 2014: 80).

Çoban, sürüdeki keçiler içinden çoğunlukla bir yaşını doldurmuş “seyis” ya da “teke” adı verilen bir erkek keçiyi seçer ve kendisine alıştıtır. Bu keçi, sürüsünün önünde baş çobanı izleyerek yürür. Sürünün otladığı yerlerde çoban sürünün başından çekildiğinde, bu keçi sürüyü gezdirir. Keçilerin dışında çobanların “kol koyunu”, “yatak koçu” adını

verdikleri aynı amaç için kullanılan koyunlar da vardır. Bu koyunları, çoban daha kuzu iken kendisine alıştırır. Bulgur, ekmek, üzüm, şeker, tuz gibi şeylerle kendi elinden besler. Çobana alışan bu koyunlar gün boyu çobanın yanından ayrılmazlar, çoban sürünün başına geçtiğinde çobanı izlerler. Sürü, gece davar yatağında yattıktan sonra, çoban bağçek ipinin bir ucunu bu koyunlardan birine, diğer ucunu ise, kendi koluna bağlayarak yatar. Sürü herhangi bir nedenle yatak yerinden kalkıp hareketlendiğinde bu koyun, çobanı uyandırır (Kutlu, 1987: 97-98).

Bu konu hakkında Ali Rıza Gökalp şu bilgileri aktarmıştır: “*Şindi kepeneğe boraya yatarsın köpek da hôte yatar goyun zaten 2 saat yatırılıyor gece. Bi gecede goyun en fazla 2 saat yatar. Goyun kaçmasın diye bidenesini yatarkan ipile kendi goluna bağlarsın kepeneğin yatarkan. Her goyun daki bilmez hôle daki bilen goyunar vardır 5-10 dene unlardan birini bulursun yanına varısın yatarsın yanına goyunun sonu gettiğinde u goyun seni tartar ve seni uyandırır.*”

3. BÖLÜM: GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE SOSYOKÜLTÜREL BAĞLAMDA ANTALYA ELMALI İLÇESİ ÇOBANLARI

3.1. Halk Bilgisi

3.1.1. Halk İnançları

İnanç, bir kişinin günlük hayatını ve davranışlarını etkileyen, başkalarından öğrenme yoluyla elde edilen düşünce ürünüdür (Eyüpoğlu, 1998: 37). Halk inancı, tamamen din olmayan ve dinin tamamen de dışında kalmayan bu özelliği bakımından da dinin halka göre algılanış ve hayata geçiriliş biçimidir. Bu yönü ile halk inancı konusu aynı zamanda, halkların tarihî inançlarını da az çok yansıtır. Sürekli yenilenmekle birlikte kökleri ilk inanç sistemlerine kadar uzanır (Kalafat, 1999: 88).

İnanç, kelime manası olarak bir fikre gönülden bağlanma anlamını karşılar. İnançın en önemli yönü, halkın ortak kabuller etrafında toplanmasıdır. Halkın ortak kabulü olan inançlar, dinî yönden ele alındığında, ilâhi bir dinin temel kanunları dışında kalan ve eski kültür ve yaşamdan izler taşıyan önemli değerleri ifade eder. Bu önemli değerlerin ortaya çıkmasına, binlerce yıllık bilgi birikimi ve tecrübe vesile olmuştur (Balaban, 2006: 1).

İnanışlar, halkın zihninde dağılmış bir şekilde yer almayarak bir bütün olarak bulunmakta ve insanların yaşamlarını çeşitli yönleriyle kapsamaktadır. İnanışlar, insanların doğumundan başlayıp evlenmesine, ölümüne kadar onlara refakat etmektedir. İnanışlar, halkın hem evren ve dünya ile hem de ahiret ile olan ilişkilerine yön vermektedir (Almaz, 2019: 2).

Kadınlar ekmek yapımında senidin üzerinde hamuru açarken, hamurdan bir parça etrafa sıçrarsa, bu misafir geleceğine yorumlanır. Hamur açılırken hamuru açan kişinin parmağı hamura takılıp hamuru yırtarsa bu da gelecek olan misafirin aç olacağına yorumlanır.

Çobanlarda sağ elin kaşınması, o kişinin eline para geçeceğine, sol elin kaşınması ise o kişiden para çıkacağına yorumlanır.

Çobanlar, yemek yerken sofraya bezinin üzerinde dökülen ekmek kırıntılarının yenmesi gerektiğini aksi takdirde sofranın bereketinin kaçacağına inanırlar.

Çobanlar, ekmek kırıntısına basmanın günah olduğuna ve ekmek kırıntısına bastıklarında cinlerin onlara musallat olacağına inanırlar.

Çobanlar daha kendini bilmeyen sabi çocuklara ayna vermekten kaçınırlar. Sabi olan çocuğun aynada kendini gördüğünde çatlayacağına inanılır.

Çobanlar, kendilerini ve sürüsünü korumak için kullandıkları tüfeklerini çadırın içinde çocukların erişemeyeceği yüksekliğe içinden fişekleri alınmış şekilde koyar. Tüfeğin içinde fişek olmasa bile şeytan tarafından doldurulacağına inanırlar. Bu yüzden tüfekle oynamazlar.

(KK-3, KK-4, KK-5, KK-6, KK-7, KK-8, KK-10, KK-13, KK-14, KK-15, KK-20, KK-23).

Halk inançları konusunda elde ettiğimiz bilgiler sonucunda, çobanlarda bu batıl inançların günümüzde de devam ettiği ve gündelik yaşamlarında bu inançlara göre hareket ettikleri tespit edilmiştir.

3.1.1.1. Ocak ve Ateşle İlgili İnanışlar

Ateş, insanlık tarihinin önemli buluşlarından biri olmuştur ve tarih boyunca gerek günlük yaşamda gerekse dini konuda kendisine önemli bir yer edinmiştir. Ateş öncelikle ısıtan, yiyecekleri pişiren, silah ve eşya yapımında kullanılan bir elementtir. Günlük hayatlarının birçok alanında ateşi kullanan Türkler ateşe ve ocağa saygı duymuşlardır. Dolayısıyla ateş ve ocakla ilgili çeşitli inanışları vardır (Toraman, 2022: 14). Yakut Türklerinde ateşi keskin bir şeyle kurcalamak, ateşin kenarında ayaklarını uzatarak oturmak, ateşi direkt olarak su ile söndürmek, ateşe kötü söz söylemek ve ateşin üzerine tükürmek yasaktı (Ögel, 1995: 520).

Çobanlar, ateşin üstüne konan sayacağının ters durmasını istemez, bu durumun uğursuzluk getireceğine inanırlar. Sayacak ters durursa bu durumun develerinin ölümüne yol açacağına inanırlar.

Çobanlar, ateşin üzerine direkt olarak su dökmez. Bunun nedeni ocağın su ile söndürüldüğünde o çadırın da ocağının söneceği yani bereketinin kalmayarak yoksulluk çekileceğine inanmalarıdır. Ateşin o an söndürülmesi gerekirse ateşi söndüren kişi besmele çekerek ateşin kenarlarına su döker. Direkt olarak ateşin ortasına su dökmez.

Çobanlar çok zor durumda kalsa da etrafında yakacak odunu olmasa da incir ağacını yakmazlar. İncir odununu yakmanın iyi gelmeceğine inanırlar.

Küçük çocuklar aile büyükleri tarafından “Ateşin üzerine işeme şeytan çarpar”, “Külün üzerine işeme cin çarpar” diye uyarılır.

(KK-1, KK-2, KK-3, KK-4, KK-5, KK-6, KK-7, KK-8, KK-10, KK-12, KK-13, KK-14, KK-15, KK-17).

3.1.1.2. Belli Zaman ve Günlerle İlgili İnanışlar

Türk halk inançlarına göre Hızır, ölmezlik sırrına ermiş bir peygamberdir. Hızır, Tanrı'nın yeryüzünde dolaşan güçlü ve yardımsever elçisidir. Hızır'ın sıkıntıda olan kişilerin yardımına koştuğuna inanılır. 5 Mayıs'ı 6 Mayıs'a bağlayan gece ve sabahında Hızır'ın yeryüzüne uğrayacağı, sıkıntıda olanlara yardım edeceği, dilekleri yerine getireceği inancıyla bütün Türk coğrafyasında benzer uygulamalar yapılmaktadır (Günay, 1995: 3).

Çobanlar 6 Mayıs Hıdırellez gününü coşkuyla ve bir bayram edasında karşılarlar. Hıdırellez gününün bereket ve bolluk getireceğine inanırlar. Çobanlar Hıdırellez günü oğlaklarını ya da kuzularını enlerler. İbrahim Özen, bu konu hakkında şu bilgileri aktarmıştır: “*Esgi, oğlak olsun guzu olasun Hıdırellez gün enlenir, esgi öledi enler. Bütün gulağanı toplar adam, 3 daş kaldırı üşden birinde o zamanın inaşlarına göre garınca çıkarsa 'Bu mal ürecek' derler. U garıncalı yere gonur gulağanı kesdiği parçacıklar öle derler yani. 3 daş kaldırılar, 3 daşından birinin altında garınca çıkarsa 'Bu mal ürecek' derler yani. Esgi inançlar öledi öle yapardık.*”

Çobanlar Hıdırellez günü sabah erkenden kalkarak otların üzerinde oluşan çiğleri toplar, toplanan çiğler yoğurt mayası olarak kullanılır. Bu çiğ ile mayalanan yoğurdun bereket getireceğine inanılır. Günümüzde bu geleneksel uygulama yapılmaz hale gelerek, unutulmaya yüz tutmuştur. Ahmet Yörük bu konu hakkında şu bilgileri aktarmıştır.

“Çobanın yaşlıları, mesela bizim analarımız, nenelerimiz u Hıdırellez gün sabah namazı kalkardı, bu otların çiğinden bi gaşığıla acık bi gaşıcak gadar gaşığın dibinde görünecek gadar çiğ toplarlardı. Bu çiğyi südden yoğort yapmak için damızlık gullanılırlardı, uda yoğort olurdu dutardı yani. Şindi otun üstündeki çiğden maya dutan bi çoban galmadı biz de yapmiyez esgi yapiliyedi emme.”

Çobanlar, Hıdırellez günü geldiğinde sağmakta oldukları keçi ya da koyunları sağmazlar. Oğlak ve kuzuları annesinin yanında bırakarak o gün sağılacak sütün tamamını yavrulara bırakırlar. Bunun nedeni ise kendilerinin bayram yaptığı gibi yavru hayvanların da bugün bayram yapması gerektiğine inanmalarıdır. Bu gelenek günümüzde de devam etmektedir. Bu konu hakkında Ümmgülsüm Özen şu bilgileri aktarmıştır: Hıdırellez günü çobanın bayramıdır biz bayram ederiz mallarımız da bayram eder. *“Hıdırellez günü ni ileri geder ni geri gelir. Hıdırellez günü guzu anasının yanında durar akşama gadar südünü emer biz hiç süt sağmayız ‘guzular bayram etsin’ deriz. Atalarımızdan böyle gördük hala da Hıdırellez günü süt sağmayız südü guzular emer.”*

Belirli gün ve zamanlar eskiden beri insanların yaşamında etkili olmuştur. Dolayısıyla belirli gün ve zaman etrafında inanışlar ortaya çıkmıştır. Bu inanışların temeli, Türk kültüründe Şamanizm’e kadar dayanmaktadır. Türklerin kabul ettikleri dini inanışlar ve komşu oldukları kültürlerle etkileşime girmiş olmaları çeşitli inanışları bir araya getirmiştir (Alptekin, Kaplan, Koyuncu, 2017: 323).

Çobanlar, Salı günü yapılacak işlerinin yarım kalacağına, başlarına aksilik geleceğine inanırlar. Bu nedenle de çobanlar Salı günü göç yoluna uğramamaktadır.

Çobanların gün içinde dikkat ettiği zamanlar vardır. Akşamüstü gün batımına yakın çobanlar acı biber gibi acı türü gıdaları bir başkasına vermekten kaçınır. Bunun uğursuzluk getireceğine sürünün içinde ölümler olacağına inanırlar.

Gece bulaşık ya da çamaşır yıkanan bölgeye gidilmemesi gerektiğine aksi takdirde şeytan çarpacağına inanılır.

(KK-3, KK-4, KK-6, KK-7, KK-8, KK-10, KK-12, KK-14, KK-15, KK-18, KK-19, KK-22).

3.1.1.3. Nazar İnancı

Eskilerin “isabet-i ayn” adını verdikleri nazar inancı, bugün “nazar değmek, nazara gelmek, nazara uğramak, göze gelmek, göze uğramak, göz değmek, kem göz” gibi deyimlerle ifade edilmektedir (Çıplak, 2004: 103).

Nazar kavramı, halk arasında kıskançlık duygusunun eşlik ettiği zarar verici etkiye sahip göz ve bakışla ilişkilendirilmiştir. Herhangi bir canlı ya da nesneye yönelik beğenme ve övgü sözleri de etkisi açısından nazar değdireceğine inanılmıştır (Gürkan, 2006: 443).

Çobanlar, sürülerini nazardan korumak için hocaya giderek muska yaptırırlar. Muskanın, sürülerini nazar değdirecek kişilerden koruyacağına inanırlar.

Çobanlar, yabancı birinin sürüye bakıp “maşallah” demeden sürüde bulunan hayvanların heybetli ve gösterişli olduğundan bahsederse o kişinin sürüyü nazar edeceğine inanırlar. Bu nazarı kırmak için de sürüyü nazar edeceğine inanılan kişinin üzerinde giydiği kıyafetinden bir parçayı onun haberi olmadan keserler. Kesilen kıyafet parçasını sürünün yanında tütüde tütüde yakarlar.

Çobanlar birine hediye olarak verdiği sütü, içerisine yeşil bir ot koyarak verirler. Bunun nedeni sütü alan kişinin hayvanların sütünü nazar edebileceği ihtimalini düşünmeleridir. Sütün içerisine koyulan yeşil otun, sütü alan kişinin gözünün ferini alacağına inanılır.

(KK-1, KK-5, KK-6, KK-7, KK-8, KK-10, KK-12, KK-15, KK-17, KK-19, KK-21, KK-22).

Çobanlarda nazar inancı yoğun bir şekilde görülmektedir. Hayvanlarına ve hayvanlardan elde ettiği ürünlere nazar değmesinden korkan çobanlar, geçmişten günümüze kadar nazara karşı çeşitli uygulamalar yapmıştır. Günümüzde de bu uygulamaların devam ettiği gözlenmiştir.

3.1.2. Halk Hekimliği

“Geleneksel hekimlik”, “geleneksel tıp”, “alternatif tıp”, “kocakarı yöntemi” gibi pek çok isimle anılan halk hekimliğinin temel amacı insanları doktora gitmeden geleneksel

yöntemlerle tedavi etmektir. Halk hekimliğine, modern tıbbın çare olamayacağı hastalıklarda ya da maddi imkânların yetersiz olduğu durumlarda başvurulur.

Pertev Naili Boratav'da halk hekimliğini: “halkın, olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümü” şeklinde tanımlamıştır (Boratav, 1999:122).

Sedat Veyis Örnek'in tanımına göre ise; temeli batıl inançlara ve majik düşüncenin ilkelerine dayanan, halkın hastalık sebeplerini tespit ederek bu hastalıkları tedavi etmek için ortaya çıkarmaya çalıştığı ilaç ya da diğer tedavi yöntemlerinin tümüne “halk hekimliği” denir (Örnek, 1981: 105).

Halk hekimliği bilgileri, geçmişten günümüze kuşaktan kuşağa aktarılacak gelmiş bir bakıma modern tıbbın temelini oluşturmuştur. Günümüzde geçmiş zamanlara göre eğitim seviyesinin yükselmesi halk hekimliği bilgilerinin halk arasında “koca karı yöntemleri” olarak ifade edilmesine neden olmuştur (Aksoy, 2012: 95; Aksoy, 2017: 270).

Elmalı yöresindeki çobanlar, hastalandıkları zaman ilk olarak doktora başvururlar. Doktorun kendilerini iyileştiremeyeceğine inandıkları zaman bölgede kendini ispatlamış hocalara ya da hastalıkları iyileştirdiği inanılan “ocaklı” kişilere başvururlar. Çobanların aile büyüklerinden gördükleri ya da duydukları geleneksel tedavi yöntemlerini uygulamak yerine modern tıp uzmanı olan doktorlara başvurmalarında aile bireylerinin eğitim seviyelerinin artması önemli bir etkidir. Elmalı'da bulunan dağlara izlenki⁴ yerine yeni vasıta yolları açılması da çobanların öncelik olarak doktora başvurmalarına neden olmuştur.

Bölgedeki çobanlar hastalandıkları zaman izledikleri tedavi yolu şu şekildedir: İlk önce doktora başvurulur eğer hastalık çok ciddi bir hastalıksa hastanede yatırılır. Hastanede hastalık iyileşmezse ya da hastanın iyileşemeyeceği düşünülürse bölgedeki “hoca” diye tabir edilen kişilerin yanına gidilir. Hasta olan kişi hocaya rahatsızlığını anlatır ve hoca bu rahatsızlığın nazar, büyü ya da ruhani bir nedenle mi olduğunu tespit eder. Hoca hastalığa bir tespit koyduktan sonra bazı hastalıkları dua okuyup üfleyerek iyileştirmeye

⁴ Dağların eteklerinde aynı istikamette uzun yıllar eşek ve katırla gidildiği için oluşan yol.

çalışırken bazı hastalıklar için kâğıda dualar yazar ve kâğıdı üçgen şeklinde katlar. Kâğıdın dışı bir bez parçasıyla dikilir. Hasta olan kişinin üzerinde taşıdığı takdirde hastalığına şifa olacağına inanılan muska hazırlanmış olur. Hoca, muska yapmasının karşılığında belli bir ücret talep etmez. Ancak çobanlar gönlünden kopan bir miktar parayı hocaya verirler.

Çobanların, doktorların iyileştiremeyeceğine inandığı hastalıklar için hocaya başvurduğu bazı vakalar şu şekildedir:

“Eveli bazı isanlar hasdalanırdın, dokdurdan eveli “Bu hocalık” diye hocaya gedilirdin. Çocuk durmazdın şergede olurdun, ‘bu hocalık’ derlerdin hocaya götürülerdin, muska eddirilerdin. Duz patladırıldın, duz gavırıldın. Çocuğu şeytan çarpmış, eğsik yere basmış, hôle olmuş böle olmuş, direk hocaya. Muska yapıyer hoca okiye, üfliye. Hindi u yok çocuğum, dokdura gediliye.” (KK-5)

“Mesela aşırı rüya görüsün rüyanda korkarsın hocaya geder musga yapıdırısın rüya görmez olursun. Eveli mesela ben rüyamda devamlı uçurumdan düşerdim bi musga yapıdırdım undan sonra böle bişe başıma gelmedi.” (KK-23)

“Kendimizi de muska yaptırız esgi ben bi delirdim tam delirdiydim beni bi hocaya götürdüler boy muskası yaptırdılar ben u muskayla eyi oldum. Bene u zaman hoca “Sen nazar olmuşsun” dediydi bu muska sayesinde eyi oldum ben.” (KK-20)

Halk hekimliğinin tanımını ve Elmalı yöresinde bulunan çobanların hastalık sürecinde izlediği yoldan bahsettik. Şimdi çobanlar arasında bilinen ve hâlâ devam eden bitkisel veya hayvansal geleneksel tedavi yöntemlerinden bahsetmek istiyoruz:

Ana Baba Kokusu Otu: Çobanlar, böbrek taşı ağrısı ya da mide ağrısı için dağdan topladıkları ana baba kokusu otunu kaynatıp içer (KK-23).

Goramaz Otu: Baş ağrısı ve vücut yorgunluğu için kaynatılıp içilir (KK-9).

Kekik Otu: Soğuk algınlığı ve soğuk algınlığına bağlı mide ağrısı için kaynatılıp içilir. Bir başka yöntem ise kekik otu ateşte belli bir sıcaklığa kadar ısıtılır. Isıtılan kekik otu bir bez parçasına sarılarak ağrıyan karın bölgesine konur (KK-22).

Çalbağa Otu: Boğaz ağrısı ve bademciklerin şişmesine bağlı aşırı ateşlenme için kaynatılıp içilir. Çalbağanın yağı bir kaşık şekere damlatılır ve yutulur bu şekilde hem mide ağrısına hem de boğaz ağrısına faydası olur (KK-17).

Adaçayı Otu: Grip ve gribe bağlı oluşan baş ağrısı için kaynatılıp içilir. Adaçayının mide ağrısı ve ishal gibi rahatsızlıklara da faydası vardır (KK-19).

Alıç Çiçeği: Tansiyon yüksekliğini düşürmek için alıç çiçeği suda kaynatılıp içilmektedir. Alıç çiçeği, kalp hastalıklarını da önlemektedir. (KK-11)

Ballıbaba Otu: Suda kaynatılıp balla tatlandırılarak içilir. Ballıbaba otunun başta kansızlık olmak üzere mide ve bağırsak rahatsızlıklarına faydası vardır (KK-18).

Papatya: Dağlarda çıkan papatyalar toplanır ve papatyanın çiçekleri kurutulur. Kurutulan papatya kaynatılıp içilirse şeker hastalığına faydası olur (KK-5).

Çoban Çantası: İsmi çoban çantasına benzeyen çiçeklerden almaktadır. Çoban çantası otu, çiçekleri olgunlaştıktan sonra toplanarak gölgede kurutulur. Suda kaynatılıp içilirse kabızlık ve yüksek tansiyon rahatsızlıklarına iyi gelir (KK-12).

Soğan: Parmağın kenarına batan diken ya da odun kıymığını çıkarabilmek için kuru soğan közde pişirilip parmağın üzerine sarılır. Soğan baş ağrısı için de kullanılır. İki tane soğan közde pişirilir. Kabuğu soyulduktan sonra bir bez parçasına konur daha sonra başı ağrıyan kişinin alınına sarılır. Soğan soğuduktan sonra hastanın alnından bez alınır (KK-9, KK11, KK-6).

Patates: Baş ağrısını geçirmek için çiğ patates çember şeklinde kesilir, üzerine biraz tuz serpilir, bir bez parçası ile hastanın alınına sarılır (KK-7, KK-18).

Kansızlık: Bu hastalık için kuzu dalağı közde pişirilip yenir (KK-13).

Astım: Çobanlar astım hastalığı tedavisi için ilkbahar ve yaz aylarında kırmızı orman karıncasının yuvasına giderek karıncaların çıkardığı gazdan şifa bulurlar. Astım hastalığı olan kişi boyu 1 metreye yakın olan kırmızı karınca yuvasının üzerine elini sürer daha sonra eline geçen gazın kokusunu içine çeker. Bu yöntemi uyguladıktan sonra nefes tıkanıklığı yaşayan hasta rahatlamaya başlar. Bu uygulama üç gün arayla üç kere tekrarlanır. Astım hastası olan kişinin nefesi, üçüncü uygulamanın ardından

tamamen açılır ve rahatlar. Bu uygulamanın ardından hasta bir yıl boyunca rahat nefes alır. Ertesi yıl yine bu uygulamanın tekrar edilmesi gerekir (KK-14, KK-17, KK-21).

Kırmızı Et: Ayak burkulması, el berelenmesine vb. vücutta oluşan berelenmelerin tedavisi için berelenen bölgeye çiğ kırmızı et sarılır. (KK-16).

Tavşan Eti: Çobanlar, kötü hastalık diye tabir edilen kanser hastalıklarına tavşan eti yemenin çok iyi geldiğini söylerler. Tavşanın kellesini yemenin de şeker hastalığına faydası olduğuna inanılmaktadır (KK-3, KK-11).

Kirpi Eti: Çobanlar, halk arasında “Mayasıl, Basur” gibi isimlerle anılan hemoroit hastalığına kirpi eti yemenin çok iyi geldiğine inanılmaktadır (KK-21).

Sarı Su: Böbrek taşı düşürebilmek için yoğurdun yapım aşamasında oluşan sarı su içilir. Bu tedavi yöntemi, bugün hala uygulanmaktadır (KK-1, KK-3).

Karlama: Yaz aylarında içilen karlama, üzüm pekmeziyle karın karıştırılmış haline denir. Karlama yaz aylarında içilirse kışın gribe yakalanma ihtimali azalır. Karlamanın aynı zamanda yüksek tansiyonu olan hastalar içinde tansiyon dengeleyici bir özelliği vardır (KK-8, KK-14).

Eşek Sütü: Çobanlar, astım hastalığına çiğ eşek sütü içmenin faydası olduğuna inanılmaktadır. Bu tedavi yöntemi, bugün hala uygulanmaktadır (KK-10).

Vücut Yanığı: Yumurta ilk önce haşlanır daha sonra yumurtanın sarısı ocakta yağ çıkana kadar pişirilir. Elde edilen yağ yanan bölgeye sürülür (KK-14, KK-20).

Keçi Derisine Katma: Yere düşerek ya da herhangi bir sebeple vücudunda özellikle de göğsünde berelenme yaşayan kişiler için bu tedavi yöntemi kullanılır. Öncelikle keçi kesilir. Keçi kesildikten hemen sonra derinin sıcaklığı gitmeden hasta keçi derisinin içine katılır ya da berelenen bölgeye deri sarılır. Derinin sıcaklığı tamamen bittikten sonra, deri hastanın üzerinden çıkarılır (KK-8, KK-13, KK-16).

Arpacık: Çobanlar, göz kapağının üzerinde çıkan arpacığı “itdirseği olarak adlandırmaktadır. Bu hastalığın tedavisi için gözünde itdirseği çıkan kişinin yüzünün üzerine yufka ekmek konduktan sonra köpeğin o yufka ekmeğini yedikten sonra hastalığın geçeceğine inanılır (KK-4, KK-11).

Arı Sokması: Arının soktuğu bölgeye çamur sürülerek üstü bir bez parçasıyla bağlanır (KK-15).

Yılan Sokması: Yılanın soktuğu bölgeye çakı yardımıyla bir yara açılır, kan akıtılır. Yaranın üzerine bal sürülür (KK-2).

Diş Ağrısı: Kekik ya da karanfil çiğnenir. Ağrıyan dişin üzerine tuz konur (KK-12).

Sıcak Toprak: Karın ağrısı için ateşin altında ısınmış toprak bir torbaya katılarak ağrıyan karın bölgesine konur. Ahmet Yörük, başından geçen olayı şu şekilde açıklamıştır:

“Eski ben çocukluğumda bi ırhatsızlandım deve güderken garıma bi ağrı çöktü. Garım bi ağrıma başladı gıvrılıyem ağrıdan. Bubam ırahatmalık birine söylemiş “Ocaklığın içindeki sıcak toprağa bi torbaya gat çocuğun garına goy” demiş. Bubam u toprağa garıma bi göydü kirpitmin be hemen ağrı geçti bak hala yaşıyız ölüvcedim u ağrıdan.” (KK-21).

Bu hastalıkları/ rahatsızlıkları ve tedavi yöntemlerini açıkladıktan sonra şimdi de ocaklı kişiler tarafından tedavi edilen hastalıkların bahsetmek istiyoruz:

Kırık Çıkık (Sınık) Ocağı: Çobanlar ayak bileği çıkması, el bileği çıkması, parmak çıkması gibi çıkıklarda ve vücutlarının bir yerinde oluşan ağrılardan dolayı yörede “Olçumcu” diye adlandırılan kişilere başvurur. Bu kişiler, elde ettiği bilgileri ebesinden (anneanne, babaanne) öğrendiğini ve onlardan el alarak bu işi yaptığını söylerler.

Kırık, çıkık, bel fıtığı gibi rahatsızlıklar başta olmak üzere halk hekimliği konusunda kendisine danışılan ve hastalıkların tedavisini yapan kişilere “olçumcu” denir. Bu kişiler, elde ettiği bilgileri ebesinden (Anneanne, babaanne) öğrendiğini ve onlardan el alarak bu işi yaptığını söylerler.

Ocaklı kişi, vücudun ağrıyan bölgelerini ve çıkık vakalarını zeytinyağı dökerek elleriyle inceler ve gerektiği takdirde kemikleri düzeltme işlemi yapar. Ocaklı kişi tedavi ettiği bölgeye tereyağı, bal ve katran yağının karışımından elde edilen kremi sürerek bir bez parçasıyla sarar. Sargı ağrının şiddeti azaldıktan sonra çıkartılır (KK-3, KK-4, KK-12, KK-15, KK-18 KK-19, KK-24).

Üzerinden uzun yıllar geçmiş kırık vakalarında çobanlar bu ocaklı kişilere başvurur. Ocaklı kişi bu tür vakalarda haşlanmış balığı kırık bölgeye sarar. Haşlanmış balık, yanlış şekilde kaynayan kemiğin kırılma noktasını tekrardan ayırmak için kullanılır. Ocaklı kişi kırılma noktasından ayrılan kemiği tekrardan sağlıklı bir şekilde düzeltir ve tedavi edilen bölgeyi iki tarafından düz bir tahtayla sarar. Kişinin yaş durumu ve vücut direncine bağlı etkilere göre iyileşme süreci değişmektedir (KK-3, KK-4, KK-12, KK-15, KK-18 KK-19, KK-24).

Eş Çıkması (Göbek Düşüklüğü): Halk arasında “Eş Çıkması, Göbek Düşüklüğü, Mide Kayması” gibi isimlerle anılan bu rahatsızlık göbeğin şişmesi ve eğrilmesiyle ortaya çıkar. Eşi çıkan hasta yemek yiyemez iştahı kesilir ve zayıflamaya başlar. Çobanlar, modern tıbbın bu rahatsızlığı bilmediğini, rahatsızlığı sadece ocaklı kişilerin tedavi edebileceğini belirtirler. Tedavi için gidilen eli ocaklı kişi, hastayı düz bir zemine sırt üstü yatırır ve sıcak suyla ovalayarak çeker. Hastanın göbeği sabunla ovularak bir bezle sarılır. Ertesi gün hastanın göbeğindeki bez çıkarılır.

Bu hastalıklar/ rahatsızlıklar dışında, bir de tedavisinde hamaylı olduğuna inanılan devenin kullanıldığı rahatsızlıklar vardır:

Deve Dili: 4-5 yaşına gelmiş çocuğunun halen konuşmaya başlamamasına tedavi olarak deve dili yemenin faydası olduğuna inanılmaktadır (KK-17).

Deve Sütü: Üşütmeden dolayı oluşan boğaz ağrılarına deve sütü iyi gelmektedir (KK-17, KK-22).

Deve İdrarı: Kaşıntı ve egzama gibi cilt hastalıklarının tedavisinde deve idrarının faydalı olduğuna inanılmaktadır. (KK-13).

Deve Tüyü: Çobanlar arasında “Deve tüyünün olduğu yere şeytan gelmez” inancı vardır. Bu nedenle çobanlar üzerinde bir tutam deve tüyü taşırlar. Üzerinde deve tüyü taşıyan çobanlar, bunun uğrasa olduğunu onları koruduğunu söylerler (KK-17, KK-22).

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan yola çıkarak çobanların, tedavisinde geleneksel yöntemlere başvurdukları hastalıkları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Bitkisel ürünlerle tedavi edilen hastalıklar

- Hayvansal ürünlerle tedavi edilen hastalıklar
- Ocağı olan ve ocaklı ebeler tarafından tedavi edilen hastalıklar
- Hamaylı olduğuna inanılan devenin kullanıldığı rahatsızlıklar

Daha önce de belirttiğimiz üzere, çobanlar hastalandıklarında öncelikle hastaneye başvururlar. Hastanede hastalıklarına şifa bulamazlarsa geleneksel tedavi yöntemlerine başvururlar. Özellikle 1980 yılından sonra modern tıbbın gelişmesi, geleneksel tedavi yöntemlerini uygulayacak kişilerin azalması ve çobanların eğitim seviyesinin yükselmesine bağlı olarak geleneksel tedavi yöntemleri unutulmaya yüz tutmuştur.

3.1.3. Halk Veterinerliği

Anadolu halkının veteriner olmadığına, veterinerlere ulaşamadığı zamanlarda ya da veterinerlere gitmek istemediğinde hayvanlarını hastalıklardan korumak veya hayvanlarını tedavi ettirmek için başvurdukları uygulama ve pratiklerin tümüne halk veterinerliği denir (Artun 2008: 206).

Halk veterinerliği en genel anlamıyla, hayvan yetiştiriciliği, hayvan bakımı, hayvan cinsleri ve çoğaltmaları, hayvansal ürünler ve hayvan maddeleri, hayvanların nişaneleri ve donları, hayvan hastalıklarının teşhisi ve tedavi yollarından oluşan konuları kapsamaktadır (Yüksel, 2012, s.14).

Elmalı çobanlarının en çok beslediği hayvan keçi ve koyundur. Bölgede büyükbaş hayvan çobanı bulunmamaktadır. Bu nedenle büyükbaş hayvanlara ait hastalıkları ve bu hastalıkların tedavi yöntemlerini çalışmamıza dâhil etmeden sadece keçi ve koyun hastalıkları ve bunların tedavi yöntemleri üzerinde duracağız.

a-)Evdime: 3-4 aylık olmuş ve ot yemeye yeni başlayan kuzu ya da oğlakların bahar döneminde taze otları çok yemesinden dolayı ölümle sonuçlanacak kadar rahatsızlanmasıdır. Bu hastalıkla ilgili Ali Rıza Gökalp şu bilgileri aktarmaktadır: *Esgileri guzu da evdime diye bi hasdalık olurdun ot çıktığında guzu otu yediğinde part part eder ölür. Ölmeden kesersen yiyebilirsin bişe olmaz.*” (KK-16)

Tedavisi: Çobanlar, evdime hastalığına yakalanan kuzu ya da oğlakların gözünün önünde bulunan damara bıçakla bir kesik atarak hayvandan kan akıtmaya çalışırlar. Bu

tedavi yöntemi bazen etkili olsa da bazen de hayvanın ölmesini engelleyememektedir. Çobanlar, evdime hastalığı için veterinerlere de danışarak hayvanlara bu hastalığa yakalanmadan önce önleyici aşılar uygulamaktadır. Geçmiş dönemlerde evdime hastalığı için önleyici aşılar olmadığı için günümüze kıyasla kuzu ya da oğlak ölümleri daha fazladır. Evdime hastalığının tedavisi ile ilgili Muammer Özen şu bilgileri aktarmaktadır: “*Evdime diye bi hasdalık vardır bahar aylarında guzu otu çok yedi mi evdime olur öldürdü tıbbi bi tedavi yapamazdın. Şimdi bu evdime içinde iğneler var iğneyi önceden hurdun mu bu ırahatsızlığı önleyebiliyen. Biz kendimiz paytar olmasa da iğne hurarız elimizden u işler gelir yani.*” (KK-20)

b-)Tabak: Koyun ve keçi başta olmak üzere bütün çift tırnaklı hayvanlarda görülen bulaşıcı ve öldürücü bir hastalıktır. Koyun ve keçilerin ağzında yara olarak başlayan bu hastalık bir süre sonra hayvanların ayaklarında topallamanın başlamasına sebep olur. Tabak hastalığına yakalanan hayvan ilerleyen süreçlerde ayağa kalkamaz ve yürüyemez hale gelmeye başlar ve kısa sürede tedavi edilmezse ölür. Hayvan hastalıklarında çobanların en çok korktuğu hastalık tabaktır. Bu hastalık ile ilgili Ahmet Yörük şu bilgileri aktarmaktadır: “*Geçi de mesela tabak olduğunda geçi topar olur hayvanların yemesi zayıflar.*” (KK-21)

Tedavisi: Tabak hastalığı için çobanlar, kırmızı toz biber ve yağı karıştırıp hayvanın ağzına sürerek iyileştirir. Tabak hastalığı için bazen de hayvanın ağzındaki yara olan bölgeye pekmez, yağ ve suda kaynatılmış şeker dökülür. Hastalığın tedavisi için kullanılan bu geleneksel yöntemlerin yanında hayvanların bu hastalığa yakalanmaması için veterinerin önerdiği aşılar da kullanılmaktadır. Bu hastalığın tedavisi ile ilgili Ayşe Özen’den derlediğimiz bilgi şu şekildedir: “*Tabak hasdalığı için eveli gatıran çalardık gurtulan gurtulurdu gurtulamağan ölür gederdi. Şimdi tabak hasdalığına hap iğne var hap attıriyiz iğne huriyez.*” (KK-22)

c-)Yel Hastalığı/Sızı: Kuzu ya da oğlaklarda fazla görülmeyen bu hastalık genellikle koyun ve keçilerin dizlerinde ağrıların oluşmasına neden olur. Yel hastalığı evdime ve tabak hastalığı gibi öldürücü olmasa da hayvanların yürümekte zorlanmasına ve sürünün içinde geride kalmasına sebep olur. Hastalığın belirtileri; hayvanın yürürken topallaması, sürünün gerisinde kalması ve eskisine göre sütünün azalmasıdır. Bu hastalığın belirtileri ve ortaya çıkardığı sorunlarla ilgili derlediğimiz bilgiler şu

şekildedir: “Yel oldu mu mal, topar olur, memesinden süd çıkmaz, yara olur memeleri böle belli olur.” (KK-3)

“Goyunda mesela yel olursa guzuyu bırakma olur undan sonra topallamaya başlar.” (KK-23)

Tedavisi: Çobanlar bu hastalık için veterinerlere danışarak veterinerlerin önerdiği ilaçları enjektörle hayvana enjekte ederler. Çobanlar enjektör kullanımı için bir eğitim almamışlar, tamamıyla geçmişten gelen mesleki bilgileri sayesinde enjektörü nasıl kullanacağını öğrenmişlerdir. Enjekte edilecek ilacın dozuna bağlı olarak ilaçlar bazen hayvanın boyun kısmından bazen deri altından bazen de hayvanın ayak kısmında bulunan kaba ete enjekte edilir.

d-Çiçek: Çobanların çiçek adı verdiği bu hastalık, özellikle keçilerde daha sık görülmektedir. Çiçek hastalığına yakalanan keçilerin ağzında yaralar ve sivilceler çıkmaya başlar. Hastalığa bağlı olarak hayvanların ağzından su gelmeye başlar. Hastalık, hayvanlarda uyuklama hali ve durgunluğuna sebep olmaktadır. Çiçek olan hayvanlar ağzındaki yaralardan dolayı yeteri kadar otlanamaz hale gelir ve giderek zayıflamaya başlar. Çiçek tıpkı tabak hastalığı gibi çok bulaşıcı bir hastalıktır. Çiçek hastalığı olan bir hayvan acilen tedavi edilir ve hastalığın bulaşması engellenmeye çalışılır. Bu hastalıkla ilgili Tahsin Yoldaş şu bilgileri aktarmaktadır: “Çiçek mesela bi irahatsızlık mala bi üğükleme gelir, ‘üğükleme’ derler bizde. Esgiden üğükledi mi ağzından bi yara çıkar, ağzından yara çıkdıktan soğra işde una ‘çiçek’ deriz.”

Tedavisi: Bu hastalığa yakalanan hayvanların ağzına pekmez ve katran yağı dökülür. Bu geleneksel tedavi yöntemi halen kullanılmaktadır. Veterinerlere danışarak çiçek hastalığı için önleyici aşılar da uygulanmaktadır. Bu hastalığın geleneksel tedavi yöntemleri ile ilgili Ayşe Kocakaya şu bilgileri aktarmaktadır: “Çiçek hasdalığına da iğne huruliye hindi. Eveli mal çiçek oldığında ağzına bekmez dökerdik, bal dökerdik, şeker gaynadır dökerdik, yağla büber gaynadır dökerdik. İğne hurma işi yeni çıkdı oğlum, horda 20 senedir mala iğne huriliye, eveli mal öliye. İğneyi paytar olmasa benim oğlanlar hurar, ben kendim de hurarın.” (KK-10)

e-Ciğer Hastalığı: Bu hastalık hayvanın ciğerlerinden rahatsızlanmasıyla hayvanı çok hızlı bir şekilde öldüren ölümcül bir hastalıktır. Hastalığın belirtileri; hayvanın sık sık

öksürmesi, nefes almakta zorlanması ve iştahın kesilmesidir. Bu hastalık ve tedavisi hakkında Lütfi Kaya şu bilgileri aktarmaktadır: *“Geçide ciğer hastalığı olur, nefeste zorluk olur adım atmaz hayvan ağzını açar galır. Hayvan yürürken belli olur, öksürür devamlı. Buna da ciğer aşısı yaptırız. Bu aşıları paytar olmadan kendimiz hurabiliyiz. Daha eskileri benim çocukluğumda bu aşılar olmadığı için hayvanlar ekseriyet öliiedi. Aşılar yokkan gan aliyedik hayvanın gözünün önünden atalarımızdan gördüğümüz böleydi. Şindiki zamanda hayvan öldirilmiyi teknoloci gelişti.”* (KK-11)

Tedavisi: Çobanlar, hayvanların bu hastalığa yakalanmasını önlemek için ağıl temizliğine çok önem verirler. Sabah hayvanlar güdüme gittikten sonra evde kalan kişi ağılı süpürme görevini üstlenir. Ağıl süpürme işi düzenli olarak her gün yapılmaktadır. Tüm bu önlemlere rağmen ciğer hastalığına yakalanan hayvanlar için veterinerden ilaç alınarak hayvanların boyun kısmından enjektör yardımıyla enjekte edilir. Bu hastalığın tedavisi hakkında Mehmet Özen’den derlediğimiz bilgi şu şekildedir: *“Ciğer ağrısı olur goyunda, havanın bazen sovk getmesinden veya tozlu bi havalarda akciğere geden tozdan bu ciğer ağrısı olur onun içinde hap attırısın eyileştirisin.”* (KK-19)

g-)Şerit: Genellikle koyunlarda görülen bir hastalıktır. Şerit hastalığına yakalanan koyunun bağırsağı “şerit” adı verilen bu parazitlerle dolar ve bağırsağı parazitlerle dolan koyun kısa bir sürede ölür. Hastalığın belirtileri; hayvanın iştahında problem olmadığı halde kilo alamaması aksine zayıflaması, dışkını yaparken “ötürmesi” yani ishal olmasıdır.

Tedavisi: Şerit hastalığını önlemek için çobanlar koruyucu aşılar yapmaktadır. Koruyucu aşıların yanında belli aralıklara veteriner kontrolünde şerit hapları kullanılmaktadır.

ğ-)Delibaş: Hem keçilerde hem de koyunlarda görülen bu hastalık hayvanların beyinde bulunan merkezi sinir sisteminin bozulmasına neden olur. Tıpkı diğer hastalıklar gibi delibaş hastalığına yakalan hayvanlar kısa bir sürede ölür. Çobanlar delibaş hastalığına yakalanan hayvanları sürüden ayırarak otlatmaya çıkarmazlar. Delibaş hastalığının belli bir tedavisi bulunmamaktadır.

h-)Kelebek: Genellikle koyunlarda rastlanan bu hastalık keçilerde fazla görülmemektedir. Şerit hastalığına çok benzeyen kelebek hastalığı, koyunların taze

otları yediği sulak arazilerde beslenmesiyle bağırsaklarında “kelebek” adı verilen parazitlerin oluşmasıdır. Bu parazitler hayvanın bağırsağını tıkayarak karnının şişmesine ve hayvanın ölmesine sebep olur. Bu hastalık ve tedavisi ile ilgili Enver Yanatma şu bilgileri aktarmaktadır: *“Goyunda çokça gelemek rahatsızlığı olur bunun nedeni de narpız deli yoncadır. Narpız ile deli yoncayı yedi mi goyun gelemek oliye.”* (KK-15)

Tedavisi: 1980 öncesi kelebek hastalığına yakalan hayvanlar genellikle ölürdü. Günümüzde ise bu hastalık için koruyucu aşılarda ve haplar üretilmiştir. Çobanlar, veteriner kontrolünde kelebek hastalığını önleyici aşı ve hap uygulaması yapmaktadırlar. Bu hastalığın tedavisi hakkında Ahmet Yörük’ten derlediğimiz bilgi şu şekildedir: *“Gelebek hasdalığında canlı gelemek olursa hap attırısan geçiye hapla önlersin. Canlı olmağan gelebeğin mikrobi hayvanın ganına girdi mi hayvanı öldürür. Ben kendim paytardan iğne aliyem kendim iğne hurabiliyem gene hapi da kendim attırabiliyem. Eski bu haplar iğneler yokkan yörükler kendi bi ilaç yapacan diye uğraşırdı. Eski mesela Süllü Süloğman diye bi ot vardı yörükler bi otu gaynadır hayvanlara içirmiş bu otun gelebeğe olsun kıl gurduna olsun faydası olurmuş.”* (KK-21)

ı-Ötürük: Bu hastalık kuzularda da görülse de oğlaklarda daha çok görülmektedir. Oğlağın ishal olup cıvık şekilde dışkı yapmasına çobanlar arasında “ötürük” denir.

Tedavisi: Oğlak doğduktan sonra bu hastalığa yakalanmaması için koruyucu aşılarda yapılmaktadır. Bunun dışında başka bir tedavisi yoktur.

i-Uyuz: Bu hastalığa yakalanan hayvan sürekli kaşınır ve tüyleri dökülmeye başlar. Hayvanın derisinin üzerinde yaralar oluşmaya başlar.

Tedavisi: Çobanlar, bu hastalığa yakalanan hayvanların derisine bir hafta boyunca suyla karıştırılmış katran yağı sürerler. Günümüzde tıbbın gelişmesiyle hayvanın uyuz olmaması için aşılarda kullanılmaktadır.

j-Öğken: Bu hastalık yeni doğan kuzularda görülmektedir. Yeni doğan kuzu çok süt emerse öğken olur ve sürekli hırıltılı şekilde öksürmeye başlar.

Tedavisi: Çobanlar, öğken hastalığına yakalanan kuzular için veterinerlere danışarak kuzulara hap attırırlar.

k-)Kırlık Basmalı: Bu rahatsızlık koyunun yünü ya da yapağısı kırılırken oluşur. Koyun kırık yapılağı zaman üç ayağı birbirine bağlanır, arka ayağının biri ise boşta bırakılır. Koyunun kırımı olabildiğince hızlı yapılmalıdır. Kırık süresi uzun sürerse koyun ayağı kalktığında rahatsızlanır ve sağa sola düşmeye başlar. Çobanlar arasında bu rahatsızlığa “kırık basması” denir.

Tedavisi: Bu rahatsızlık için koyun hemen soğuk suyla yıkanır, özellikle de bel kısmına ve kafasına soğuk su dökülür. Koyun bu uygulamadan sonra kendine gelir.

(KK-3, KK-4, KK-6, KK-7, KK-8, KK-10, KK-12, KK-15, KK-18, KK-19, KK-24).

Yaptığımız derlemeler sonucunda çobanlarının, koyun ve keçi hastalıklarının tedavisinde hem veterinerlere başvurdıklarını hem de geçmişten beri uygulanan geleneksel tedavi yöntemlerini kullandıklarını tespit ettik.

Muhtar Kutlu “*Şavaklı Türkmenlerde Göçer Hayvancılık*” adlı eserinde hayvan hastalıklarının tedavisinde uygulanan işlemler ve pratikleri şu üç başlıkta toplar:

1. Din ve büyü ile ilgili olan işlemler,
2. Halk veterinerliği kapsamına giren işlemler,
3. Tıbbi tedavi kapsamına giren işlemler (Kutlu 1987: 100).

Pertev Naili Boratav ise hayvan sağlığını koruma ve hastalıkların tedavi işlemlerini pozitif bilimler terazisinde ele alıp genel anlamda bir tasnif yaparak uygulamaları üç ana başlıkta gruplandırır:

1. Tümüyle akılcı yöntemler,
2. Tümüyle büyülik işlemler,
3. Büyülik ve akılcı katışık işlemler (Boratav 1999: 129).

Kutlu ve Boratav’ın tasnifi ve derleme verilerimizin doğrultusunda çobanların hastalıkları tedavi etme yöntemlerini iki başlık altında tasnif etmeyi uygun bulduk:

1. Halk veterinerliği kapsamına giren işlemler
2. Tıbbi tedavi kapsamına giren işlemler

Yaptığımız tetkiklere göre, veteriner hekimlerden ve modern tıptan faydalanan çobanlar daha çok yeni nesil çobanlardır. Dolayısıyla yeni nesil çobanlar arasında geleneksel tedavi yöntemleri unutulmaya yüz tutmuştur. Şu an hala çobanlık mesleğine devam eden eski nesil çobanlar hem geleneksel tedavi yöntemlerini uygulamak da hem de hastalık çeşitlerine göre modern tıptan faydalanmaktadır.

Fotoğraf 32: Çobanların hayvan hastalıkları için kullandıkları tıbbi ilaçlar.

Fotoğraf 33: Oğlaklara ciğer ve yel hastalığı için iğne vurulurken.

3.1.4. Halk Takvimi

Zamanın, belli bir olay başlangıç alınarak sıralanmasına “takvim” denir (Çağatay, 1978: 106). Halk takvimi, ülkenin standart takviminden farklı bir yaklaşıma sahiptir. Bu takvimde aylar, günler ve mevsimler farklı bir biçimde bölümlendirilir ve adlandırılır. (Düzgün, 2014: 235) Bu takvim miladi takvime göre 13 gün geriden gelir. Miladi ayın 14. günü bu takvime göre ayın 1. günü olur. Halk arasında bu takvime; Eski Hesap, Ana-Baba Hesabı, Çoban Hesabı, Sayılı ya da Hesaplı gibi isimler verilir.

Halk takvimi, konar-göçer bir hayat yaşayan çobanlar için çok önemlidir. Çobanlar yaylaya gideceği zamanı, yayladan sahile dönüşünü, sürüye koç-teke katımını, hayvanları hangi günlerde ağıldan dışarı çıkarmayıp otlatmaması gerektiğini halk takvimine göre ayarlamaktadır. Bu bağlamda, çobanlar arasında halk takviminin nasıl işlediğine dair derlediğimiz bilgiler geleneksel bilginin kayıt altına alınması anlamına gelecektir. Bu bilgiler günümüzde de çobanların birbirleriyle iletişim kurmasında araç

olarak kullandıkları bir takvimi işaret eder. Elmalı bölgesi çobanlarından halk takvimi konusunda derlediğimiz bilgileri şu şekilde verebiliriz:

Elmalı bölgesinde yaşayan çobanlar için bir yılda iki mevsim vardır.

A-)	Kasım (Kış) Günleri	8 Kasım - 5 Mayıs
B-)	Hızır (Yaz) Günleri	6 Mayıs - 7 Kasım

A-) Kasım (Kış) Günleri (8 Kasım- 5 Mayıs)

Çobanlar, Kasım ayı geldiğinde havanın soğuması ve kar yağışlarının başlamasını düşünerek yayladan sahile göç ederler. Sahilde de hayvanları belli bir dönem arazide otlatırlar. Havanın çok soğuk olduğu düşünülen günlerde genellikle hayvanlar arazide otlatılmaz bunun yerine ağılda kapalı tutularak yem ve samanla beslenir. Bu soğuk günler şu şekildedir:

Kara kış (13 Aralık-23 Aralık)

Aralık ayında gerçekleşen, genelde yağış ve don olayların görüldüğü on günlük süredir (Veren, 2019: 173). Bu 10-11 günlük sürede çobanlar havanın soğuk ve yağışlı geçmesinden dolayı hayvanları arazide otlatamaz. Hayvanlar ağılda kapalı tutularak yem ve samanla beslenir.

Yeni doğan kuzular için de bu 10 gün süren kara kış çok önemlidir. Kuzular “kuzluk” adı verilen ağılda muhafaza edilir. Sabah ve ikindi saatlerinde kuzular koyunlarla “emişmesi” için koyunların bulunduğu ağıla salınır.

Kara kış zemheriden önce gelir ve zemheriye göre daha kısa sürmektedir. Kara kışın soğukluğu bölgeden bölgeye farklılıklar gösterebilir. Bazı bölgelerde çok soğuk geçen kara kış bazı bölgelerde ılık geçebilir (Özdemir vd., 2011: 60).

Zemheri (23 Aralık-31 Ocak)

Zemheri kara kıştan sonraki 40 günlük süreye verilen isimdir. Halk arasında Erbain ismiyle de anılmaktadır. Zemheri koyun ve keçilerin doğum yapmaya başladığı aydır.

Çobanlar bu kırk günlük süre içerisinde havanın çok soğuk olmadığına kanaat getirdikleri zaman koyunları ağıldan çıkarıp otlatmaya giderler. Kuzlayan (doğum yapan) koyunlar ise ağılda bırakılmaktadır.

Hamsin (31 Ocak-21 Mart)

Hamsin, karakıştan sonra gelen elli günlük kış sürecidir (Devellioğlu, 2016:371). Hava sıcaklığı bu dönemde oldukça düşüktür. Çobanlar, kışın bu sert geçen günlerinde zemheri ayında olduğu hayvanlarını genellikle yem ve samanla beslemektedir. Hayvanların beslenmesi hamsin ayı çıkasıya kadar bu şekilde devam etmektedir.

Cemreler (20 Şubat- 6 Mart)

1-)	1. Cemre	20 Şubat - Havaya
2-)	2. Cemre	27 Şubat - Suya
3-)	3. Cemre	6 Mart - Toprağa

Cemrelerin sırasıyla havaya, suya ve toprağa düşmesiyle birlikte çetin geçen kış soğukları azalmaya başlar. Son cemrenin toprağa düşmesiyle birlikte meralarda otlar çıkmaya başlar. Soğuk kış günlerinde ağılda yem ve samanla beslenen hayvanlar son cemrenin toprağa düşmesiyle birlikte meralarda otlatmaya çıkarılır. Aralık ve Ocak ayında doğan kuzu ve oğlaklar da havanın ısınması ve otların yeşermesiyle otlatılmaya çıkarılır. Bu döneme kadar sadece sütle beslenen kuzu ve oğlakların ot yemeye başlamasına “otukma” denir.

Cemrelerin düşmesiyle birlikte hava biraz ısınırsa da çobanlar arasında havanın kış aylarındaki gibi soğuk olduğu belli günler vardır. Bu günler 4’e ayrılmıştır:

1-)	Kocakarı Soğukları	17-18 Mart
2)	Gün dönümü Fırtınası	21-22 Mart
3-)	Abrılın Beşi Soğukları	18 Nisan
4-)	Sitte-i Sevr Soğukları	20-25 Nisan

Bu sayılı soğuk havalarda hayvanlar ağıla kapatılıp yem ve samanla beslenmez. Çobanlar, merada çıkan taze yeşil otları hayvanlarına yedirir.

B-) Hızır (Yaz) Günleri (6 Mayıs – 7 Kasım)

1-)	Hıdırellez	6 Mayıs
2-)	Yanar Günler(Eyyâm-ı Bahur)	27 Temmuz- 4 Ağustos
3-)	Koç-Teke Katımı	15 Ağustos – 1 Eylül

Hıdırellez (6 Mayıs)

Hıdırellez günüyle birlikte, kış günleri tamamen ortadan kalkarak yaz günlerine geçilir. Çobanlar, Hıdırellez gününü bolluk ve bereketin habercisi olarak kabul eder. Hıdırellez günü çobanlar arasında bayram coşkusuyla karşılanır ve çeşitli ritüel uygulamalar yapılır. Bu ritüellerden “*Belli Zaman ve Günlerle İlgili İnanışlar*” başlığında bahsetmiştik.

Yanar Günler (Eyyâm-ı Bahur) (27 Temmuz- 4 Ağustos)

Çobanlar arasında “Eyyâm-ı Bahur, Kızıl İssi” gibi isimlerle anılan yanar günler yaz aylarının en sıcak günleridir. Bu sayılı sıcak günlerde çobanların inancına göre hayvanlar aşırı sıcakta kalırsa çatlayıp ölebilmektedir. Hayvanları sıcaktan korumak için bu sayılı günlerde hayvanların su içme ihtiyacına çok dikkat edilir. Yaz ayının en sıcak günleri olan yanar günlerde hayvan kırkımı da yapılmaz (KK-13, KK-16, KK-19).

Koç - Teke Katımı (15 Ağustos - 15 Eylül)

Sürede bulunan anaç dişi hayvanlar bu günler arasında yüğrölür. Çobanlar yüğrölme zamanına 1 ay kala tohumluk koç ya da tekeleri sürüden ayırır. Tohumluklar ayrı güdölür, döllelerinin kuvvetlenmesi için de ek olarak fenni yem ve samanla beslenir.

(KK-4, KK-5, KK-6, 8, KK-10, KK-12, KK-14, KK-15, KK-17, KK-18, KK-20, KK-21, KK-23, KK-24).

3.1.5. Halk Meteorolojisi

İnsanoğlu, başlıca geçim kaynaklarından biri olan hayvancılık faaliyetlerindeki belirsizliği ortadan kaldırmak ve yaşamlarını meteorolojik şartlara düzenlemek için kendine has bir hesaplama geliştirmiş, geleneksel yöntemlerle hava tahminleri yapmıştır. Bir bakıma halk meteorolojisi sistemi geliştirmiştir (Demir, 2019: 215).

Çobanlar, uzun yıllar tabiatla iç içe yaşadığı coğrafyanın hava olaylarını gözlemleyerek tecrübe edinmiş ve bu sayede hava durumunu tahmin etmeye başlamışlardır. Hayvanların hal ve hareketlerini de gözlemleyen çobanlar, bu sayede göç zamanlarını da belirlemektedirler. Aile büyükleri, hem geçmiş dönemde anne-babasından öğrendiği bilgileri hem de uzun yıllar aynı coğrafyada yaşamının verdiği tecrübeyle yeni yetişen çobanlara da bu hava olaylarını öğretirler.

Çobanların başta halk takvimini esas alıp ardından gökyüzüne, ağaçlara ve hayvanların hareketlerine bakarak hava tahmininde bulunmasına örnek olarak derlenen bilgiler şu şekildedir:

- Bulutların dağın zirvesinde belirmesi ve aynı anda rüzgârın batıdan soğuk esmesi 1-2 saat sonra yağmurun yağacağına işaretir.
- Dağın eteklerinden yukarı doğru kör duman (sis) çıkıyorsa ve şemsiye şeklinde bir görüntü halindeyse, yarım saat geçmeden yağmur yağacağına işaretir.
- Cırrık (ardıç kuşu) ardıçların iç kısmına konması, havanın soğuyacağına kar yağışlarının başlayacağına yorumlanır. Yaşamının her dönemini doğayla iç içe geçiren çobanlar bu ardıç kuşlarını avlamazlar. Bunun sebebi ise ardıç kuşlarının ormanın düzeni ve geleceği açısından önemli bir yere sahip olmasıdır. Ardıç kuşları, ardıç

ağaçlarının tohumlarıyla beslenir. Tohumlar ardıc kuşunun bağırsaklarında çimlenir ve ardıc kuşunun dışkısıyla toprağa karışarak yeni ardıc ağaçlarının yetişmesine vesile olur. Bu nedenle çobanlar ardıc kuşlarını avlamazlar.

- Karatavuk kuşu, bir ağacın altında ötüyorsa ve sürekli eşiniyorsa bu kışın habercisidir. Yayladan sahile göçme vaktinin geldiğine işarettir. Karatavuk, akşam namazında havanın kararmasıyla birlikte ötüyorsa bir de üzerine sabah namazından önce güneş çıkmadan ötüyorsa havanın soğuyacağına işarettir. Karatavuk, ağacın başında ötüyorsa hava açık ve güneşli olur o gün yağmur yağmaz.

- Dukukâ (Guguk) kuşunun çam ağaçlarının arasında ötmeye başlaması, havanın ısınmaya başladığını ve yaylaya göçme vaktinin geldiğinin habercidir.

- Koyunlar, gece ağılda yatarken rahat bir şekilde sere serpe yatıyorsa yakın bir zamanda kar yağmayacağına işarettir. Ön ayaklarını karnına doğru toplamış, iki büklüm şekilde birbirine yaslanarak yatıyorsa kısa bir zaman sonra kar yağacağına işaret eder. Koyunların hızlı hızlı ot yemeye başlaması o gün içerisinde kar yağacağının habercisidir.

- Keçilerin dağda otlarken kuyruğunu aşağı doğru indirmeleri gün içerisinde yağmur yağacağına işarettir.

- Hem sahilde hem de yaylada yetişen “pıynar ağacında” palamutların çok olması, kış aylarının bol yağışlı ve bereketli geçeceğine işarettir.

- Sahilde yetişen kesme ağacında çiçeklerin çok olması, kış aylarının soğuk geçeceğine işarettir.

(KK-1, KK-3, KK-4, KK-5, KK-6, KK-7, KK-8, KK-10, KK-12, KK-13, KK-14, KK-15, KK-17, KK-18, KK-20, KK-21, KK-24).

Konar-göçer bir yaşam tarzı sürdüren ve yılın her döneminde doğayla iç içe olan çobanlar hayvanların hal ve hareketlerine göre, bulundukları bölgede yetişen ağaçların mevsimsel durumların göre hava tahmini yapabildikleri tespit edilmiştir.

3.1.6. Halk Mutfağı

Toplumların ekonomik yapıları ve bu yapıların şekillendirdiği gündelik hayat pratikleri mutfağın temel belirleyicisi konumundadır. Topluluğun tarımsal üretim esasında mı yoksa konar-göçer bir yaşam tarzı mı sergilediği, yaşadığı coğrafyanın fiziksel özellikleri beslenme kültürünü, yiyecekleri tüketilebilir hale getirme şekli belirleyecektir (Beşirli, 2010: 160). Türklerin mutfağında süt ve süttten elde edilen peynir, tereyağı, yoğurt, ayran, çökelek gibi ürünler yoğun olarak tüketilmektedir. (Çiğirim, 2001: 54). Türkler, Orta Asya'dan Anadolu'ya göçtükleri için zengin bir kültüre sahiptirler. Orta Asya göçebe insanının et ve mayalanmış süt ürünlerini kullanmaları, Mezopotamya'nın tahıl ürünleri, Akdeniz çevresinin sebze ve meyveleri, Güney Asya'nın baharatı ile birlikte kullanılarak zengin bir Türk yemek kültürünün oluşmasında etkili olmuştur (Baysal, 1993: 12).

Çobanların beslenme tarzlarında et ve süt ürünleri yoğunluk göstermektedir. Çobanların konar-göçer bir yaşam sürmesi, gelişmiş bir mutfağının oluşmasını engellemiştir. Yerleşik bir hayat yaşamayan yaz aylarında yaylaya, kış aylarında ise sahile göç eden çobanların yanlarında taşıdıkları mutfak eşyaları da sınırlıdır. Çobanların mutfağında hayvancılıkla uğraştıkları için et ve süt ürünleri yoğunluktadır. En çok tükettikleri; yoğurt, ayran, peynir ve tereyağıdır. Bunun yanında tahıl ve kuru bakliyat da çobanların mutfağında bulunmaktadır.

3.1.6.1. Yiyecek Türleri ve Yapılışları

İnsanoğlunun yaşamının en önemli gereksinimlerinden biri olan yemek, aynı zamanda onun bağlı olduğu toplumun kültüründe yüzyıllar boyu önemli unsurlardan biri hâline gelmiştir. Dolayısıyla bir toplumun beslenme sistemi dâhil olmak üzere, halk mutfağı kültüründen elde edilen bilgilerle, o toplumun millî kültürü hakkında önemli ipuçları elde etmemiz mümkün olabiliyor (Aksakal, 2000: 1).

Elmalı çobanları arasında -özellikle geleneksel yemeklerden- derlediğimiz yemekler ve bu yemeklerin yapılışı şu şekildedir:

Arabaşı: Tencerede un kavru olarak su ile eritilir. Başka bir tencerede ise tavuk eti haşlanır. Haşlanan tavuk etleri didiklenerek ince parçalara ayrılır. İnce ince didiklenen

tavuk etleri, tereyağı ve salçayla beraber suyla eritilmiş unlu tencereye ilave edilerek pişmeye bırakılır.

Aş: Çobanlar bugün bulgur pilavı olarak bilinen yemeğe “aş” demektedirler. Önce tavanın içinde su ısıtılır. Su ısındıktan sonra içine bulgur ilave edilerek kısık ateşte pişirilir. Tereyağı da başka bir tavada kavrulur ve bulgurun üzerine dökülür.

Bulamaç: Tencerenin içinde un ile süt önce iyice karıştırılır, ardından kısık ateşte ocağa konur. Pişirilirken içine göz kararı tuz ilave edilir. Bulamaç, hem sıcak hem de soğuk olarak tüketilir.

Bosçalama (Et Yemeği): Düğünlerde, özel günlerde ya da kurban kesimlerinde yapılan bir yemektir. Doğranan et büyük bir kazanda kavrulur. Ardından kazanın içine su, kuru soğan, salça, tereyağı, tuz, kırmızı toz biber eklenerek pişirilir. Böylece, bosçalama hazırlanmış olur.

Hoşaf: Genellikle elma kuruşu (kak), üzüm kuruşu ve erik kuruşu ile yapılır. Hoşaf su ile kaynatılarak içerisine şeker ilave edilir. Soğuyunca içilmeye hazır hale gelir. Hoşaf, Ramazan ayında özellikle sahurda içilmektedir. Bunun nedeni ise gün içerisinde susuzluk hissinin gidermesidir.

Höşmerim: Kış aylarında taze peynir üretilmediği için bu tatlı yapılmamaktadır. Hıdırellez'den sonra taze peynir yapılmaya başladıktan sonra bu tatlı yapılmaktadır. Süt makinesinden çekilen kaymak yağı, büyük bir tavaya konarak 5-6 dakika kavrulur. Kaymağın yağı çıkmaya başlayınca içine un konur ve kavrulmaya devam edilir. Un kızarmaya başlayınca, bir tasın içinde hazırlanmış olduğumuz ılık şekerli suyumuz tavaya eklenir. Katı bir kıvam alınca kadar kavrulmaya ve tahta kaşıkla karıştırılmaya devam edilir. Höşmerim hazır olunca, bakır bir çanağın içine konur. Böylece, höşmerim hazırlanmış olur.

İçli Katmer (Kuzulu Katmer): Çobanlar taze peynir ürettikleri yaz aylarında içli katmer ya da diğer adıyla “Kuzulu Katmer” yaparlar. Önceden hazırlanan hamur senidin üzerinde oklava yardımıyla açılır. Hamur açıldıktan sonra içine taze yağlı peynir, yeşil soğan, yeşil soğan yoksa dağda bulunan körmən adıyla bilenen yeşil soğan, o da yoksa kuru soğan ve kırmızı toz biber eklenerek açılan hamur kapatılarak sacın üzerine pişmeye bırakılır. Sacda döndüreç yardımıyla katmer çevrilir, piştikten sonra iki tarafına da tereyağı sürülür. Böylece, içli katmerimiz yemeye hazır hale gelir. İçli katmerin yanında da koyun yoğurdu ya da ayran tercih edilir.

Fotoğraf 34: Çobanların sac üzerinde pişirdiği içli katmer.

Kabuklu Fasulye: Önceden kurutulan kabuklu fasulye tencerenin içinde haşlanır. Daha sonran tavanın içinde tereyağı, kuru soğan ve kırmızı toz biber kavruarak haşlanmış kabuklu fasulyeye eklenir ve pişmeye bırakılır.

Kavurma: Genellikle imece usulü hayvan kırkımına gelenler için yapılan bir yemektir. Çobanlar kavurmayı hazır bir gıda olarak gördükleri için hayvan kestiklerinde etin yarısını kavurma yaparlar. Bunun nedeni ise buzdolabı olmadığı için etin bozulmasını önlemektir.

Keşkek: Çobanların daha çok düğün yemeklerinde ya da asker uğurlamalarında görülen bir yemektir. Öncelikle ıslatılarak çuvalara doldurulan buğday bir sopa yardımıyla dövülür. Buğday iyice dövüldükten sonra kazanda 1-2 saat kadar haşlanır. Haşlama işlemi bittikten sonra büyük tahta kepçelerle kazan 1 saate yakın karıştırılır. Karıştırma

işleminin amacı, buğdayın iyice ezilmesidir. Kazanı karıştırmak zor olduğu için genellikle bu işlemi erkekler yapmaktadır. Tencerede tereyağı kavrulur ve her keşkek tabağının üzerine bir tahta kaşığı kadar ilave edilerek servis edilir.

Fotoğraf 35: Keşkek yapımı için çuvallara doldurulan buğday dövülürken.

Fotoğraf 36: Keşkeği ocakta pişirirken.

Kısır Katmer: Çobanlar kısır katmeri taze peynirin olmadığı kış aylarında yapmaktadır. Önceden hazırlanan hamur iki yufka ekmeği bezesi kadar kesilir. Hazırlanan beze senidin üzerinde oklava yardımıyla açılır. Açılan hamurun içine tavada eritilen tereyağı bolca sürüldükten sonra biraz un serpiştirilir. Ardından açılan hamur tekrar beze yapılır. Beze senidin üzerinde tekrar açılır. Daha sonra sacın üzerinde pişmeye bırakılır. Katmerin bir tarafı piştikten sonra döndüreç⁵ yardımıyla çevrilerek iki tarafına da tereyağı sürülür ve pişmeye bırakılır. Böylece, kısır katmer hazırlanmış olur. Çobanlar kısır katmerin tahinlisini de özellikle Ramazan ayında sahurda tüketirler. Bunun nedeni ise tahinli katmerin gün boyunca onları tok tutmasıdır.

Kölle: Kış aylarında yapılan bir yemektir. Kuru fasulye, nohut ve buğday bir tencerede tahta kaşıkla karıştırılarak haşlanır. Haşlama işlemi bittikten sonra köllenin üzerine isteğe bağlı olarak tuz, karabiber, kırmızı toz biber eklenebilir.

⁵ Sacın üzerinde pişirelen ekmeği çevirmek için kullanılan uzun tahta.

Sündürme: Yeni yapılan taze peynir kısık ateşte yoğun bir kıvam alıncaya kadar pişirilir. Peynir uzamaya başlayınca ocaktan indirilir. Başka bir tavada kavurduğumuz tereyağı ve kırmızı toz biber kavrulan peynirin üzerine dökülür. Ekmeği bandırınca peynirin uzamasından dolayı da çobanlar bu yemeğe “sündürme” demişlerdir.

Tatar: Önceden hazırlanan hamur, senidin⁶ üzerinde oklava yardımıyla açılır. Ardından açılan hamur sacın üzerinde pişirilir. Pişirildikten sonra senidin üzerine konarak üçgen şeklinde küçük küçük kesilir. Ardından bir gün kurumaya bırakılır. Kurutma işlemi bitince kurutulan tatarlık suda haşlanır. Daha sonra ilıştirde süzme işlemi yapılır. Ardından büyük bir tabağın içine konur. Sos için sarımsakla yoğurt karıştırılıp tabağın üzerine dökülür. Yine sos için bol tereyağı ve kırmızı toz biber kavrulup tatarın üzerine dökülür. Böylece, tatar hazırlanmış olur.

Tirit: Genellikle çocuklar için yapılan bir yemektir. Yufka ekmeği kızarıncaya kadar pişirilir, ekmek ktır hale gelince ufalanır. Ardından tereyağı kavrularak içine şekerli su ilave edilir. Ufalanen ekmek, tereyağlı ve şekerli suyun içerisine dökülerek karıştırılır. Böylece, tirit hazırlanmış olur.

Ufalamaç: Tereyağ kısık ateşte kavrulduktan sonra üzerine su, tuz ve un ilave edilir. 10-15 dakika ufak topaklar oluşuncaya kadar pişirilir. Böylece, ufalamaç hazırlanmış olur.

(KK-1, KK-2, KK-3, KK-4, KK-5, KK-6, KK-7, KK-8, KK-9, KK-10, KK-11, KK-12, KK-13, KK-14, KK-15, KK-16, KK-17, KK-18, KK-19, KK-20, KK-21, KK-23, KK-24)

Çobanların en bilindik yemekleri topluca değerlendirildiğinde, tahıl ve bakliyat gibi görece ucuz ve saklaması kolay malzemelerin tercih edildiği görülmektedir. Hayatını hayvancılıkla sürdüren çobanların et ürünlerini merkeze alan bir yemek kültürü olmaması dikkati çekmektedir. Bir hayvanın kesilip ondan yemek yapılması genellikle özel günlerde ya da ağır misafirler geldiğinde mümkün olmaktadır.

⁶ Hamurun açıldığı yuvarlak masa.

3.1.6.2. Süt Üretimi ve Süt Ürünlerinin Yapılışı

Süt Üretimi: Çobanlar, kuzulama dönemi olan kış aylarında oğlak ya da kuzuların süte ihtiyacı olduğu için süt sağmazlar. Çobanların süt üretimi Hıdırellez'den sonra başlamaktadır. Keçiler Mayıs ayından Ekim ayına kadar sağılmaya devam edilir. Ekim ayı gelince keçiler yozulmaya başladığı için sağma işlemi yapılmaz. Koyunlar da Mayıs ayından Eylül ayına kadar sağılır. Koyunların yozulması keçilere göre daha erken olmaktadır. Sütün sağılma dönemi çobanların yaylada olduğu döneme denk gelir. Süt sağma işlemi sabah hayvanları güttükten sonra öğlen saatlerinde ağılın içinde yapılır. Ağılın içinde iki bölüm bulunmaktadır. Sağılan hayvan ağılın diğer bölümüne geçirilir. Süt sağımını, hastalık ya da aksi bir durum olmadığı sürece kadınlar yapar. Erkekler ise sağılan koyunun ya da keçinin huysuzlanmaması için hayvanın başını tutarak eşine yardımcı olur. Sütler bakracın içine sağılmaktadır. Çobanlar sağdıkları sütü satmak yerine yaş peynir yaparak sipariş usulü ya da Elmalı pazarına giderek satarlar. (KK-1, KK-2, KK-5, KK-7, KK-9, KK-15, KK-18)

Sade Yağ (Tereyağı) ve Ayran Üretimi: Çobanlar yemeklerde kullandıkları yağı kendileri üretmektedir. Tereyağının yapılışı yıllar içerisinde değişime uğramıştır. Geçmişte yağ üretimi için önce yere 3 tane tahta direk çakılır. Daha sonra direklerin arasına, belli başlı işlemlerden geçmiş kısır keçi derisi gerilir. Keçi derisinin içine koyulan yoğurt “Pişşek” adı verilen sopayla dövülerek yağ elde edilirdi. Bu geleneksel yağ üretimi hakkında derlediğimiz bilgiler şu şekildedir:

“Südü sağarsın önce ondan sonra gözelce bi süzekten geçirisin südü. Ocağa yakarsın südü ocakta dışırsın ondan sonra südü ocaktan indirisin. Maldan sağdığın sıcaklık derecesine gadar soğudursun, ondan sonra damızılığını çalar yoğurdu üğdürsün. Yoğurdu üğüttükten sonra kısır geçi derisinin içinde ayran döğülür. Bu deri eveli ışam gabınlığıyla şaplanır, tüyü müyü alınır alt tarafı bağlanır üst tarafı üçgen şeklinde bağlanır. Onun içine yoğort gatılır. Bi de pişşek olur, pişşegele yoğurdu düğersin yağ yüzüne çıkar zaten geri kalan da ayran olur.” (KK-19)

“Eskiden ayranı geçi derisinden yapıyedik. Deriyi eyeliyedi gocarılar. Çam gabiğı vardır, çamın gabiğını ezerlerdin. U deriyi u gabiğa yatırılar, uzun süre u gabiğın içinde durar. U gabiğın tozunla yıkarlar, u deri gıpgırmızı olur. Ondan sonra yıkarlar,

düverler. Yaz geldi mi 3 ağaç bağlarlar, 3 direk. Deriyi bu 3 direğe bağlarlar. İçine doldur yoğurdu. Bi de pişşek ayrıanı tuluğun içinde düverler, yağ onun içinde çıkarılır. U deriyi gullanan yok gari.” (KK-4)

Çobanlar yağ üretimini süt makinesiyle de yapmaktadır. Yaklaşık olarak 40 yıldır bu süt makinesini kullandıklarını belirtirler. Süt makinesi sütün yağın bir bakıra, sütü de başka bir tarafa aktarmaya yarar. Yağı çekilen süt peynir olarak değerlendirilir.

Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle çobanlar, yayla yurtlarında güneş panelinden elektrik ihtiyacını gidermektedir. Güneş paneli, 2010 yılından sonra çobanların yağ ve ayran üretimini değiştirmiştir. Elektriğe ulaşan çobanlar, yağ ve ayrıanı elektrikli yayık makinesiyle üretmeye başlamışlardır.

Bu konuda Ahmet Yörük şu bilgileri aktarmıştır:

“Esgi biz geçi derisinin tüyünü gavladırdık undan sonra 3 ağaç çakardık onun arasına deriyi bağlardık. Bi de onun pişşeye olur, pişşeyele vura vura ayrıanı düğerdik yağı üstüne çıkar zaten. Şindi deride ayran döğme iş galmadı, ceranlı ayran makinesi var onu gullaniyez. Öteki çobanlarda bu ayrıana makinesini gullaniye.”

Fotoğraf 37: Ayran ve yağ yapımı için kullanılan elektrikli makine.

Çobanlar eskiden yağı elde ettiğinde daha önceden kesilen ve belli işlemlerden geçen hayvan karnında muhafaza ederlerdi. Bu geleneksel yöntem, hem sağlık açısından hem de yağın uzun süre kullanılabilir olmasından dolayı önemlidir. Günümüzde plastik şişelerin kolay ulaşılabilirliğinden dolayı bu geleneksel yöntem uygulanmaz hale gelmiştir. Yağ, artık hayvan karnına değil de beş kiloluk plastik şişelere koyulmaya başlanmıştır.

Bu konuda kaynak kişilerin verdiği bilgiler şu şekildedir:

“Eveli yağa gatacak bi gap yok. Gışın yeğeceğini de deriye gatardın. Bütün kesdiği mallardan, bundan bi sene evelki işkembeyi hiç alana atmaz. Yıkar, u şeyini sıyrı tertemiz kağıd gibi eder. Kurudur, gor bi torbaya. Yazın kullanacağa garını birikdirmese nerde bulcak? Şindi plastik şişeler var beş kiloluk onlara gatiyez. Garın da yağ acıamaz besler yani bu şişelerde yağ hemen acıye bozuliye.” (KK-4)

“Çıkardığımız yağı esgi usül garına gatiyez biz. Şindi garınla uğraşan yok. Herkez pet şişeye, cam gavanoza, gatiye. Esas yağı garın zapeder. Pet şişe yağı bozar, acıdır içinin suyu muyu içinde galır. Ama garından sızar, garın unu süzer.” (KK-9)

“Şindi yağ plastik şişelere gatiye 5 kiloluk şişeler var yağı unlara gatiyez. Esgi yağı maldan kesdiğimiz garına gatardık u garın yağı beslerdi yağ hemen acıamazdı şindi plasdiğe gatiyez yağı eme plasdik yağı beslemiye çabık boziliye. Garına gatiyedik yağı emme veled dalin değil unun eveli gözölce bi içini yıkardık undan sonra duzlardık içini sonra üflenir şişirilir gurusun diye bi yere gonur undan sonra içine yağ gatilirdi.” (KK-19)

Yoğurt: Süt pişirildikten sonra hayvandan sağılan sütün sıcaklığı kadar soğutulur. Sütün sıcaklığı serçe parmağınla kontrol edilir. Yoğurt yapmaya hazır hale gelen süt, çobanların damızlık dediği maya ile karıştırılıp üzeri kapatılır.

Yoğurt yapımı ile ilgili kaynak kişilerden derlediğimiz bilgiler şu şekildedir:

Südü sağyen eveli soğra çencireye gatiyen, gaynadiyen eyice. Südü daşiriyen eyice soğra indiriyin ocakdan südü soğusun diye. Elinle bakiyen süde, az ımışak oldu mu damızlığını eziyen süde garişdiriye, bi gıyana goyiye üğsün diye. Üsdünü örtiyen çapıtla bişeyle soğra açıyen yoğort oliye. Evin gadını yapıye bu yoğort süd işini

genelde. Erkekler bu işe yardım etmiyi, gadın yapar bu işleri. Sd sağarken yardım eder, südü getirivri bu gadar” (KK-10).

“Goyundan südü sağarsın undan sonra bi temiz gap getirisin szeğenle südü szersin undan sonra ocağanı yakarsın südünü goyarsın ocağın üsdüne südü daşırsın süt daşıdıktan sonra accık soğusun diye beklemeye alırsın. Sdn sıcaklığını serėe barmağanla kontrol edersin az ımışık olduğunda yoğurdun damızlığını ıalarsın garişıdırısın undan sonra üsdünü kapadırsın 2-3 saat sonra yoğurt dutmuş olur” (KK-23).

Fotoğraf 38: Keçi sütünden yapılmış yoğurt.

Peynir retimi: Elmalı bölgesindeki ıobanlar, sağdıkları sütleri sipariş usulüyle ya da Elmalı pazarında giderek satarlar. Peynirin yapılışı tıpkı tereyağı ve ayran da olduğu gibi yıllar iıerisinde değişime uğramıştır. Geleneksel peynir üretiminde, yeni doğan kuzu ya da oğlak kesilerek hayvanın kursağında bulunan ağız sütünden maya elde edilirdi. Kuzu ya da oğlaktan elde edilen maya, peynirin lezzetine lezzet katardı. Bu geleneksel peynir mayası, günümüzde kullanılmaz hale gelmiştir. Bunun yerine ise peynir yapımında hazır maya tercih edilmeye başlanmıştır.

Peynir yapımı hakkında kaynak kişilerden derlediğimiz bilgiler şu şekildedir:

“Şindi bizim gençliğimizde goyun guzlamaya başladığı zaman o sürüde zayet olan, mesela ırahatsızlanıp yaşamını gayıb etceğini tamin etdiğin, mesela 3 günlük 5 günlük guzular kesilir, onun içinde gursak diye bir bölüm vardır: emdiği südün birikdiği yer. U gursağa alırlar ordan içine bi hapaz diri duz atarlar, bağlarlar, asarlar bi yere u gurur. Yaz gelip de goyunu sağmaya başladığında onun getiri birini, incecik gıyar, gatar bi şişeye içinede şişe dolasıya su gatar. Penirin mayası uyudun, penir unla olur bizim günümüzde. Ataların yaptığı böleydin, esgi çocukluğumuzda. Şindi bazardan alınıye maya, sağye südü çoban, gatiye bi gaba eyer 20-25 litre süd varısa bi çay gaşığı, bi dadlı kaşığı maya gatiye içine garişdiriye, kapadiye bi saat soğra penir oliye. Gatiye bi bez keseye, suyunu sıkıye galıp haline geliye. Penirin yapılış şekli bu. Penirin yapımını çobanın hanımı üstlenir, süd işi hep hanım üstlenir. Hanım yoksa hanım hasdeğse erkek de yapar yoğsa normalde bu görev peynir işi hanımıdır.” (KK-6).

“Şindi geçiden südü sağarlar, çocuklar gelirler süzeriz südü, makineye çekersek makineye çekeriz, çekmessek yağlı penir ederiz, böle yaparız penirimizi. Hindi hazır maya var, peniri unla mayaliyiz unile südü, penir ediyez. Eveli penir gursakdan yapılırdın anam, guzu gursağandan, oğlak gursağandan yapallardın peniri. U penir eyi olurdun, bu penirler u gadar eyi değil. Hindi bu hazır maya peniri çabık şişiriye, öteki gursakdan yapılan maya peniri şişirmezdin. Guzunun gursağanı gurudurduk eveli duza gatardık. Gursak guzunun ufakan emdiği yer oliyire emdiği süd, ağız südü undan yapıyedik anız süd unile yapıleyedin. Bunu yapan galmadı gari uğraşan yok, hazır mayayı atıvyirler hindi penir oliye. Hazır maya emme peniri şişiriye, çüridiye ille eskiki penirin yerini dutmiyi. Eski mayası gursakdan olan peniri, bi kenara goyardık u penir bi sünerdin ta hu gadar uzardın. Hindiki penirler uzamiyi ille gursakdan olacak maya, atanın esgi yaptığı iş olacak.” (KK-10)

“Südü sağarsın önce ondan sonra bi gazana gatarsın südü, ımışık haldeyken mayayı atarsın içine garişdırısin peynir dutar. Esgi hazır maya yokdu taze bi oğlak kesilirdin onun gursağandaki ilk emdiği ağız südünden maya yapılırdı, peynire bu maya gullanılırdı. Şindi gursaktan maya dutan bi çoban bulamazsın, herkez hazır maya gullanıye.” (KK-20)

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

- 1980 yılından önce çobanların peynir yapımı şu şekildedir: Çobanlarda süt sağımı ve peynir yapım işlerini evdeki kadınlar üstlenmektedir. Keçi ya da koyunlardan sağdıkları sütü ilk önce temiz bir tülbentten geçirirler. Daha sonra sağdıkları sütü mayalamak için oğlak ya da kuzularından birini kursağını almak için keserler. Kursak yavru hayvanların anasından emdiği ilk sütün olduğu bölgedir. Maya elde etmek için kesilecek olan oğlak ya da kuzunun en fazla 1 haftalık olması gereklidir. Kuzu ya da oğlaklardan alınan kursak tuzlanır ve kurumaya bırakılır. Kuruyan kursak ince ince doğranır ve bir kabın içine su doldurularak orada dinlenmeye bırakılır. Daha sonra süte bu kursaktan yapılan maya eklenir ve süt mayalanarak peynir haline gelir. Geleneksel mayalama yöntemiyle yapılan bu peynirler hem lezzetli hem de çok sağlıklıdır.

- Günümüzde çobanlar atalarından görüp öğrendikleri bu geleneksel mayalama yöntemi kullanmamaktadır. Bunun yerine pazardan hazır maya alarak peynir yapılmaktadır. 1980 öncesi doğan çobanlar bu geleneksel mayalama yöntemini bilmesine rağmen hazır mayalar üretilmeye başlandığı için hazır maya kullanmayı tercih ediyorlar. Yeni nesil çobanlar ise bu mayalama yöntemini hiç bilmiyorlar. Eski dönemlerde yaşayan çobanların zor şartlar altında yaptıkları bu geleneksel mayalama yöntemi şimdilerde unutulmaya yüz tutmuştur.

- Günümüzde yaş peynire olan talebin artmasıyla çobanlarda deri peyniri üretimi de azalmıştır. Deri peynirinin yapımı yaş peynire göre daha zahmetlidir. Deri peynirinin yapım aşaması şu şekildedir:

- İçerisinde peynir saklanacak deri ilk önce tuzlanır ve 10-15 gün kuruması için bekletilir. Deri kuruduktan sonra yumuşaması için suyla ıslatılır. Ardından derinin içine koku kalmaması için un serpilerek bıçak yardımıyla deri temizlenir. Bu aşamadan sonra ufalanan yaş peynir, sopa yardımıyla deriye sıkıştırarak tepilir. Derinin ağzı bağlanarak soğuk bir yerde saklanır.

Fotoğraf 39-40: Pazarda satılmak üzere hazırlanmış salamura ve deri peyniri.

3.1.7. Çocuk Oyunları

Çocuk, zamanının büyük bir kısmını oyunla geçirir. Doğumu izleyen günlerde ortaya çıkan oyun ihtiyacı, çocuk büyüdükçe biçim değiştirerek sürer. Oyun; öğrenme, yaratma, deneyim kazanma, iletişim kurma ve yetişkinliğe hazırlanma aracıdır. Oyun sırasında çocuk pek çok şeyi kendi kendine deneyerek öğrenir. Çocuğu geleceğe hazırlayan bir etkinlik olarak oyun, çocukların neşe kaynağı olma, yaratıcılığı geliştirme, başarıyı tanıma fırsatı verme gibi vasıflar kazanmasına ve sosyal hayata hazır hale gelmesine yardımcı olur (Şimşek, 2005: 175).

Çocuk oyunları Türk insanının ortak kültürel değerlerinden biridir. Bu yönüyle birleştirici bir etki yaratan çocuk oyunları, ideolojik ayrımcılığa karşı da en etkili araçlardan biridir. Türkiye'nin hemen her yerinde küçük farklılıklara rağmen aynı türden oyunların oynandığı tespit edilmiştir. Bu bakımdan aynı kültürel dokuya ve motiflere sahip olan toplumda çocuk oyunlarının birleştirici niteliğinin varlığı yadsınamaz (Özdemir, 2006: 256).

Çobanların küçük yaşlardan itibaren oynadıkları bu geleneksel oyunlar hakkında kaynak kişilere “Çocuklarınızın dağda oynadığı oyunlar nelerdir? Sizin oynadığınız ya da babanızın, dedenizin oynadığı oyunlar nelerdi? Çocuklarınız bu oyunları oynamayı biliyor mu?” sorularını yönelttik.

Arife Yoldaş'ın bu sorulara verdiği yanıtlar şu şekildedir:

“Benim ocuklarım, pek bişemiz de yoğdun elimizde fazla bi paramız da yoğdun bi oyuncacık bile alamadım ben ocuklarıma. Daşcaz oynarlardın, kendileri değnekden evicik yaparlardın böle vakıd geirilerdin. Hindi ellerin, benim ocukda yok diyenin eşid eşid oyuncakları oliye. Bizler le, benim çocuklar oyuncaklar bişe görmedi. Değnekden evicik yapardın ocuklarım. Bende uvacıkanda, biz de hle daşdan evicik yapığımı biliyin. Hle daşları rerdik hle. Hu senin ev, bu benim ev diye böle buncazları oynardık. Başga bişe oynamazdık, başga bişe yoggi. ellik oynardık, ellikleri oynardık, sinnenmecilik oynardık, 5 daş oynardık, dörtlek oynardık bunlar aklıma geliye. Benim ocuklar bu oyunları bilmez ğrenmediler. Unların zamanında öteki çocuklar da bilmediğinden bilmiyiler. Biz de öğretmedik bizde galdı bu oyunlar.”
(KK-1)

Tahsin Yoldaş’ın bu sorulara verdiği yanıtlar şu şekildedir:

“şindi bizler, gömme çellik diye çok oynardık gömme elliği vardın. Mesela yenildin mi adamı gmerlerdin şora gadar. Undan soğracım çellik oynardık. Mesela gömme çellik ayrı çellik ayrı. Undan soğracım 3 daş oynardık, 5 daş oynardık, dörtlek diye bişe vardın dörtlek oynardık. 3 daş böle izersin kare kare izersin undan soğra garşında isan varsa oynarsın, tek başına oynamazsın çocuklarla barabar oynarsın. Undan soğra yenilirsin mesela   getirdin mi mesela adamı yenmiş olursun. 12 daş diye bişe vardın aynı gareli böle. 9 daş diye bişe vardın u zor olurdun, zor oynadırdın çok kavan çalışması lazımdın una. şindi nasıl zorluğu biliyen mi? Mesela şle sende goyiyen daşı, bende goyiyen 9 dene daş unda da var 9 dene daş. Böle şe etdin mi mesela böle sırasına geldi mi 3 dersin adamın daşının birini alırsın. Daşını aldıktan soğra mesela hle adamın bide hle sen ekivsen birini, adam bi hora arkana getdi mi adam sıkışdırdı seni yenmiş olur. Yani zor olur kavan çok çalışması lazım zeka işi. Başga işde aklıma gelen eveli körebe diye bi oyun olurdun. 3-5 gişiyle ocuğula oynanırdın 5-6 ocuğula geceleri mesela gızgın daş arardın geceleri. Gece arkalarda dağan arkalarında oynarsın, daşın arasında gızgın daş ararsın işde unu oynardık esgiden. Benim ocuklar bunları oynamadı. şindiki çocuklar oyun oynamayı. şindi ni var biliyin mi? şindi oyuncak çok, arabacık huncaz buncaz oyuncak çok oldiği için telefon oyniye ocuk, araba gamyon aliye adam or ocuğuna. Telezyona bakiye ocuk, çizgi filimlerine

bakiye. Öteki gibi esgiki oyunlardan hiç yok yani. Yörüğün çocuğunda oyun yok galmadı. Esgiki oyunlar yitti.” (KK-5)

İbrahim Özen’in bu sorulara verdiği yanıtlar şu şekildedir:

“Çok fazla oynadığımız sıcak daş vardın. Çellik, dörtlek diye bi oyun vardın unu oynardık. Dokuz daş oynardık hep bunları oynardık. Çellik en az 2 gişiyle oynanan bişe. Oyunların hepisine 2 gişi şart emme sıcak daş hu bu galabalık bi grup istiye, iki taraflı iddalı oyunlar. Orda ara sara gomşun olur da çoluk çocuk varısa unu oynardık yoksa iki gardaş gomşu yoğsa sıcak daş oynar gardaş gardaşa, dörtlek oynar dokuz daş oynar amma çellik gibi sıcak daş gibileri gardaş gardaşa zevk vermez u. Sıcak daş bora bi ocak yakarsın içine bi topak bi daş atarsın daş ısınır gece, gece oynanır u. Bu daşı bordan alırsın da bi atarsın bulunduğun muntıkaya gücüğün yetdiği gadar. U yanındaki çor çocuk unu bulacan diye uğraşır, unu bulan u oyunda başarı elde eder, unu bulup da bora getiren. Orda bide ‘zobi daşı’ derler belirli bi daş vardır ocağan yanda, unu bulup da gelip de u daşa tıklıdayan orda puan alır. Bi yol ötekinler geçer aramaya u bulanın grubu dinlenir. Bizim çocuklar bunları oynamadı bilmezler. Dörtleğe bilirler dokuz daşı bilirler heralda çellik gibi sıcak daş gibi bunları oynamamışlardır bilmezler. Oynama şeklini belki biliyirlerdir emme. Sorsan gene de yabancı gelmez anladılmış eveli böle oynaniyi diye. Torunlar bunları hiç oynamiyi. Yeni torunlar bilmez zaten. Unlar televon ayın oyun oyniyi. Televon çıkıdı unlara oynacak.” (KK-6)

Kaynak kişilerden alınan yanıtlar doğrultusunda şu bilgilere ulaşılmıştır:

- Çobanların atalarından öğrendiği ve çocukluk döneminde oynadığı oyunlar genellikle çelik, gömme çelik, 3 taş, 4 taş, 5 taş, 9 taş, 12 taş, kızgın taş (sıcak taş), sinnenme (saklambaç) gibi oyunlardır.
- Çelik oyunu bir kısa değnek ve bir taş aracılığıyla daha çok erkek çocuklarının grup halinde oynadığı bir oyundur. Çelik oyunun bir başka versiyonu olan gömme çelik ise oyunun oynadığı alana bir çukur kazılması ve kaybeden oyuncunun çukura atılarak vücudunun belli bir noktasına kadar gömülmesi şeklinde oynanır. Taşla oynanan oyunlar çoban çocuklarının kısıtlı imkânlar içerisinde kendince eğlenme ve vakit geçirme uğraşlarıdır. Kızgın taş oyunu havanın kararmasıyla gece oynanan ve kalabalık bir grup isteyen oyundur. Çocuklar belli bir bölgeye ateş yakar ve ateşe bir taş atıp onun

ısınmasını beklerler. Taş ısındıktan sonra içlerinden birisi bu taşı fırlatabildiği kadar uzağa fırlatır. Oyunu oynayan bütün oyuncular bu taşı gecenin zifiri karanlığında aramaya başlar ve taşı bulan oyuncu ateşin başına gelerek ateşin başındaki sobe taşı olarak belirlenen taşa bulduğu taşı vurduğu an oyunu kazanmış kabul edilir. Oyunu oynayan çocuklar yorulana kadar, bu oyun oynanmaya devam eder.

•Günümüzde çelik, gömme çelik, 3 taş, 4 taş, 5 taş, 9 taş, 12 taş, kızgın taş (sıcak taş), sinnenme (saklambaç) gibi oyunlar çoban çocukları tarafından oynanmamaktadır. Bunun nedeni, bu oyunları atalarından öğrenmemeleri ve çağın değişmesiyle oyuncakların ve teknolojik aletlerin üretilmesidir. Çoban çocuklarının eskiden oynadığı bu oyunlar günümüzde oynanmadığı için, gelecek nesillerin bu oyunlardan haberdar olması çok düşük bir ihtimaldir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Derleme çalışmamızda görüştüğümüz 24 kaynak kişiden elde ettiğimiz verilere göre, Elmalı bölgesinde çobanlık mesleğini devam ettiren kişilerin kendilerini “çoban” olarak değil de “Yörük” olarak tanımladıkları ve bunu bir yaşam tarzı olarak sürdürdükleri tespit edilmiştir. Bu kişilerin çobanlık mesleğini sonradan öğrenmedikleri, aile içinde büyükleri tarafından usta-çırak ilişkisiyle öğrendikleri ve en önemlisi konar-göçer bir yaşam tarzı yaşadıkları için kendilerini “Yörük” olarak tanımladıkları tespit edilmiştir. Görüştüğümüz kişiler çobanlık mesleğini konar-göçer olmayan sürekli sahilde ya da sürekli yaylada yaşayan, bu mesleği aile içinde usta-çırak ilişkisiyle öğrenmeyip sonradan hayvan satın alarak devam eden ya da bir maaş karşılığında bu mesleği icra eden kişilerin “çoban” olduklarını savunmaktadır. Bu nedenle çalışmamızdaki çobanlara, çobanlık mesleği icracısı gözüyle bakmıyoruz.

Çalışmamızın “Giriş” bölümünde çobanlık türleri, Elmalı yöresindeki çobanların yetişmesi, çobanlıkta zaman ve mekân ilişkisi konuları üzerinde durulmuştur.

Elmalı çobanlarının büyükbaş hayvan yerine, bulundukları bölgeye daha uygun olan küçükbaş hayvanları beslediği görülmüştür. Elmalı’da çobanlık mesleğini devam ettiren kişiler bu mesleği sonradan değil de aile içinde küçük yaşlardan itibaren öğrenmeye başlamıştır. Elmalı çobanlarının para karşılığında bir başkasının sürüsünü otlatmadığı, kendilerine ait olan sürüleri otlattığı tespit edilmiştir. Atalarından miras kalan bu mesleği günümüzde de devam ettirmeye çalışmışlardır.

Hıdırellezden sonra yaylaya göçen çobanlar, Ekim ayına kadar yaylada bulunmaktadır. Bu süre zarfında çobanlar barınma ihtiyaçlarını “alacık” ve “çadır” ile karşılamaktadır. Günümüzde teknolojinin gelişmesi alacık ve çadır kurulumunu değiştirmiştir. Çobanların barınmak için kullandıkları alacık ve çadırın yapılışı ve kullanılan malzemeleri değişmiştir. Naylon ve mavi brandaların yaygınlaşmasıyla birlikte çadır ve alacık kurulumu için gerekli olan kıl keçe ya da yün keçe kullanılmaz hale gelmiştir. Naylondan alacık kurmak daha basit olduğu için çobanlar alacık kurulumunda naylon kullanmaya başlamıştır. Alacık ve çadır kurulumu için kullanılan yün keçenin ya da kıl keçenin kullanılmaması çobanlarda bu el sanatlarının unutulmasına ve gelecek kuşaklara aktarılamamasına neden olmuştur.

Çalışmamızın “Birinci Bölüm”ü, çobanların görevlerini ve mesleğin icrasını kapsamaktadır:

Örü (gece gütmesi) başlığı altında, çobanların geçmiş yıllarda hayvanlarını geceleyin otlatması konu edilmektedir. Örü gütmesi, koyun çobanlarının yaptığı bir gütme şeklidir. Keçi çobanları örü gütmesi yapmamaktadır. Geçmişte çobanlar, fenni yemlere ulaşamamış ve ağılların etrafını tel örgüyle çevirememiştir. Bu nedenle gece acıkan ve yayılmak isteyen koyunlarını örü gütmesi yaparak doyurmuştur. Günümüzde ise örü gütmesi yapan çoban yok denecek kadar azdır. Fenni yemlere ulaşan ve ağıllarının etrafını tel örgüyle çeviren çobanlar, hayvanlarına fenni yemler dökmekte ve örü gütmesi yapmamaktadır.

Kuzuların ve oğlakların kış-yaz döneminde beslenmesi başlığı altında, çobanların hayvanları besleme şekilleri aktarılmıştır. Kuzu ve oğlakları otlatma görevinin, ailenin küçük çocuklarına bırakıldığı görülmüştür. Küçük çocuklar, kuzu ve oğlakları otlatarak çobanlık mesleğini öğrenmeye başlamaktadır.

Koyunların ve keçilerin kış aylarında bakımı başlığı altında, çobanların geçmişten günümüze doğru hayvanlarını besleme ve barındırma şekilleri aktarılmıştır. 1980 yılından sonra ağıllarının üzerini naylonla örten çobanlar, hayvanlarını yağmurdan ve soğuktan korumaya başlamıştır.

Kış ve yaz aylarında ağılın süpürülmesi başlığı altında, çobanların yıl boyunca düzenli olarak yaptığı ağıl süpürme görevi anlatılmıştır. Ağıl sabahleyin erken saatlerde süpürülmektedir. Ağılın temiz olması, hayvanların ciğer hastalıklarına yakalanma riskini azalmaktadır. Çobanlar ağılı süpürmek için dağda yetişen çalılardan süpürge yaparlar.

Koç/teke katımı başlığı altında, çobanların sürünün devamlılığı için özenle seçtikleri tohumluk hayvanlar ele alınmıştır. Koç/teke katımı, Ağustos-Eylül ayları arasında yapılmaktadır. 30 dişi hayvana 1 tane tohumluk hayvan yeterli görülmekte ve dişi hayvanların sayısına göre tohumluk sayıları değişmektedir. Çobanların, tohumluk hayvanları 3 sene çiftleştirdikten sonra 4. sene kan bağıının artmasıyla sakat yavruların doğacağını düşünerek o tohumluğu süreden çıkardıkları tespit edilmiştir. Kan

değişiminin sağlanması için de komşu çobanlardan tohumluk hayvan alınıp sürüye salınmaktadır.

Koyunların ve keçilerin kırkımı başlığı altında, çobanların imece usulüyle kırım yaptıkları görülmüştür. Koyunlar senede iki kere, keçiler ise bir kere kırılmaktadır. Koyunların Nisan ayında kırımına “yapağı”, Ağustos ayında kırımına ise “yün” denilmektedir. Çobanların geçmişte yün, yapağı ve kıl satarak gelir elde ettikleri ama günümüzde bu ürünlerin alıcısı olmadığı için gelir sağlayamadıkları tespit edilmiştir.

Koyun ve keçi sağımı başlığı altında, süt sağımının yıl içerisinde hangi aylar arasında yapıldığı ve gün içerisindeki sağım saatleri ele alınmıştır. Çobanlık mesleğinin kolay gibi gözüken ama bir o kadar da beceri ve tecrübe gerektiren sağım işi, genellikle kadınlar tarafından yapılmaktadır. Erkekler sağım sırasında huysuzluk eden hayvan olursa hayvanı başından tutarak sakinleştirir, böylelikle eşine yardım etmiş olur.

Kuzu/oğlak yakma başlığı altında, çobanların usta-çırak ilişkisiyle öğrendikleri geleneksel uygulamalar öne çıkmaktadır. Çobanlar anası ölen yavruyu, yavrusu ölen anaya çeşitli uygulamalar yaparak sahiplendirir. Yani yavrusu ölen ana, başka bir yavruyu kendi yavrusu gibi sahiplenerek beslemeye başlar.

Hayvanların sulanması başlığı altında, çobanların geçmişten günümüze doğru hayvanları sulama şekilleri üzerinde durulmuştur. Çobanlar, hayvanların su ihtiyacını dağda bulunan kuyulardan ya da göllerden sağlamaktadır. Günümüzde traktör ve tanker kullanan çobanların hayvanlarını sulama görevi, geçmiş dönemlere kıyasla basitleşmiştir. Geçmişte ağaçları yontarak su alafları yapan çobanların günümüzde fabrika yapımı demir su alafları kullandığı görülmüştür.

Hayvanlara tuz yalatmak başlığı altında, çobanların geçmişten günümüze kadar devam ettirdiği “tuz yalatma” uygulaması üzerinde durulmuştur. Çobanların baharın gelmesiyle birlikte hayvanların iştahının artması için hayvanlara haftadan haftaya tuz yalattıkları gözlenmiştir. Görüşmeciler, tuz yalatılmayan hayvanın yaylıma çıkmadığı ve kesildiği takdirde hayvanın derisinin çok zor yüzüldüğü bilgilerini aktarmıştır.

En vurma başlığı altında, çobanların geçmişten günümüze kadar devam ettirdiği geleneksel bir uygulama olan hayvanların kulaklarını delerek işaret koydukları en

vurma uygulaması üzerinde durulmuştur. Her çobanın kendine ait bir en vurma şekli vardır. Çobanlar komşu çobanların en vurma şekillerini bilir. Çobanların hayvanlarının birbirine karışması durumunda bu ene bakılır ve hayvanın hangi çobana ait olduğu bu en sayesinde bilinir.

Kısırlaştırma/iğdiş etme başlığı altında, çobanların usta-çırak ilişkisiyle aile içinde öğrendikleri kısırlaştırma uygulaması üzerinde durulmuştur. Kısırlaştırma uygulaması tohumluk olmayacak erkek hayvanlara yapılmaktadır. Kısırlaştırılan hayvanlar çabuk gelişir ve hayvanın eti daha lezzetli olur.

Çoban seslenmesi başlığı altında, çobanların sürüyü otlatırken hayvanları kontrol etmek için çıkardığı sesler, hayvanları sularken çıkardığı sesler, hayvanları sağarken çıkardığı sesler, hayvanları ağıla koyarken çıkardığı sesler ve kurt saldırısında çobanın çıkardığı sesler üzerinde durulmuştur. Çobanlar küçük yaşlardan itibaren aile içinde bu mesleği öğrendiği için bu sesleri aile büyüklerinden duyarak öğrenmekte ve ihtiyaç halinde kullanmaktadır.

Çalışmamızın “İkinci Bölüm”ü, çoban araç gereçleri ve çobanın yardımcıları konularını kapsamaktadır:

Kepenek başlığı altında, çobanların soğuktan ve yağmurdan korunmak için kullandıkları keçeden yapılmış giysi ele alınmıştır. Günümüzde çobanların, kepenegin ağır olması ve mont, ceket, yağmurluk gibi giysi türlerinin yaygınlaşmasıyla kepenek kullanmadıkları görülmüştür. Dolayısıyla kepenek kullanmaktan vazgeçen çobanlar, kepenegin yapılışını da unutmaya başlamış, bu nedenle yeni yetişen çobanlara bu el sanatını öğretemez hale gelmişlerdir.

Çoban değneği/çoban sopası başlığı altında, çobanların geçmişten günümüze kadar hayvan otlatırken yanlarından ayırmadıkları çoban değneği üzerinde durulmuştur. Çobanlar ellerindeki değneği sürüyü kontrol etmek, yorulduklarında değneği baston göreviyle kullanmak, doğada karşılarına çıkacak her türlü yabani hayvana karşı özellikle de yılanı karşı kendilerini korumak için kullanır. Çoban değneği, sağlam olması için pınar ağacından yapılır.

Kırlık başlığı altında, çobanların hayvanların kılını ya da yünü kesmek için kullandıkları makaslar ele alınmıştır. Geçmişte uzun, yaysız ve iki elle kullanılan uzun kırklıklar kullanıldığı tespit edilmiştir. Günümüzde bu uzun kırklığın yerine kısa, yaylı ve tek elle kullanılabilen makaslar tercih edilmektedir.

Bıçak başlığı altında, çobanların sürüyü otlatırken bir hayvanın rahatsızlanması halinde bıçakla uyguladıkları halk veterinerliği uygulamalarına yer verilmiştir. Çobanların sürüyü otlatırken bir hayvanın rahatsızlanma ihtimalini düşünerek bıçak taşıdıkları görülmüştür. Çobanların “kan tutması” olarak adlandırdıkları rahatsızlıklarda ani ölümler gerçekleşmektedir. Çoban hayvanının ölmemesi için hayvanın kulağından ya da gözünün önünden kan akıtır ve bu sayede hayvanı iyileşir.

Çoban bakracı başlığı altında, çobanların geçmişte süt sağımı için kullandıkları bakır ele alınmıştır. Günümüzde bu bakırların, plastik kapların çoğalmasıyla kullanılmadığı tespit edilmiştir.

Bağircak ipi başlığı altında, koyun çobanlarının gece gütmesi yaparken kullandıkları ip ele alınmıştır. Gece güdümü sırasında karnı doyan sürü dinlenmeye geçer. Koyun çobanı da bu esnada uzanıp biraz dinlemek ister. Çoban, uzanırken uyuma ihtimalini düşünerek bu bağircak ipinin bir ucunu koluna, diğer ucunu da koyunun ayağına bağlar. Sürü ayaklanıp hareket ettiğinde ip bağlanan koyun da hareket ederek çobanı uyandırır. Bu sayede çoban, sürüsünü kaybetmemiş olur.

Koyun ve keçi çanı başlığı altında, çobanların geçmişten günümüze kadar hayvanlarına taktığı çanlar ve bu çanların çeşitleri ele alınmıştır. Çan her hayvana takılmaz, sadece sürünün önder hayvanlarına takılır. Çan, sürünün toplu bir şekilde yayılmasını sağlar. Her çobanın kendine ait bir çan sesi vardır. Çobanlar, hayvanlarını güderken çıkan çan seslerinden büyük bir zevk alırlar.

Çoban tüfeği başlığı altında, çobanların yabani hayvanlara karşı özellikle de kurtlara karşı hem kendini hem de sürüsünü korumak için kullandıkları tüfekler ele alınmıştır. Geçmişte barutu ve saçması hazırlanarak kullanılan dolma tüfeklerin yerini günümüzde modern av tüfekleri almıştır. Çoban, tüfeğini sürüsünü ve kendi canını korumak dışında başka bir amaçla kullanmamaktadır.

Diğer teknolojik araç ve gereçler başlığı altında, çobanların teknolojinin gelişmesiyle kullanmaya başladığı aletler ele alınmıştır. Güneş panelleri sayesinde dağda elektriğe ulaşan çobanların, çadırında ampul kullandığı görülmüştür. Elektriğe kavuşan çobanlar cep telefonlarını şarj edebilmekte, ayran makinesi kullanabilmekte, televizyon izleyebilmektedir.

Çoban köpeği başlığı altında, çobanların geçmişten günümüze kadar sürüsünü korumak için kullandıkları köpekler ele alınmıştır. Geçmişte çobanların “gıcık” köpek diye tabir ettikleri küçük köpekler kullanılmıştır. Günümüzde ise bu köpeklerin yerini büyük cüsseli kangallar almıştır.

Çoban köpeklerinin eğitilmesi başlığı altında, çobanların köpeklerini eğitme şekillerine ve uygulamalarına yer verilmiştir. Çoban, yavru köpeği eğitmek için gece ağılın içine kapatır ve bu sayede köpek sürüye alışmaya başlar. Çoban, sürüsünü gütmeye giderken yanında yavru köpeği de götürerek sürünün yanında onu sütle besler. Böylece köpek, sürüyü koruma içgüdüsü kazanmaya başlar.

Çoban köpeklerinin beslenmesi başlığı altında, çobanların köpeklerini beslemek için hazırladıkları gıdalar ele alınmıştır. Çobanlar, enik köpeklerini süt ve bulamaç ile beslemektedir. Enikler biraz büyüyünce çobanların “yal” dedikleri yiyeceklerle beslenir. Köpekler, tam büyüdüklerinde ise arpa unuyla yapılan “tepit” ile beslenmektedir.

Çoban eşiği/çoban katırı/çoban devesi başlığı altında, çobanların yük taşımak için kullandıkları hayvanlar ele alınmıştır. Çobanlar geçmişte bu hayvanları ulaşım ve yük taşıma amacıyla kullanmışlardır. Günümüzde dağlara patika yollar açıldığı için araba ve traktörle ulaşım sağlanabilir hale gelmiştir. Dolayısıyla çobanlar, geçmişte kullandıkları bu hayvanların yerine araba ve traktör kullanmaya başlamıştır.

Çalışmamızın “Üçüncü Bölüm”ü, çobanların geçmişten günümüze uzanan sosyokültürel bilgilerini kapsamaktadır.

Halk inançları başlığı içerisinde çobanların ocak ve ateşle ilgili inanışları, cansız varlıklarla ilgili inanışları, belli zaman ve günlerle ilgili inanışları ve nazar inançları ele alınmıştır. Çobanlar, ateşin üzerine direkt olarak su dökmez. Ocak su ile söndürüldüğü takdirde o çadırın bereketinin kaçacağına inanırlar. Eğer ateşin söndürülmesi

gerekiyorsa ateşi söndüren kişi besmele çekerek ateşin kenarlarına su döker. Kadınlar hamur açarken hamurdan bir parçanın etrafa sıçraması halinde, bunun misafir geleceğine işaret ettiğine inanılır. Gece, bulaşık veya çamaşır yıkanan bölgeye gidilmemesi gerektiğine, gidildiği takdirde şeytan çarpacağına inanılır. Hediye olarak verilen sütün içine yeşil bir ot konularak verilmektedir. Sütün içerisine konan otun, sütü alan kişinin gözünde nazar varsa gözünün ferini alacağına inanılmaktadır.

Halk bilgisi başlığının içerisinde halk hekimliği, halk veterinerliği, halk takvimi, halk meteorolojisi, halk mutfağı ve çocuk oyunları ele alınmıştır:

Halk hekimliği başlığı altında, çobanların hastalıkların tedavisinde kullandıkları bitkisel ve hayvansal gıdalar üzerinde durulmuştur. Bu geleneksel uygulamaların günümüzde de devam ettiği görülmüştür. Modern tıbbın çare bulamayacağı hastalıklarda civarda bulunan hocalara gidilerek muska yaptırıldığı tespit edilmiştir.

Halk veterinerliği başlığı altında, çobanların hayvanlarını iyileştirmek için kullandıkları tedavi yöntemleri üzerinde durulmuştur. Çobanlar hastalanan hayvanlarını bitkisel ve hayvansal ürünlerle iyileştirmeye çalışsa da genellikle veterinerlere başvurdukları tespit edilmiştir. Çobanların veteriner yardımı olmadan iğne ve hap tedavisini uygulayabildikleri de görülmüştür.

Halk takvimi başlığı altında, çobanların yaylaya gideceği zamanı, yayladan sahile dönüş zamanı, sürüye koç/teke katım zamanı, hayvanları hangi günlerde ağıldan dışarı çıkarmayıp otlatmaması gerektiği konuları ele alınmıştır. Konar-göçer bir hayat yaşayan çobanlar için halk takvimi önemli bir yere sahiptir. Çobanların bu halk takvimine göre hayatlarını devam ettirdikleri tespit edilmiştir.

Halk meteorolojisi başlığı altında, çobanların geleneksel yöntemlerle yaptıkları hava tahminleri ele alınmıştır. Çobanların, doğadaki hayvanların hal ve hareketlerine bakarak hava tahminleri yaptıkları görülmüştür. Hava tahmini yapma becerisini hem aile içinde duyarak hem de uzun yıllar bu mesleğe devam etmenin kazandırdığı tecrübeyle elde ettikleri tespit edilmiştir.

Halk mutfağı başlığı altında, yiyecek türleri ve yapıları, süt ve süt ürünlerinden elde edilen ürünlerin yapısı ele alınmıştır. Çobanların beslenme tarzlarında et ve süt

ürünlerinin yoğunluk gösterdiği görülmüştür. Çobanların konar-göçer bir yaşam sürmesi, gelişmiş bir mutfağının oluşmasına engel olmuştur. Geleneksel peynir üretiminde, yeni doğan kuzu ya da oğlak kesilerek hayvanın kurağında bulunan ağız sütünden maya elde edildiği tespit edilmiştir. Günümüzde peynir üretimi için çobanların bu geleneksel maya üretiminden vazgeçerek hazır maya kullanmaya başladıkları görülmüştür.

Çocuk oyunları başlığı altında, çoban çocuklarının oynadığı çelik, gömme çelik, kızgın taş gibi geleneksel oyunlar ele alınarak bu oyunların nasıl oynandığı aktarılmıştır. Günümüzde çoban çocuklarının bu geleneksel oyunları oynamadığı tespit edilmiştir. Bunun nedeni, bu oyunları aile içinde büyüklerinden öğrenememeleri ve çağın değişmesiyle oyuncakların ve teknolojik aletlerin üretilmesidir. Dolayısıyla bu geleneksel oyunlar, gelecek kuşaklara aktarılamayacaktır.

Sonuç olarak hayvanların yaşam alanlarının son derece daralmış olması nedeniyle bir yaşam tarzı olarak bu mesleği devam ettiren çobanlar, bu mesleği ve bu yaşam tarzını bırakma derecesine gelmiştir. Çobanların kışlamak için göçtüğü sahillerde hızla şehirleşme başlamış, bununla birlikte örtü altı tarım yani sera yapımı hızla artmıştır. Bu nedenlerden dolayı çobanlar mesleğin icrasında oldukça zorlanmaktadır. Hayvanlarını otlatmak için daralmış durumdadır. Sahilde durum böyle olduğu için çobanlar otlatmak için kalmadığı zaman hayvanlarını ağılda kapalı tutarak besiyeye çekmektedir. Tek çare gibi görünen yaylada ise dağların büyük bir bölümü orman arazisi olduğu için çobanlar yine zorlanmaktadır. Tüm bu olumsuz şartlar altında çobanlar, atalarından öğrendikleri bu mesleği ve yaşam tarzını devam ettirmek için uğraşmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acır, H. (2020). *Bozahmetli Yörükleri (Düşenbe- Manavgat- Serik- Seydişehir)*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Aça, M. (2018). *Dağların Efendileri: Doğu Karadeniz Hayvancılık ve Çobanlık Kültürü*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Aça, M. (2018). Doğu Karadeniz Hayvancıları ve Çobanları Arasında Geleneksel Meslek Hukukunun Temsilleri. *folklor / edebiyat*, 24(93), s. 93-103.
- Aça, M., ve Yolcu, M. A. (2019). Geleneksel Ekolojik Bilgi ve Folklor. *folklor / edebiyat*, 25(100), s. 861-871.
- Aksakal, N. (2000). *Acıpayam ve Buldan Yöresi Halk Mutfağı Kültürünün Folklorik Yönden İncelenmesi*. Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1997 içinde (s. 1-20), Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Aksoy, H. (2012). *Göçebelikten Yerleşikliğe Geçiş Sürecinde Sosyo-Kültürel Bağlamda Sarıkeçili Yörükleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Aksoy, H. (2017). “Sarıkeçili Yörüklerinde Hayvancılıkla İlgili Geleneksel İnanç ve Uygulamalar” 8. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Aksoy, H. ve Duman, M. (2020). Bir Varoluş Serüveni: Geçiş Dönemlerinde Sarıkeçili Yörük Kadınının Rolü. *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*, 5 (2), 120-135.
- Aliyeva, T. A. (2010). “Karabağ”ın Aran Bölgesi’nde Yaşayan İnsanların Yaz Döneminde Yaylağa Göçmeleri ile İlgili Örf-Adetleri”, *Halk Kültüründe Göç Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Balıkesir, s. 58-70.
- Almaz, S. (2019). *Diyarbakır İli Kocaköy İlçesi Halk İnışları*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Dinbilimleri Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Alptekin, M., Kaplan, T., Koyuncu, T. (2017). *Adana-Yumurtalık Sugözü Köyünde Günler Etrafında Oluşan Halk İnanışlarına Yönelik Bir Araştırma*, The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences, Volume: 3, Number: 2 ss: 323-334.
- Artun, E. (2008). *Türk Halkbilimi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Balaban, T. (2006). *Sandıklı Halk İnançları ve Uygulamaları*. Afyonkarahisar Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Bascom, W. R. (1965). Halk Bilimi (Folklor) ve Antropoloji. (Çev. Metin Ekici), *Milli Folklor*, 15(100), s. 162-170.
- Baykasoğlu, N. (2011). *Maçka (Trabzon) Akarsu Köyünde Hayvan Besiciliği ve Yayla Geleneği*. E. Gürsoy Naskali. *Çoban Kitabı*, s. 3-14. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Baysal, A. (1993). “*Türk Yemek Kültüründe Değişmeler, Beslenme ve Sağlık Yönünden Değişmeler*”, *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları Yayın No:3*, s.12-20.
- Begic, H. N. (2012). “Konya Keçeciliğinde Çoban Kepeneği”, *Milli Folklor*, Yıl 24, Sayı 94, s. 214-222.
- Begic, H. N., ve Öz, C. (2020). *Türk Kültüründe Çobanlık ve Çoban Giysisi- Kepenek. Çoban Kürkü*, Sayı: 102, s. 105-124.
- Beşirli, H. (2010). “Yemek, Kültür ve Kimlik”, *Milli Folklor*, Yıl 22, Sayı 87, s.159-169.
- Boratav, P. N. (1999). *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bulut, B. (2014). *Türk Halk Kültüründe Çoban*. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ciğirim, N. (2001). “*Batı ve Türk Mutfağı’nın Gelişimi, Etkileşimi ve Yiyecek-İçecek Hizmetlerinde Türk Mutfağının Yerine Bir Bakış*”, *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları Yayın No:28*, s. 49-61.
- Çağatay, N. (1978). “Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü ve Takvim”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (1): 105-138.
- Çağlar, N. (2013). “Anamur”da Çoban Seslenmesi”, *Erciyes Dergisi*, Mayıs, Yıl 36, Sayı: 425, s. 24.
- Çelik, A. (2009). *Yörüklerin Dünyası*. Isparta: Erenler Yayıncılık.
- Çerikan, F. U. (2014). *Türk Kültüründe Demir*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çetin, O. ve Tepeli, C. (1996). *Türkiye’de Türk Çoban Köpeği Yetiştiriciliği. Uluslararası Sempozyum Türk Çoban Köpeği*. Konya: Selçuk Üniversitesi Veteriner Fakültesi. s. 217- 225.
- Çıplak, N. (2004). “Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar”. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 15, 103-125.

- Çoban, V. (2015), *Türk Halk Kültüründe Çobanlık*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çobanoğlu, Ö. (1999), “Süreklilik ve Değişme Açısından Dede Korkut Hikâyeleri’nde Çoban Kavramı”, IV. *Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı Bildiriler* (ed. İ. Çetin ve H.A. Yüksel), s.171- 185. Ankara: İlesam Yayınları.
- Davulcu, M. (2020). “*Son Ustaları ile Akseki-Cemerler’de Çan Yapımcılığı: Halkbilimsel Bir İnceleme*”. Kalemşi, s. 60–85.
- Demir, R. (2019). “Halk Meteorolojisi ve Bir Meteoroloji Örneği: Kocakarı Hesabı”. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (75): 213-222.
- Devellioğlu, F. (2016). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Duymaz, A., Şahin, H. İ. (2010). Meslek Folkloru Kapsamında Geleneksel Mesleklerdeki Pir İnancı ve Hikayeleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Milli Folklor Dergisi*, 22(87), 104- 106.
- Düzgün, K. Ü. (2014). “Giresun Halk Takvimi, Sayılı Günler ve Bunlara Bağlı İnanış ve Uygulamalar”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, (6): 233-256.
- Elçin, Ş. (1963). “At Damgaları”. *Etnografya Dergisi*, 6, 26.
- Enveroğlu, İ. (2005), *Çağdaş Azerbaycan Resim Sanatında Eski Türk Damgalarının Etkisi*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Eroğlu, M. C. (2019). *Nevşehir Çoban Folkloru*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Eröz, M. (1991). *Yörükler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Ersoy, C. (2021). *Konar-Göçer Folkloru: Mersin’de Yaşayan Tırtar Yörükleri Örneği*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Esin, E. (1985). *Türk Kültür Tarihî İç Asya’daki Erken Safhalar*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1998). *Anadolu İnançları Anadolu Üçlemesi 1*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Gökşen, C. (2007). “Sandal Köyü (Tarsus) ve Çevresinde Keçilere Verilen Adlar ve Davarcılıkla İlgili Bazı Uygulamalar”. *Millî Folklor*, 19(76), 134-148.
- Günay, U. (1995). “Ritüeller ve Hıdırellez”, *Milli Folklor*, Yaz/26, Ankara.

- Gürkan, S. L. (2006), “Nazar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.32, İstanbul: Divantaş Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş.
- İleri, C. (2011). *Eskişehir’de Çobanlık*. E. Gürsoy Naskali. *Çoban Kitabı*, s. 15-47. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- İnalcık, H. (2014). “The Yörüks: Their Origins, Expansion and Economic Role”, *The Journal of MCRI*, Cedrus II, s. 467-495.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı.
- Kabak, T. (2018). *Mut İlçesi Hacıahmetli Köyü Hayvancılık ve Çobanlık Kültürü Üzerine Halk Bilimsel Bir İnceleme*, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 37, s.158-168.
- Kahriman, S. T. (2019). *Emirgazi ve Karapınarda Koyunculuk ve Çobanlık*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kalafat, F. (1999). “*Türk Dünyası Tarih Çalışmalarında Halk İnançlarının Önemi*”, Millî Folklor, Cilt 6, Sayı 44, Ankara, s. 88.
- Karakaya, F. B. (2010). *Tarihsel Süreç İçerisinde Seramik Çanlar*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Keçe Türker, S. (2012). Çoban ve Konuk Ağırması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (23), s. 83-88.
- Kıvrak, R. (2000). *Fethiye’de Yörükler ve Karaçulha*, Fethiye: Şanal Matbaacılık Ltd. Şti.
- Kıvrak, R. (2008). *Yörük Obalarımız*, Ankara: Çetin Medya Grup.
- Kıvrak, R. (2014). *Yürüyen Türkler Yörükler*, İstanbul: Ege Reklam Basım Sanatları San. Tic. Ltd. Şti.
- Koca, S. (2016). Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat, *Türk Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi. s.1-39.
- Koyuncu, M. (2012). *Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliğinin Anahtarı Çoban*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zootekni Bölümü, s. 1-7.
- Kumartaşlıoğlu, S. (2011). *Afyonkarahisar İlinde Çobanlık Kültürü*. E. Gürsoy Naskali. *Çoban Kitabı*, s. 49-65. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kutlu, M. (1987). *Şavaklı Türkmenlerde Göçer Hayvancılık*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırması Dairesi Yayınları, Ankara.
- Kuzgun, Y. (2000). *Meslek Danışmanlığı Kuramlar ve Uygulamalar*, Ankara: Nobel Yayınları.

- Küçükbezirci, S. (1975a). Konya'da Geleneksel Koyunculuk ve Çobanlık-1. *Türk Folklor Araştırmaları*, 16(308), 7259-7260.
- Küçükbezirci, S. (1975b, Nisan). Konya'da Geleneksel Koyunculuk ve Çobanlık-2". *Türk Folklor Araştırmaları*, 309, 7275-7277.
- Lvova, E. L. Ve diğerleri (2013). *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri-Simge ve Ritüel*, (Çev.: Metin Ergun), Konya: Kömen Yayınları.
- Merçil, E. (2000). *Türkiye Selçuklularında Meslekler*. Ankara: TTK Yayınları.
- Meydan Larousse, (1992), 4. Cilt, İstanbul.
- Oğuz, Z. (2004). "Yaylaların Özgür Çocukları Yörükler". Konya: Fidan Ofset.
- Oğuz, Z. (2016). "Akdeniz'den Toroslar'a Sarıkeçililer". Konya: Çimke Yayınları.
- Ögel, B. (1988). *Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Örnek, S. V. (1981). *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*. Ankara: DTCF Basımevi.
- Özbil, A. (2011). "Çoban Giysisi Kepenek", *Çoban Kitabı*, İstanbul, s. 101-111.
- Özdemir C., Kaplan D. (2013). "Çobanlık ve Çoban Gözüyle Arazi: Mikail Kaplan ve Aşağı Çamlı Köyü Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (27), 442-455.
- Özdemir, M. A. ve Bozyurt, O. (2011). "Afyonkarahisar Halk Takviminin Sıcaklık Verileri ile Karşılaştırılması". *Doğu Coğrafya Dergisi*, 11 (15), 53-82.
- Özdemir, N. (2006). *Türk Çocuk Oyunları I-II*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özen, K. (2010). *Sivas Yöresinde Geleneksel Bayramlar ve Toplu Törenler*, Sivas 1000 Temel Eser, Sivas.
- Sarpkaya, A. (2011). *Tarım ve Hayvancılık Etrafında Gelişen Folklor Pratikleri Osmaniye Örneği*. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Selçuk, B. (2012). *Klasik Türk Şiirinde Ceres (Çan/Çıngırak)*. Turkish Studies. C.7, S.3, 2231-2250.
- Sinmez, Ç. Ç., ve Yiğit, A. (2014). *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, (4) 1, s. 19-25.
- Soysaldı, A., ve Balkanal, Z. (2010). *Göçerlik ve Keçe Sanatı, Halk Kültüründe Göç Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Balıkesir, s. 827-839.

- Sözen, M. ve Tanyeli, U. (2012). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Şimşek, T. (2005). *Çocuk Edebiyatı*. Konya: Suna Yayınları.
- Topçuoğlu, N. (2011). “Kangal Köpeği: Çoban Köpeklerinin Kralı”, *Çoban Kitabı*, s. 139-142. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Toraman, A. (2022). “Türk Mitolojisinde Ateş Kültü ve Amasya’daki İzleri”. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. Amasya Özel Sayısı, s. 11- 26.
- Töret Büyükokutan, A. (2018). Meslek Folkloru Kapsamında Hekimlerle İlgili Sterotipler ve Bunlara Bağlı Şakalar Üzerine Bir Değerlendirme, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, (11) 24, s. 13-30.
- Türkçe Sözlük*, (2005), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Türkmen, F. (2012). Türk Kültüründe Tarihi Gelişim İçinde Hayvan ve Bitkilerin Ölçü Birimi Olarak Kullanılması Hakkında. *Milli Folklor*(95), s. 96-102.
- Türktaş, M. (2013). *Dede Korkut Hikâyelerinde Adı Geçen Hayvanlar ve Bu Hayvanların Diğer Türk Lehçelerindeki Adlandırılışları.*, Önder Göçgün’e Armağan(Cilt 2), Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları, s. 1093-1102.
- Üçer, M. (2011). *Sivas’ta Çobanlık*. E. Gürsoy Naskali. *Çoban Kitabı*, s. 249-271. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Veren, E. (2019). *Kocakarı Soğuklarından Zemheriye Anadolu Halk Takvimi*. Doğan Kitap, İstanbul.
- Yalgın, A.R. (1958). Hayvancılık. *Türk Etnografya Dergisi*, 3, s. 87-106.
- Yılmaz, O. (2008). *Kangal(Karabaş) Türk Çoban Köpeği*. M.Ertuğrul(Editör), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Yılmaz, Ş. (2019). Geleneksel Ekolojik Bilgi Bağlamında Beypazarı Evleri. Cilt: 16, Sayı: 124, s. 213-229.
- Yüksel, A. (2004). Anadolu’nun Eşeği, Katırı, Atı, Kebikeç, Sayı 17, s. 295-325.
- Yüksel, E. (2012). *Aşağı Fırat Havzasında Veteriner Hekimliği Folkloru Üzerine Araştırmalar*. Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Veteriner Hekimliği Tarihi, Deontoloji ve Etik Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Doktora Tezi.

EKLER

Ek 1. Kaynak Kişi Listesi

Kaynak kişiler tezde verilen sıraya gşe dizilmiş ve haklarında verilen bilgiler şu sıralamayla verilmiştir: Adı, Soyadı (varsa lakabı), Doğum yılı, Medeni Hâli, Eğitimi, Derlemenin Yapıldığı Yer ve Tarih.

KK-1: Âd*** So*** (Tozlu), 1971, Evli, İlkokul mezunu, Antalya/Elmalı, Ağustos 2022.

KK-2: Ar*** Yo***, 1969, Evli, Okuma yazması yok, Antalya/Elmalı, Ağustos 2022.

KK-3: Ta*** Yo*** (Kara Çoban), 1971, Evli, İlkokul mezunu, Antalya/Elmalı, Ağustos 2022.

KK-4: İb*** Ö***, 1948, Evli, Ortaokul mezunu, Antalya/Elmalı, Ağustos 2022.

KK-5: A*** Ö***, 1953, Evli, Okuma yazması yok, Antalya/Elmalı, Ağustos 2022.

KK-6: Sü*** Ço*** (Doktor), 1984, Evli, İlkokul mezunu, Antalya/Elmalı, Ağustos 2022.

KK-7: Ke*** Ko***, 1968, Evli, İlkokul mezunu, Antalya/Elmalı, Ağustos 2019.

KK-8: Ha*** So*** (Deli Hasan), 1975, Evli, İlkokul mezunu, Antalya/Elmalı, Ağustos 2022.

KK-9: So*** Ko*** (Kangal), 1982, Evli, İlkokul mezunu, Antalya/Elmalı, Ağustos 2022.

KK-10: Ay** Ko***, 1940, Dul, Okuma yazması yok, Antalya/Elmalı, Ağustos 2022.

KK-11: Lü*** Ka***, 1959, Evli, İlkokul mezunu, Antalya/Elmalı, Ağustos 2022.

KK-12: Ay*** S***, 1975, Evli, İlkokul mezunu, Antalya/Elmalı, Ağustos 2022.

KK-13: So*** So***, 1986, Evli, İlkokul mezunu, Antalya/Elmalı, Ağustos 2022.

KK-14: Du*** Ço***, 1991, Evli, Ortaokul mezunu, Antalya/Elmalı, Ağustos 2022.

- KK-15:** En*** Ya***, 1945, Evli, İlkokul mezunu, Antalya/Elmalı, Ağustos 2022.
- KK-16:** Al*** Rı*** Gö***, 1955, Evli, İlkokul mezunu, Antalya/Elmalı, Ağustos 2022.
- KK-17:** Ra*** Bü***, 1949, Evli, İlkokul mezunu, Antalya/Elmalı, Ağustos 2022.
- KK-18:** Re*** Tü***, 1957, Evli, İlkokul mezunu, Antalya/Elmalı, Ağustos 2022.
- KK-19:** Me*** Öz***, 1957, Evli İlkokul mezunu, Antalya/Elmalı, Ağustos 2022.
- KK-20:** Mu*** Öz***, 1952, Evli, İlkokul mezunu, Antalya/Elmalı, Ağustos 2022.
- KK-21:** Ah*** Yö***, 1952, Evli, Okuma yazması var, Antalya/Elmalı, Ağustos 2022.
- KK-22:** Ay*** Ö***, 1942, Dul, Okuma yazması yok, Antalya/Elmalı, Ağustos 2022.
- KK-23:** Yu*** Öz***, (Koca Yusuf), 1957, Evli, İlkokul mezunu, Antalya/Elmalı, Ağustos 2022.
- KK-24:** Üm*** Öz***, 1960, Evli, İlkokul mezunu, Antalya/Elmalı, Ağustos 2022.

Ek 2. Derleme Sorularından Örnekler

1. Çobanlığı, koyun ya da keçi gütmeyi kimden öğrendiniz?
2. Dağda çobanlar çadırını ve alacağını nasıl kurar anlatır mısınız? Eskiden nasıl kuruyordu? Şimdi nasıl kuruyor? Arasındaki farklar nelerdir?
3. Çobanlık mesleğinin inceliklerinden bahseder misiniz? Bir çobanda hangi özellikler bulunmalıdır?
4. Koyun ve keçi arasındaki farklar nelerdir? Hangisini gütmek daha kolaydır? Neden?
5. Çoban yıldızları çobanların ne işine yarar? Bu yıldızların bir görevi var mıdır? Bu yıldızları kimden öğrendiniz?”
6. Hayvanların ağılını ne sıklıkla süpürürsünüz? Gün içinde hangi saatlerde süpürürsünüz? Süpürme amacınız nedir? Hangi araç-gereci kullanıyorsunuz? Eskiden ne kullanılıyordu
7. Sürünüzde kaç dişi hayvan, kaç erkek hayvan var? Tohumlukların sayısının bir standardı var mıdır? Mesela 100 tane dişi hayvan bulunan keçi veya koyun sürüsünde kaç tane erkek hayvan olmalıdır? Bu sayı az veya çok olursa ne olur? Eskiden kaç tane olurdu?
8. Tohumlukları belli bir süre sonra değiştirir misiniz? Değiştiriyorsanız bunun nedeni nedir? Eskiden olduğu gibi diğer çobanlarla tohumlukları takas etme geleneği devam ediyor mu?
9. Koyun ve keçilerin yünü, kılı ne zaman ve ne sıklıkla kesilir? Bu kırımın nedeni nedir?
10. Keçi veya koyunların yünü ya da kıllarını ne amaçla kullanıyorsunuz? Bu yün ve kıldan bir geliriniz oluyor mu?
11. Annesi ölen oğlak veya kuzu nasıl beslenir? Başka bir keçinin ya da koyunun kuzusu ya da oğlağı ölmüş ise bu annesi ölen yavrulara bakması mümkün müdür? Bu işleme ne denir? Bu işlemi kimden öğrendiniz? Bu işlem nasıl yapılır?
12. Dağda hayvanlarınızı nasıl sularsınız? Hayvanlarınızı sulama işleminizi anlatır mısınız? Kuyunuz var mı? Gölde mi suluyorsunuz?

13. Koyunlarınıza ya da keçilerinize tuz yalatıyor musunuz? Yalatiyorsanız bu tuz yalatmanın nedeni nedir? Tuz yalatmazsanız ne olur? Hangi mevsimlerde ve ne sıklıkla bu işlemi uyguluyorsunuz?
14. Çobanlar koyunlarının ya da keçilerinin kulaklarını neden keser? Eskiden beri bu kulak kesme geleneği var mı?
15. Keçi sürüsünde tekelere (tohumluklara) halk arasında iğdiş etme, kısırlaştırma, eneme diye çeşitli adlarla anılan işlem neden yapılır?
16. Hayvanlarınızı güderken çıkardığınız seslerin bir anlamı bir manası var mı? Bu sesleri kimden öğrendiniz? Bu seslere örnek verebilir misiniz?”
17. Çoban dağda yağmurdan ve soğuktan korunmak için ne giyer? Eskiden ne giyiyordu? Şimdi ne giyiyor?
18. Çoban elindeki değneğini ne amaçla kullanır? Bu değneğin bir görevi var mıdır? Çobanın değnek kullanması bir gelenek midir? Bu değnek genellikle hangi ağaçtan yapılır? Şu anda hangi ağaçtan yapılıyor?
19. Koyunların keçilerin yünü, kılı hangi araç-gereçle kesilir? Eskiden hangi araç-gereç kullanılırdı?
20. Çobanlar cebinde neden bıçak taşır? Şu an siz yanınızda bıçak taşıyor musunuz?
21. Çobanlar hayvanlarına neden çan takar? Eskiden beri çobanlarda çan takma geleneği var mıdır?
22. Çobanlar neden sürüsünde köpek bulundurur? Bu köpeklerin sayısı kaç tane olur? Süredeki hayvan sayısına göre değişir mi? Köpeklerin kaçı erkek kaçı dişi olur? Genellikle cinsleri nedir?
23. Çobanlar köpeklerine normal köpeklerden farklı olarak neden demirli, sivri tasma takarlar? Eskiden beri bu demirli tasma takma geleneği var mı?
24. Çoban köpeklerinin kulakları neden kesilir? Eskiden köpeklerin kulakları kesilir miydi?
25. Çobanlar köpeklerini dağda nasıl eğitirler? Bu köpek eğitimi kadına mı yoksa erkeğe mi aittir?
26. Çobanlar köpeklerini nasıl besler? Yaylada, dağda köpeğin beslenme ihtiyacı nasıl karşılanır? Köpeğin beslenme ihtiyacı kadına mı yoksa erkeğemi aittir? Eskiden nasıl beslenirdi? Şu an eskiden olduğu gibi besleniyor mu?

27. obanlar deve, eşek, katır, gibi hayvanları ne amaçla kullanır? şu an hala bu hayvanlar kullanılıyor mu?

Ek 3. Elmalı Çoban Kùltüründen Seçme Fotoğraflar

Fotoğraf 41: Hasan Solakoğlu ve çocukları.

Fotoğraf 42: Çoban çocuğı, Ömer Solakoğlu.

Fotoğraf 43: Yufka ekmeği pişiren oban kadınları.

Fotoğraf 44: Annesi ekmeğ pişirirken katmer yağlayan oban kızı, Kader Solakoğlu.

Fotoğraf 45:

Fotoğraf 46: Süleyman Çoban'ın çocukları.

Fotoğraf 47: Çoban kadını ve 6 aylık torunu Arif Kocakaya.

Fotoğraf 48: Sağım yapmadan önce keçiler ağıla katılırken.

Fotoğraf 49: Öğle yemeği için çay ve katmer yenilirken.

Fotoğraf 50: Sıcak havalarda serinlemek için kışın bastırılan kar yenir.

Fotoğraf 51:

Fotoğraf 52: Terayağı, peynir, domates, zeytin ile kahvaltı yapılırken.

Fotoğraf 53: Derleme yapmak için traktörle dağa çıkarken.

Fotoğraf 54: Hasan Solakoğlu ile sohbet ederken.

Fotoğraf 55:

Fotoğraf 56: Marketten alınmış tavuk pişirilirken.

Fotoğraf 57: Çamaşır yıkamak için su ısıtılırken.

Fotoğraf 58: Derleme sırasında bana rehberlik eden Tahsin Yoldaş ile diğer çobanların yanına giderken.

Fotoğraf 59: Tahsin Yoldaş'ın oğlaklarını beraber otlatırken.

Fotoğraf 60: Adile Özen'in koyunları beraber otlatırken.

Fotoğraf 61:

Fotoğraf 62: Tahsin Yoldaş'ın meşhur çoban köpeği.

Fotoğraf 63: Elmalı çarşısından aldığımız gıdalarla yaylaya çıkarken.

Fotoğraf 64: Tahsin Yoldaş'ın tohumluk tekesi.

Fotoğraf 65: Son olarak çobanların slagonu haline gelen “Önce vatan, sonra çoban” sözü.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Mehmet DAVAZLI	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Fakülte	Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Makale ve Bildiriler	
1. -	